

СРПСКА ПОЛИТИЧКА МИСАО
SERBIAN POLITICAL THOUGHT

ISSN 0354-5989

УДК 32

DOI: 10.22182/spm.7332021

Година XXVIII vol. 73

Број 3/2021.

СРПСКА ПОЛИТИЧКА МИСАО

SERBIAN POLITICAL THOUGHT

Издавач: Институт за политичке студије
Адреса: Светозара Марковића 36, Београд
Телефон: 3039-380, 3349-204
E-mail: ipsbgd@eunet.rs
E-mail: spm@ips.ac.rs

www.ipsbgd.ac.rs

www.ips.ac.rs/rs/magazines/srpska-politicka-misao

ISSN 0354-5989 UDK 32 Број 3/2021. XXVIII vol. 73

DOI: 10.22182/spm.7332021

Главни и одговорни уредник
Живојин Ђурић

Заменик главног и одговорног уредника и уредник енглеског издања
Ђорђе Стојановић

Извршни уредници
Дејана Вукасовић (за енглеско издање)
Миша Стојадиновић

Редакција часописа
Милан Јовановић, Дејан Ђурђевић, Милош Кнежевић, Живојин Ђурић,
Дејана Вукасовић, Јасна Милошевић Ђорђевић, Ђуро Бодрожић,
Ђорђе Стојановић, Миша Стојадиновић, Драган Траиловић

Секретари часописа
Слађана Младеновић, Младен Лишанин, Олга Стевановић,
Андрејана Лазаревић, Љиљана Коларски

Савет часописа
Зоран Аврамовић, Сретен Сокић, Милован Митровић, Радослав Гађиновић,
Миломир Степић, Драган Симеуновић, Милан Брдар, Зоран Стојиљковић,
Драгана Митровић, Љубиша Деспотовић

Чланови савета из иностранства
Mamoru Sadakata, Simon James Critchley, Anastasia Mitrofanova,
Виталий Шаров, Iver B. Neumann, Goran Kovacic, Ewa Bujwid-Kurek

Пословни секретар
Смиљана Пауновић

ЧАСОПИС ИЗЛАЗИ ТРОМЕСЕЧНО
ПОСЛЕДЊИ БРОЈ ЈЕ НА ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ

Радови СПМ/SPТ налазе се и доступни су у електронским базама научних часописа С.Е.Е.О.Л. (Central and Eastern European Online Library) и ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities and Social Sciences).

Прелом и штампа
Бирограф, Београд

Тираж: 50 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештампавати, било у целини, било у деловима, без изричите сагласности издавача. Оцене изнесене у чланцима лични су ставови њихових писаца и не изражавају мишљење нити уредништва, нити установа у којима су аутори запослени.

С Р П С К А П О Л И Т И Ч К А М И С Л О

САДРЖАЈ

Тема броја:

МЕЂУНАРОДНИ ОДНОСИ: ИЗАЗОВИ БЕЗБЕДНОСТИ

Миша Стојадиновић

ОДНОС ИЗМЕЂУ СЈЕДИЊЕНИХ АМЕРИЧКИХ ДРЖАВА
И ТУРСКЕ: ИЗМЕЂУ ПРИВИДНОГ ПРИЈАТЕЉСТВА
И ПРИКРИВЕНОГ АНИМОЗИТЕТА..... 7-25

Марина Костић

FRANCE, THE UK AND THE PROSPECTS OF THE
MULTILATERALIZATION OF FORMAL STRATEGIC ARMS
CONTROL..... 27-56

Борис Бурсаћ

ПОСТКОЛОНИЈАЛНИ СИСТЕМ ВЛАСТИ КАО ОСНОВА
КОНФЛИКАТА У НИГЕРИЈИ 57-78

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

Милан Јовановић, Никола Перишић

ПОСЛЕДИЦЕ ИЗМЕНА ЗАКОНСКОГ ИЗБОРНОГ ПРАГА
НА ПРЕДСТАВЉЕНОСТ СТРАНАКА НАЦИОНАЛНИХ
МАЊИНА - ЛОКАЛНИ ИЗБОРИ У СРБИЈИ 2020. ГОДИНЕ.. 79-101

Ђорђе Стојановић, Биљана Жекавица

БУДУЋНОСТ СОЦИЈАЛНОГ РАДА: МЕТАНАРАТИВИ,
ПОЛИТИКЕ И МОДЕЛИ..... 103-124

Миша Ђурковић

ЦРНО ОГЛЕДАЛО, ЕНХЕНСМЕНТ И (НЕ)МОГУЋНОСТ
ЗАБОРАВЉАЊА У ДИГИТАЛНО ДОБА 125-156

Весна Станковић Пејновић, Марио Калик

КРИЗА МОДЕРНЕ ЦИВИЛИЗАЦИЈЕ –
ПЕРСПЕКТИВА ШЕЛЕРА И НИЧЕА..... 157-190

Борђе Марковић

О НАДЛЕЖНОСТИ ЗА ДОНОШЕЊЕ МЕРА
ТОКОМ ВАНРЕДНОГ СТАЊА

- ПОВОДОМ ОДЛУКЕ УСТАВНОГ СУДА СРБИЈЕ..... 191-212

Ванда Божић, Мирјана Ђукић

ИСТОРИЈСКО-ПРАВНИ РАЗВОЈ КРИВИЧНИХ ДЕЛА
ПРОТИВ ЖИВОТА И ТЕЛА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

ДО УКИДАЊА СМРТНЕ КАЗНЕ 213-242

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

Дејан Бурсаћ

УСПОН КРАЈЊЕ ДЕСНИЦЕ У СУСЕДСТВУ 243-251

Петар С. Ђурчић

У ТРАГАЊУ ЗА ВРЛИНОМ НАЦИОНАЛИЗМА 252-256

Јелена Тодоровић Лазић

ЕВРОПА, ЈЕДАН ЦИЉ, ЈЕДНА СУДБИНА 257-264

SERBIAN POLITICAL THOUGHT

CONTENTS

This Issue's Theme:

INTERNATIONAL RELATIONS: SECURITY CHALLENGES

Miša Stojadinović

THE RELATIONS BETWEEN THE UNITED STATES
OF AMERICA AND TURKEY:
BETWEEN APPARENT FRIENDSHIP
AND CONCEALED ANIMOSITY 7-25

Marina Kostić

FRANCE, THE UK AND THE PROSPECTS
OF THE MULTILATERALIZATION OF FORMAL
STRATEGIC ARMS CONTROL 27-56

Boris Bursać

POSTCOLONIAL SYSTEM OF GOVERNMENT
AS THE BASIS OF CONFLICT IN NIGERIA 57-78

ESSAYS AND STUDIES

Milan Jovanović, Nikola Perišić

CHANGES TO THE LEGAL ELECTORAL THRESHOLD
AND ITS EFFECTS ON REPRESENTATION
OF NATIONAL MINORITY PARTIES
- LOCAL ELECTIONS IN SERBIA IN 2020 79-101

Dorđe Stojanović, Biljana Žekavica

HYBRID POSTMODERNIZATION OF SOCIAL WORK 103-124

Miša Đurković

BLACK MIRROR, ENHANCEMENT AND
THE IMPOSSIBILITY OF FORGETTING 125-156

Vesna Stanković Pejnović, Mario Kalik
THE CRISIS OF MODERN CIVILIZATION
- THE PERSPECTIVES OF NIETZSCHE AND SCHELER 157-190

Dorđe Marković
ON JURISDICTION FOR ADOPTION OF MEASURES
DURING THE STATE OF EMERGENCY
– ON THE OCCASION OF THE DECISION
OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF SERBIA..... 191-212

Vanda Božić, Mirjana Đukić
HISTORICAL - LEGAL DEVELOPMENT OF CRIMINAL
OFFENSES AGAINST LIFE AND BODY IN THE REPUBLIC
OF SERBIA UNTIL THE ABOLITION
OF THE DEATH PENALTY 213-242

REVIEWS

Dejan Bursać
THE HUNGARIAN FAR RIGHT: SOCIAL DEMAND,
POLITICAL SUPPLY, AND INTERNATIONAL CONTEXT 243-251

Petar S. Ćurčić
THE VIRTUE OF NATIONALISM 252-256

Jelena Todorović Lazić
EUROPE, ONE GOAL, ONE DESTINY 257-264

ТЕМА БРОЈА

**МЕЂУНАРОДНИ ОДНОСИ:
ИЗАЗОВИ БЕЗБЕДНОСТИ**

Миша Стојадиновић*

Институт за политичке студије, Београд

**ОДНОС ИЗМЕЂУ СЈЕДИЊЕНИХ
АМЕРИЧКИХ ДРЖАВА И ТУРСКЕ:
ИЗМЕЂУ ПРИВИДНОГ ПРИЈАТЕЉСТВА И
ПРИКРИВЕНОГ АНИМОЗИТЕТА****

Сажетак

Савез између Сједињених Америчких Држава и Турске који је успостављен за време Хладног рата се у деценијама које су уследиле после овог великог глобалног сукоба нашао пред многобројним изазовима. Нарочито је интересантно посматрати овај савез са аспекта Сједињених Америчких Држава, као неоимперијалног хегемона чија се снага налази у опадању, и Турске, на чије се јачање и ширење утицаја с правом гледа као на рађања неоосманизма. Док је за време трајања Хладног рата овај савез био релативно поуздан таква ситуација се касније у значајној мери променила. Од односа у коме су обе стране знале шта да очекују једне од друге дошло се до односа у коме је почео јачати прикривени анимозитет. Имајући у виду да се рад бави веома комплексним геополитичким феноменом коришћење геополитичког метода постаје изузетно значајно. Овај метод је нарочито значајан јер омогућава сагледавање узрочно-последичне везе географског и политичког са становишта различитих интереса у контексту међународних односа. Како геополитички проблеми представљају вишедимензионалне феномене примена анализе и синтезе као општих научних метода је свакако незаобилазна. У раду су, такође, коришћени анализа садржаја, историјски, географски и компаративни метод.

* Имејл-адреса: misa.stojadinovic@ips.ac.rs.

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

Кључне речи: Хладни рат, мултиполарни свет, Доналд Трамп, Џозеф Бајден, Реџеп Ердоган, САД, Русија и Турска

ХЛАДНИ РАТ КАО УЗРОК УСПОСТАВЉАЊА САВЕЗА ИЗМЕЂУ СЈЕДИЊЕНИХ АМЕРИЧКИХ ДРЖАВА И ТУРСКЕ

Историја односа између Сједињених Америчких Држава и Турске је препуна преокрета и изазова. И док се за почетак успостављања односа веома често узима 1867. и 1901. година, о неким интензивнијим дипломатским активностима може се говорити тек после завршетка Другог светског рата. Између Првог и Другог светског рата ствари у међународним односима су се одвијале у потпуно другачијем смеру. Тензије између Совјетског Савеза и Турске су почеле да опадају чиме су започети озбиљни кораци за успостављање добрих односа између ове две земље који су убрзо потом били изнова пољуљани. Крај Другог светског рата и јачање тензија између Сједињених Америчких Држава и Совјетског савеза су, међутим, довеле до почетка Хладног рата који је довео у питање многа савезништва. Иако су САД на Турску гледали као на могућег савезника и раније, тек је Хладни рат омогућио да се стекну услови да се ово савезништво формира. Бивши амбасадор Вилсон који је на овај савез указивао још и раније је нарочито појачао ову перцепцију у јеку совјетске претње 23. марта 1946. године, саопштавајући да је „независност Турске [постала] витални интерес за Сједињене Државе” (Bulent and Bulent 2012a, 1).

Бавећи се анализом развоја дипломатских веза између Турске и Сједињених Америчких Држава 2012. године *Центар за стратешке и међународне студије* (у даљем тексту ЦСИС) и *Центар за стратешка истраживања Министарства спољних послова Републике Турске* (у даљем тексту САМ) овај однос сагледавају кроз два периода. Први период се односи на преиспитивање међусобних односа за време трајања Хладног рата, а други део је посвећен периоду од његовог завршетка па све до 2012. године. Том приликом нарочито се истиче веза између погоршања односа између Совјетског Савеза и САД-а који је директно утицао на јачање америчког савеза са Турском: „Са своје стране, Сједињене Америчке Државе полако су дошле до

закључка да је њихов бивши савезник против нацистичке Немачке постао њен главни изазивач у новом глобалном поретку. Сходно томе, како је америчко-совјетска конфронтација ескалирала, Вашингтон и Анкара су постепено почели да препознају потребу за стратешком сарадњом. Овај процес је кулминирао успостављањем институција које би биле основа за однос током четири деценије: блиског билатералног савеза у мултилатералном контексту главне западне организације колективне одбране, НАТО-а. Иако се напредак ка обострано корисном савезу могао чинити сасвим логичним, ако не и неизбежним, за обе стране, заправо није био унапред одређен. Ставови САД о националној безбедности Турске и њеној улози у одбрани западног света еволуирали су како је ескалирала конфронтација са Совјетским Савезом (Bulent and Bulent 2012b, 1).

Треба напоменути да спољна политика Сједињених Америчких Држава никада у потпуности није имала јасну дефинисану улогу коју би Турска требало да има у међународним односима, сем као изузетно важног фактора у такмичењу са Совјетским Савезом. Сложеност међусобног однос кроз историју може се видети и на основу тога што Сједињене Америчке Државе у први мах нису никада ни планирале да Турска постане чланица НАТО-а. Тензије са Совјетским Савезом су у значајној мери довеле до промене америчке званичне парадигме. Ову драматичну промену нарочито показују два тотално различита меморандума америчког генералштаба насталих у релативно кратком периоду, тј. из септембра 1950. године и априла 1951. године: „Први је тврдио да укључивање Турске и Грчке у НАТО може негативно утицати на напредак који се постиже у јачању организација колективне одбране. Супротно томе, други меморандум је објавио да амерички безбедносни интереси захтевају да Турска и Грчка буду примљене као пуноправне чланице НАТО-а. Са војне тачке гледишта, Генералштабови Уједињених нација не би сматрали адекватним решењем ни билатералне безбедносне аранжмане између Сједињених Држава и Турске, ни Грчке. Снажни аргументи у прилог укључивања Турске у НАТО и њеног значаја у одбрани Запада од совјетске доминације Европе, Блиског Истока и Азије навели су тада Сједињене Државе да убеди своје до сада невољне савезнике у НАТО-у да прихвате пријем Турске 1952. године” (Bulent and Bulent 2012c, 2). Тиме је Турска у релативно кратком временском

периоду прешла пут од нежељеног партнера до значајног савезника унутар НАТО-а. Ово у великој мери показује неприципијелност и недоследност америчке спољне политике која је спремна на све зарад остваривања сопствених интереса, а који се пре свега тичу јачања америчког неоимперијализма.

Без обзира на све, савезништво између САД-а и Турске у оквиру НАТО-а је било све само не обострано. Овоме у прилог говоре и бројне одлуке приликом којих се Сједињене Америчке Државе нису консултовале са Турском, иако је Турска била директно укључена у њих и тицале су се турских националних интереса. Кубанска ракетна криза пружила је сликовит пример ове тенденције: „Сједињене Државе поставиле су ракете са нуклеарним врхом Јупитер у Турску 1959–1960. године како би ојачале одбрану НАТО-а против Совјетског Савеза. Ова одлука је такође виђена као снажан показатељ америчке подршке и посвећености Турској. Међутим, откриће током кризе да су Совјети на Кубу поставили нуклеарно оружје драматично је променило безбедносне прорачуне САД. Као део тајног договора којим је окончана криза, председник Џон Кенеди се тихо сложио да повуче Јупитер из Турске након што су Совјети повукли ракете са Кубе. Вашингтон је одлучио да уклони ракете из Турске без консултација са Анкаром. Одсуство потребе за турским доприносом у одлуци која је значајно утицала на Анкару јасно је показало неједнакост у односима (Bulent and Bulent 2012d, 3). Иако је одлука о постављању и каснијем уклањању нуклеарних ракета била од директног утицаја на безбедност Турске, Сједињене Америчке Државе су ову одлуку донеле самостално.

Без обзира на све ове изазове ЦСИС и САМ оправдано износе закључак да распад Совјетског Савеза и крај Хладног рата нису означили и крај овог на први поглед вештачког савеза насталог услед тренутних геополитичких односа. Интересантно је поменути да су се односи између САД и Турске након Хладног рата налазили у много бољем стању него што је то случај са другим савезима направљеним у том периоду. Обе стране су нашле корист да се овај савез настави и унапреди. „Вашингтон и Анкара тражили су и пронашли нови низ разлога за савезништво које су обоје желели да задрже. Све у свему, реч је у ствари о *ad hoc* прилагођавању, чије импликације нису у потпуности размотрили ни Вашингтон ни Анкара (Bulent and Bulent 2012e, 5).

ОД ЈАЧАЊА САВЕЗНИШТВА ПА СВЕ ДО ЊЕГОВОГ ПРЕИСПИТИВАЊА ПОСЛЕ ХЛАДНОГ РАТА

Први озбиљнији тест за односе између САД и Турске дешава се током председништва Џорџа Буша. Глобална парадигма „с нама или против нас” која је уследила након напада 11. септембра 2001. године у оквиру борбе против тероризма је изнова заострила поделу на пријатеље и непријатеље која ја је била актуелна и за време Хладног рата. „Велика народна скупштина Турске није одобрила Бушов захтев у марту 2003. године да америчке трупе делују из турских база и лука које се припремају за напад на Ирак (Bulent and Bulent 2012f, 7). Након овог кратког али озбиљног захлађења између ове две државе уследило је побољшавање односа коме су свакако допринеле здружене војне интервенције у Авганистану. Овакво флукутирање односа између ове две земље је показало да је граница између пријатељства и непријатељства веома склиска и да зависи од тренутних националних интереса, а не од искреног пријатељства двају народа. Савезништво између САД и Турске се одувек базирало на обостраној користи зарад остваривања доминантне позиције у овом региону.

Барак Обама је имао идеју да унапреди односе између Турске и САД-а на један виши ниво. „Одлуком да посети Турску у априлу 2009. године, само три месеца након усељења у Белу кућу, Обама је на изузетно симболичан начин сигнализирао приоритет који ће доделити америчко-турским односима у својој спољној политици (...) У поређењу са дугогодишњим „стратешким партнерством” између две земље, концепт узорног партнерства настојао је да однос Сједињених Држава и Турске унапреди даље, истичући ближу сарадњу између глобалне силе и асертивне регионалне силе” (Bulent and Bulent 2012g, 7).

Овакав покушај Обаме је и даље подразумевао неприкосновеност америчке униполарности којој сви савезници морају да се наклоне и због тога је био то и даље неповољан савез за Турску. Разматрајући суштину међусобних односа унутар униполарног светског поретка Стивен Валт каже да они подразумевају поузданост и кредибилитет савезништва који су у великој мери пољуљани због тога што испуњавање савезничких обавеза подразумева беспоговорно поштовање униполарности (Walt 2009, 86). Овакав концепт подразуме-

ва стално супротстављање односа који за слабије савезнике подразумева константно поштовање обавеза уз истовремени страх да могу бити остављени сами себи уколико то буде одговарало водећој светској сили. Таква ситуација истовремено доводи до ситуације да се слабији савезници нађу увучени у нежељене конфликти доводећи их у незавидну ситуацију. Бурсу Сари Карадемир (*Burcu Sari Karademir*) на америчко-турске односе у контексту сиријског сукоба гледа као на прави пример Валтове теорије. У ту сврху Карадемир подвлачи променљиву природу савеза под окриљем униполарности за регионалне актере. Он тврди да су САД, као сила у опадању, гурнула Обамину администрацију да следи тзв. стратегију смањења ради прерасподеле својих ресурса са периферних на основне америчке безбедносне интересе и обавезе. Истовремено наглашава да је Обамина стратегија смањења дефинисала контуре америчке стратегије према Блиском Истоку и Сирији, док за Трампову администрацију тврди да је наставила да следи стратегију смањења још и даље да би „Америка била на првом месту”. Нарочито је интересантна констатација Карадемира да је регионални вакуум моћи створен одсуством турско-америчког савеза омогућио укључивање других актера попут Русије и Ирана са њиховим конкурентским интересима у сукобу. Карадемир закључује „да обавезе униполарне стратешке алијансе више нису поуздане за регионалне савезнике да преузму ризичне улоге у регионалном реструктурирању јер се суочавају са ризиком од напуштања савеза” (Karademir 2019a, 28).

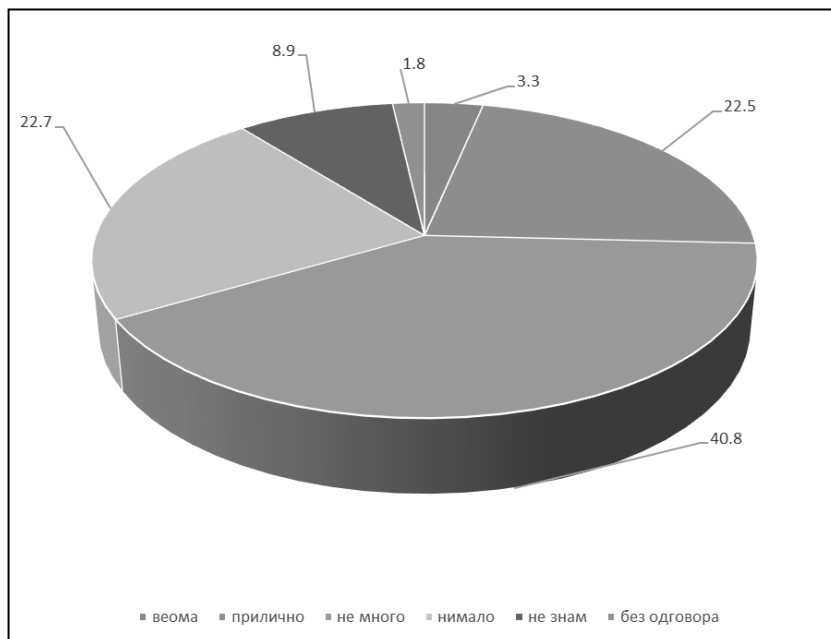
Нарочито је значајно поменути променљиве односе између Турске и Русије који су одувек забрињавали Сједињене Америчке Државе. „Сарадња која је обликовала турско-руске односе током 2000-их претрпела је значајан застој 24. новембра 2015. године када је Турска оборила руски ратни авион на сиријској граници – постајући прва држава чланица НАТО-а која је то учинила од Корејског рата. Осам месеци, од новембра 2015. до јула 2016. године, две државе су искусиле изузетно затегнуте политичке и економске односе – једну од својих најгорих криза у билатералним односима од педесетих година прошлог века. Међутим, само годину дана касније, догодила се брза и неочекивана нормализација, која је добила замах након неуспелог покушаја пуча у Турској 15. јула 2016. године. Русија и Турска су се још једном прогласи-

ле кључним партнерима и у спољнополитичким и у економским односима (Balta 2019, 70). Од тада, руски председник Владимир Путин и турски председник Тајип Ердоган (*Reşer Tayyip Erdoğan*) су у значајној мери након неколико рунди преговора деескалирали свој однос пронашавши заједничко тле по питању дешавања у Сирији укључивши у преговоре велики број актера укључујући и Иран. Турска се као резултат савезништва са Сједињеним Америчким Државама наша превише запетљана у регионалне конфликте у Сирији, при чему више није добијала пуну подршку као равноправни стратешки партнер САД-а и члан НАТО-а. „Турски спољнополитички циљеви засновани на промени режима и успостављању новог регионалног поретка довели су до његовог самозатајивања у сиријској мочвари. Што се више Турска ангажовала у сиријском сукобу са очекивањем да ће САД интервенисати, то је више била заокупљена проблемима попут протока избеглица и стварања курдског кантона уз подршку САД-а и Русије. Како каже Озкан, сиријски сукоб је постао „оно што Турска чини од њега” и иронично је да се Турска на крају придружила Русији и Ирану. Узајамно напуштање некадашњих стратешких партнера ојачало је руску регионалну и глобалну улогу (Karademir 2019b, 42).

Ово је у великој мери додатно закомпликовало односе САД-а и Турске учинивши их изузетно компликованим због супротстављености основних геостратешких интереса ове две земље. „Главни тест ових разлика био је у Кобанију у октобру 2014. године, када је ИСИС напао сиријски курдски погранични град и САД су помогле да се град спаси упркос забринутости Турске због америчке сарадње са сиријским Курдима. У Сирији Турска инсистира да је Курдска партија демократске уније (ПИД) директно повезана са Курдистанском радничком странком (ПКК) у Турској. Оштро критикује америчку војну сарадњу са ПИД-ом и његовим војним крилом Народне заштитне јединице (ИПГ) (Goren 2018, 5). Наоружавање ИПГ-а од стране Трампове администрације је учинило побољшање односа са Турском готово немогућим иако су се САД трудиле да пруже гаранције да се то оружје неће користити против Анкаре. Ердоган је на овај потез гледао као на директан ударац на основе заштите турских безбедносних изазова и кршења основних принципа савеза унутар НАТО-а. „Чини се да се антиамериканизам у Турској повећава како

се рат у Сирији непрекидно наставља. Ови ставови, ако се наставе, вероватно ће негативно утицати на отпорност традиционалног партнерства између Сједињених Држава, Турске и НАТО-а – посебно односа војске – укључујући права и других одбрамбених обавеза садржаних у НАТО-овој декларацији о принципима. Турска већ креће ка *нелагодном* стратешком савезу са Русијом и Ираном како би се позабавила будућношћу Сирије и диверзификовала своје логистичке и војне набавке оружја и потражила крајњу зависност изван НАТО-а (Beyoglu 2020, 4). Турска куповина система ПВО С-400 од Русије како би се надокнадио јаз Турске у капацитетима ПВО је само један од индикатора удаљавања Турске као важног савезника од Сједињених Америчких Држава. О овоме сведочи и најновије истраживање јавног мњења у Турској које је показало огромно неповерење турских грађана у НАТО.

Графикон бр. 1: Поверење грађана Турске у НАТО (у %)

Извор: World Values Survey

Са друге стране, истовремено се дешава и удаљавање Сједињених Америчких Држава од НАТО-а, у великој мери подстакнуто спољном политиком администрације Доналда Трампа. Подсетимо се да је Трамп у својој предизборној кампањи у великој мери преиспитивао улогу НАТО-а у задовољавању савремених одбрамбених потреба, што је наставио да чини и за време трајања његовог мандата. За Турску је НАТО био значајан фактор у успостављању добрих односа са Западом. Таква ситуација се, међутим, драстично изменила у контексту не само спољнополитичких дешавања, већ и унутрашњих проблема са којим се Ердоган сусрео. „Неуспели пуч већ је институционално удаљио Турску од алијансе (због турских сумњи у претходно знање о пучу на основу тога што су међу присталицама пуча били и турски официри НАТО-а), а овоме нарочито доприноси и амбивалентност Трампове администрације” (Aydintaşbaş and Kirişci 2017a, 21). Оштри обрачун Ердогана са својим противницима након неуспелог пуча је истовремено довео поновног стварању јаза у односу између САД-а и Турске. Тај јаз се нарочито тиче нарушавања основних демократских права и слобода грађана која су уследила након покушаја пуча. У том смислу су овакви потези Ердогана наишли на огромну осуду од стране свих америчких званичника. „САД и ЕУ су Ердогана жестоко цензурисали због тешког одговора на пуч и каснијег покушаја да повећа контролу над Турском чисткама владиних агенција, укључујући оружане снаге, медије и друге групе и институције. Турски савезници су ово сматрали удаљавањем од демократије, при чему су САД то виделе као могући разлог за преиспитивање чланства Турске у НАТО-у, а ЕУ га третира као главну препреку чланству у ЕУ” (Wezeman and Kuimova 2018, 6). У Сједињеним Америчким Државама се оштро води дебата о томе да ли Турска и даље треба да представља равноправног савезника унутар НАТО-а. У том смислу, Стивен Кук је тврдио да је основна претпоставка која би требало да води Вашингтон у приступу Анкари да, „иако Турска формално остаје савезник НАТО-а, она није партнер Сједињених Америчких Држава. Две државе међусобно повезане Хладним ратом, са мало заједничких интереса три деценије након завршетка тог сукоба, узроковало је билатерални однос обележен амбивалентношћу и неповерењем” (Özel 2019, 6).

МОГУЋНОСТ ПРЕВАЗИЛАЖЕЊА СПОРНИХ ПИТАЊА У ОДНОСУ ИЗМЕЂУ СЈЕДИЊЕНИХ АМЕРИЧКИХ ДРЖАВА И ТУРСКЕ

Турска се одавно више не доживљава као периферија Запада. „Она води економску и безбедносну политику у више праваца: не заборавља ни САД ни Европу, али се окренула и арапском свету. Везе с Русијом су на највишем нивоу, а турски привредници раширили су се широм Африке, штавише, стигли су и до Латинске Америке” (Galijašević 2011, 135). С тим у вези питање проналаска заједничког језика са Турском за Сједињене Америчке Државе је постало водећи приоритет њене спољне политике, па чак и по цену да се учине одређени компромиси поводом неких од спорних момената у овом веома проблематичном билатералном односу. „Разапета на раскршћу кемалистичког догматизма, посрћућег милитаризма, исламистичког „модернизма” и АКП „апсолутизма”, Република Турска и данас функционише по принципу растрзаности између чекића и наковња” (Đurić i Ajzenhamer 2011, 463). Тренутно игнорисање Турске експанзије од стране Запада има три различите димензије: „Прво, ЕУ не може вршити притисак на Турску, чак и кад би то желела, због неколико фактора. На једној страни је Немачка, стари партнер Турске у ЕУ, која ће ставити вето на сваки покушај држава ЕУ да санкционишу ову земљу (...) Истовремено ЕУ се и даље води избегличким споразумом из 2016. године, којим се Турска сложила да спречи мигранте да уђу у Грчку у замену за финансијску помоћ и уступке на безвизном путовању турских држављана у ЕУ. Друго, Запад никада није темељито вршио притисак на Турску, јер је била превише важан савезник да би била маргинализована. Ни три војна пуча од 1960. године до 1980. године нису променила статус Турске. Чини се да какав год режим владао Турском, то никада није сметало Западу, све док су геостратешка савезништва била нетакнута. Треће, стратешко партнерство са САД постало је много персоналније уочи председниковања Доналда Трампа. По врх горе поменутих геополитичких зависности, Трампово председништво је у Анкару унело фактор његових сопствених приватних пословних односа” (Jasim 2021, 3). Америчку спремност за занемаривање основних демократских принципа тамо где је то потребно зарад остваривања њихових ин-

тереса показале су и бројне изјаве Доналда Трампа. Тако је на пример на питање о репресији након пуча у Турској у интервјуу за Њујорк Тајмс (*New York Times*), Трамп рекао, „што се тиче грађанских слобода, наша земља има пуно проблема и мислим да нам је веома тешко да се мешамо у друге земље када не знамо шта радимо у својој земљи. ... не знам да ли имамо право на предавање по том питању” (Aydıntaşbaş and Kirişci 2017b, 7). Овакав став је у великој мери дочекан са одобравањем у Анкари као знак за могућност јачања даљих односа без америчког мешања у турска унутрашња питања.

Имајући у виду изузетно осетљива питања у односима САД и Турске *Центар за Сједињене Америчке Државе и Европу* у оквиру Института Брукинг (*Brookings Institution*) је 2004. године покренуо Турски пројекат како би подстакао информисано јавно разматрање, приватну дебату на високом нивоу и политичке препоруке усредсређене на дешавања у Турској. У том контексту, Брукинг је сарађивао са Турском индустријском и пословном асоцијацијом ТУСИАД (*Turkish Industry and Business Association-TÜSİAD*) на успостављању америчко-турског форума у Брукингу. С обзиром на геополитички, историјски и културни значај Турске и високе улоге које представљају спољна политика и унутрашња питања и не чуди што се институт попут Брукинга у САД-у оријентисао да са великом пажњом прати дешавања у овом региону. У једном од извештаја наводе се детаљни изазови из перспективе САД-а када се ради о сарадњи са Турском, који су нарочито захладнели за време Обамина администрације око већ поменутог односа са сиријским Курдима. „Подручја неслагања су до сада добро позната: нелагодност Турске због Обаминог неуспеха да спроведе своју „црвену линију” са Асадовим режимом; новије растуће савезништво САД-а са сиријским Курдима; Америчка фрустрација оним што је Бела кућа једном описала као растући ауторитаризам у Турској; Захтев Анкаре за изручењем свештеника са седиштем у САД-у Фетхулаха Гулена (*Fethullah Gülen*), кога је Анкара означила као организатора неуспелог покушаја пуча у јулу 2016; и сумње у претходно знање САД-а о пучу (Aydıntaşbaş and Kirişci 2017c, 2). Оштрина сукоба је расла на обе стране при чему је кључни наратив турске као значајног савезника и чланице НАТО-а доведен у питање.

Студија коју је објавио *Армијски ратни колеџ* Сједињених Америчких Држава из 2020. године упозорава да је америчко-турско стратешко партнерство успостављено на крају Другог светског рата достигло свој врхунац крајем осамдесетих и да се тренутно налази на опасном раскршћу. Поред истицања већ горепоменутог проблематичног савезништва између сиријских Курда и САД-а, набавке ПВО система С-400 и питања изручења Гулена, ова студија наглашава да за Турску и поред свих ових изазова НАТО и Сједињене Америчке Државе немају алтернативу. „Турска верује да, иако је тренутно партнерство са Сједињеним Државама и НАТО-ом у невољи, не постоји одржива алтернатива њеном чланству и посвећености НАТО-у, упркос целој реторичкој супротности. Турска верује да је америчко преусмеравање тактике, од промене Асадовог режима до борбе и посебног пораза ИСИС-а и тероризма уопште, симптом контрадикција својствених америчком креирању спољне политике. За разлику од Сједињених Држава, Турска претњу ИСИС-а сматра секундарном у односу на веће регионалне проблеме с којима се суочава. ИСИС није утицао и не утиче директно на регион, тврде турски званичници. Америчко-курдско-сиријски савез одбрамбених снага и његов изданак, укључујући стране борце, директнији су регионални проблем Турске (Beyoghlou 2020, 60–62). Са друге стране америчка позиција по питању Турске је много јаснија. Главне замерке се тичу урушавања демократских вредности у Турској и јачању сарадње са другим актерима који су директно супротстављени Сједињеним Америчким Државама. Ту се свакако мисли на економску, енергетску, али и пре свега на војну сарадњу.

Истовремено је на неки начин олакшавајућа околност за САД то што и поред остваривања неочекиване изузетне Руско-Турске сарадње ни за овај однос се не може рећи да је одржив на дуже стазе. Набавка система С-400 је додатно закомпликовала ситуацију јер је изложила Турску претњи двоструких санкција. „Иронично, да би избегао америчке санкције, Ердоган мора држати систем С-400 неотвореним – што би Турску изложило могућим руским санкцијама. Руске економске санкције коштале су Турску милијарде долара у року од само неколико месеци почетком 2016. године, након турског обарања руског борбеног авиона СУ-24 у сиријском ваздушном простору у новембру 2015. Да би минимализовао дипло-

матску штету, Ердоган је покренуо кампању јавне дипломатије како би се учинио што бољим читавом свету. Турска је послала медицинске сетове у 57 земаља да би показале солидарност у борби против корона вируса, укључујући две пошиљке залиха за САД” (Bekdil 2020, 252). Извештај припремљен за амерички Конгрес у новембру 2020. године закључује следеће; „Традиционално, Турска се уско ослањала на Сједињене Државе и НАТО за одбрамбену сарадњу, европске земље за трговину и инвестиције и Русију и Иран за увоз енергије. Низ компликованих ситуација у турском окружењу – нарочито оне које укључују Сирију, Либију, Нагорно-Карабах (регион који оспоравају Јерменија и Азербејџан) и истраживање енергије Источног Медитерана – утичу на њене односе са Сједињеним Америчким Државама и другим кључним актерима, као и то што Турска тражи самосталнију улогу. Забринутост председника Ердогана због одржавања парламентарне коалиције са турским националистима може делимично објаснити његово деловање у неким горе поменутим ситуацијама. Турско-руска сарадња је порасла у неким областима. Међутим, напори Турске да се супротстави Русији у неколико сукоба по релативно ниским трошковима – користећи беспилотне летелице домаће производње (наводно са неким америчким компонентама) и сиријске плаћенике – сугеришу да је сарадња Турске и Русије више ситуациона него што је свеобухватна (Zanotti and Thomas, 2020, 2). Јаки односи Турске и Азербејџана, уз замрзнути конфликт у Нагорно-Карабаху који се често „одмрзава” и огромна нетрпељивост Турака и Јермена знатно компликују ситуацију у региону. Тренутно је Турска активна у рекордном броју војних сукоба у Европи, на Блиском истоку и шире. „Турска је војно ангажована у Источном Медитерану, Нагорно-Карабаху, Кипру, Либији, Сирији, а посебно у областима Ирака и Сирије под владавином Курда. Турска делује све више једнострано и без координације са својим НАТО партнерима (...) Даље, криза на Источном Медитерану продубила се 2020. године, стварајући већи притисак међу земљама Европске уније као што су Грчка, Кипар и Француска да се оштрије супротставе спољној политици Турске. У рату између Јерменије и Азербејџана око Нагорно-Карабаха, који је започео у јесен 2020. године, Турска се приклонила потоњој. Колико год се јасно показао овај растући турски експанзионизам, толико су и ЕУ и САД невољне да се супротставе тим амбицијама” (Jasim 2021, 2–3).

БУДУЋНОСТ ОДНОСА ИЗМЕЋУ СЈЕДИЊЕНИХ АМЕРИЧКИХ ДРЖАВА И ТУРСКЕ ЗА ВРЕМЕ ЏОЗЕФА БАЈДЕНА

Како бисмо разумели однос између Сједињених Америчких Држава и Турске изузетно је значајно овај однос посматрати као однос између неоимперијалног хегемона чија се снага налази у опадању (САД) и једног од легата империјализма на чије се јачање и ширење утицаја с правом гледа са бојазношћу рађања неоосманизма (Турска). У том контексту Турска постаје значајан фактор унутар трансатлантске безбедности у будућности. „Погрешно је кривити Турску за то што није била верни савезник, као што то често чине многи амерички стручњаци и аутори у време када амерички председник (Трамп) са својим помоћницима разговара о напуштању Северноатлантског савеза (НАТО). Такође је погрешно приписивати кривицу само Анкари за погоршање односа између Турске и њених савезника с обе стране Атлантика. Америчка спољна политика и снажна унилатерална пруга у доношењу и спровођењу одлука заострили су односе Вашингтона са свим савезницима и раније – нарочито током непромишљеног и злосретног ирачког рата” (Özel 2019, 3).

Имајући у виду промену на месту председника Сједињених Америчких Држава поставља се питање тога шта је то што нова администрација Џозефа Бајдена на почетку 2021. године може и жели да уради по питању турбулентних односа са Турском у односу на претходне администрације. Од тренутка када је Анкара одбила да допусти америчким трупама да пређу турско-ирачку границу 2003. године, па све до оштрих билатералних неслагања по питању политике ка Сирији за време Обама, уз најновију набавку руског ваздушног одбрамбеног система, само су неки од сегмената комплексне историје америчко-турских билатералних односа који су у силазној путањи, а која се наставила за време Доналда Трампа.

На основу предизборне кампање Џозефа Бајдена било је немогуће унапред закључити каква ће бити спољна политика његове администрације према одређеним специфичним регионима. То је уједно и разлог због кога је било тешко предвидети његове потезе када се ради о односима између САД-а и Турске. Међутим, и поред ових недоумица два кључна фактора ће у великој мери одредити овај савез. На првом месту

ту је отворена нетрпељивост Бајдена и Ердогана, а на другом месту ту су свакако све јаче везе између Русије и Турске. У интервјуу за Њујорк тајмс децембра 2019. године Бајден је отворено назвао турског председника Реџепа Ердогана аутократом „и што је необично, претио је да ће радити на његовој смени брзо, додајући да није мислио на војни пуч, већ на подршку политичкој опозицији (...) додајући да Ердоган мора да плати цену” (Makovsky 2020, 1). У Турској је јавност са овим интервјуом упозната тек средином августа уочи конвенције номиновања Демократске странке и изазвао је огромна комешања која су директно изазивала положај Реџепа Ердогана. „Председнички портпарол Ибрахим Калин оптужио је Бајдена за чисто незнање, ароганцију и лицемерје, додајући: Дани наређивања Турској су прошли. Али ако и даље мислите да можете да покушате, слободно то учините, али платићете цену” (Makovsky 2020, 1).

Један од највећих изазова са којим ће се Бајденова администрација сустрести јесте то што су Сједињене Америчке Државе и Европска унија дозволили Турској да се прошири на курдска подручја и ван њених граница без икаквих последица. Будућност америчко-турских односа могли би одредити следећи фактори: „да ли ће Турска учинити свој руски систем С-400 потпуно оперативним и разматра ли додатну куповину руског оружја; како се одвијају разне регионалне кризе (Сирија, Либија, Нагорно-Карабах, спорови са Грчком и Кипром на Источном Медитерану) и како оне утичу на односе Турске са кључним актерима (укључујући Сједињене Америчке Државе, Русију, Кину, Европску унију, Израел, Иран и сунитске арапске државе); да ли Турска може да пројектује моћ и створи властиту сферу утицаја користећи војну и економску сарадњу (укључујући одбрамбени извоз); и да ли је председник Ердоган у стању да одржи широку контролу над државом с обзиром на њене економске проблеме и забринутост за људска права” (Zanotti and Thomas 2020, 15). Међутим и поред свега овога може се очекивати да ће Бајден учинити све што је у његовој моћи да зарад америчких интереса побољша односе са Турском и врати их на ниво који су имали за време Хладног рата.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Aydintaşbaş, Asli, and Kirişci Kemal. 2017. "The United States and Turkey: Friends, Enemies, or Only Interests?." *Turkey Project Policy Paper* (12): 1–27.
- Balta, Evren. 2019. "From Geopolitical Competition to Strategic Partnership: Turkey and Russia after The Cold War." *Uluslararası İlişkiler* 63 (16): 69–86. doi: <https://www.jstor.org/stable/10.2307/26771801>.
- Beyoghlou, Kamal. 2020. Turkey and the United States on the brink: Implications for NATO and the US Turkish strategic and military partnership. USA: Strategic Studies Institute, US Army War College.
- Bekdil, Burak. 2020. "Turkey: Post-Coronavirus Challenges Are Likely to Hurt." *The COVID-19 Crisis*, ed. Efraim Karsh, 250–253. Begin-Sadat Center for Strategic Studies.
- Bulent, Aliriza, and Aras Bulent. 2012. U.S.-Turkish Relations: A Review at the Beginning of the Third Decade of the Post-Cold War Era. Center for Strategic and International Studies and The Center for Strategic Research of the Ministry of the Foreign Affairs of the Republic of Turkey.
- Galijašević, Dževad. 2011. „Neoosmanizam: Turska između juče i sutra." *Politeia* (2): 123–138.
- Goren, Nilsu. 2018. "The NATO/US-Turkey-Russia Strategic Triangle: Challenges Ahead." *Center for International & Security Studies, University of Maryland* (1): 2–11. doi: <http://www.jstor.com/stable/resrep17001>.
- Đurić Živojin, i Vladimir Ajzenhamer. 2011 „Politički sistem turske na razmeđu kemalizma i islamizma." *Srpska politička misao* 34 (4): 441–466. doi: <https://doi.org/10.22182/spm.3442011.22>.
- Jasim, Dastan. 2021. "Biden's Challenge: Kurdish Autonomy and Turkish Expansionism." *German Institute for Global and Area Studies* (1): 1–12. doi: <https://www.jstor.org/stable/resrep28521>.
- Makovsky, Alan. 2020. "Problematic Prospects for US-Turkish Ties in the Biden Era." *Stiftung Wissenschaft und Politik* (60): 1-8.

- Özel, Soli. 2019. "At the End of the Day, Where Will Turkey Stand?." *Istituto Affari Internazionali* (4): 1–17. doi: <http://www.jstor.com/stable/resrep19657>.
- Karademir, Burcu Sarı. 2019. "Dance of Entanglement: The US-Turkish Relations in the Context of the Syrian Conflict." *Uluslararası İlişkiler* 62 (16): 27–43. doi: 10.33458/uidergisi.588897.
- Walt, Stephen. 2009. "Alliances in a Unipolar World." *World Politics*, 61 (1): 86–120.
- Wezeman, Siemon, and Alexandra Kuimova. 2018. *Turkey and Black sea security*. Stockholm: Stockholm International Peace Research Institute.
- World Values Survey Wave 7: 2017–2020, March 30, 2020, <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSONline.jsp>.
- Zanotti, Jim and Thomas Clayton. 2020. *Turkey: Background and U.S. Relations In Brief*. USA: Congressional Research Service.

*Miša Stojadinović**

Institute for Political Studies, Belgrade

THE RELATIONS BETWEEN THE UNITED STATES OF AMERICA AND TURKEY: BETWEEN APPARENT FRIENDSHIP AND CONCEALED ANIMOSITY

Resume

Turkey can no longer be considered the West's periphery. The issue of finding a common language with Turkey for the United States has become a top priority of its foreign policy, even at the cost of making some difficult compromises. The alliance between the United States and Turkey, established during the Cold War, faced many challenges in the decades following this great global conflict. While this alliance was relatively reliable during the Cold War, this situation later changed significantly. From a relationship in which both sides knew what to expect from each other, to one in which disguised animosity began to strengthen. Bearing in mind that the paper deals with a very complex geopolitical phenomenon, the use of the geopolitical method becomes extremely important. The history of relations between the United States and Turkey is full of upheavals and challenges. Official diplomatic relations between the USA and Turkey were established earlier, but they intensified only after the end of the Second World War. Between the First and Second World War, things in international relations took a completely different direction, and caused strengthening cooperation between the Soviet Union and Turkey. The end of World War II and the escalation of tensions between the United States and the Soviet Union led to the Cold War, which called into question many alliances. Although the United States has seen Turkey as a possible ally in the past, it was only the Cold War that made it possible for the conditions to be formed for this alliance. Having in mind the change in the position of the President of the United States of America, this paper gives a detailed analysis of how different administrations have dealt with Turkey. From the moment Ankara refused to allow US troops to cross the Turkish-Iraqi border in 2003, to sharp bilateral

* E-mail address: misa.stojadinovic@ips.ac.rs.

disagreements with Obama which continued during the time of Donald Trump. The main question is what Biden's administration is willing to do with this important alliance. Based on Joseph Biden's election campaign, it was impossible to predict in advance what his administration's foreign policy would be towards certain specific regions. This is also the reason why it was difficult to predict his moves when it came to relations between the United States and Turkey. One of the biggest challenges the Biden administration will face is that the United States and the European Union have allowed Turkey to expand into Kurdish areas outside its borders without any consequences.

Keywords: Cold War, multipolar world, Donald Trump, Joseph Biden, Recep Tayyip Erdogan, USA, Russia and Turkey

* Овај рад је примљен 14. јуна 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 10. новембра 2021. године.

Marina T. Kostić *

Institute of International Politics and Economics, Belgrade

FRANCE, THE UK AND THE PROSPECTS OF THE MULTILATERALIZATION OF FORMAL STRATEGIC ARMS CONTROL

Resume

During the 2019 and 2020 US-Russia debate on the New START extension, both countries raised again the issue of multilateralization of strategic offensive arms control. However, while the USA called for China's participation, Russia once again reiterated the Soviet Union's Cold-War position and invited France and the UK to join first. Having in mind China's refusal to join these talks, out of various reasons, the purpose of this article is to explore the attitudes of France and the UK, two European states and NATO members with strategic arms, vis-a-vis the Russian invitation and the prospects and preconditions for strategic arms control multilateralization through their involvement. In this endeavour, the author employs the concept of strategic stability, and analyses a variety of primary and secondary sources, including chronologies of negotiations and contents of strategic arms control treaties, and other relevant treaties, as well as French and British strategic documents, and statements by officials from these and other relevant countries. The author concludes that the UK and France would be more likely to enter into formal strategic arms control if at least three sets of preconditions are met – the US and NATO "permission", equality, and an improved strategic environment.

Keywords: arms control, strategic stability, European security, nuclear forces in Europe, nuclear weapons

* E-mail address: marina@diplomacy.bg.ac.rs.

INTRODUCTION

The interest for researching the prospects of multilateralization of strategic arms control stems from the premise that it is not only the distinction between nuclear (NWS) and non-nuclear weapon states (NNWS), as established by the Non-Proliferation Treaty of 1968, that matters, but that the one between the NWS themselves is also important. This distinction is reflected not only in the wide disparity in nuclear capabilities and different nuclear weapons policies among the NWS, rather it is also seen in the fact that nuclear forces of some NWS are quantitatively and qualitatively constrained by legally binding agreements (arms control treaties) and subject to intensive verification measures, which is not the case with nuclear forces of other NWS. As perceived by both sides, this causes at least two “injustices”. Firstly, the USA and Russia complain that while they are reducing their nuclear arsenals, which are under legal constraints and subjugated to stringent verification provisions, other NWS are not faced with similar restrictions, a situation that is no longer acceptable for the former (Putin 2012; *VOA* 2020). Secondly, those NWS which are outside of the realm of such legal control – China, France, and the UK – argue that including them in strategic arms control at this stage would be unfair and futile because their nuclear forces are already incomparably smaller than those of the two leading NWS (*VOA* 2020; Tertrais 2020,51; Beckett 2007).

The United States and Russian calls for inclusion of third countries’ nuclear forces in strategic arms control regularly turned up during the US-Soviet Union (USSR), and later -Russian negotiations on strategic arms control. The choice of actors the US and Russia called for, however, depended on their perception of these actors – whether they are competitors and adversaries, or allies. A recent example is the 2019 US President Donald Trump’s attempt to involve China in the dialogue regarding the extension of “The Treaty between the United States of America and the Russian Federation on Measures for the Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms” (The New START), with Russians responding that, in that case, France and the UK should be involved as well (*WSJ* 2020; *TASS* 2020). However, China refused to join these talks, and declared certain preconditions for their participation in strategic arms control, such as: further reduction of the two largest nuclear arsenals possessed by the USA and Russia

in order for them to come closer to the Chinese level, reduction of the role of nuclear weapons in security and defence strategies and as a symbol of the great power status, as well as negotiations of a multilateral, not trilateral, nuclear arms control agreement, especially concerning the “no-first use” policy (Kostić 2020). For their refusal to join negotiations in 2020, the US accused China of violating the NPT Article VI, which obliges all NWS to pursue negotiations on disarmament in good faith and to end the arms race (*The Economic Times* 2020). Yet, what about France and the UK? The question remains what prospects are there for their participation in the strategic arms control negotiations and treaties?

In order to answer this question, in the first part of the article, I further explain and apply the Cold-War era concept of strategic stability which has been a cornerstone of strategic arms control architecture for several decades (for various meanings of the notion “strategic stability” see Colby and Gerson 2013). In the second part of the article, I present the British and French nuclear policies and capabilities and take them as a given for the purpose of the discussion in the last section. In this discussion, I define and explain three sets of preconditions for the British and French participation in strategic arms control and conclude what the possibilities are for the multilateralization of the strategic arms control negotiations and treaties through their involvement.

The concept of strategic stability applied in this paper suggests that the first two steps in the process of strategic arms control multilateralization would be to achieve consensus between the USA and Russia on (1) the very necessity of the multilateralization of strategic arms control, and (2) a framework agreement on the terms of this process (consensus about which actors they should invite, scope of the treaty or architecture of the treaties, and verification measures), and then to (3) obtain consent of the invited actors to join the strategic arms control negotiations and treaties previously formulated by the USA and Russia.

Having in mind these steps, I argue that the UK and France would be more likely to enter into formal strategic arms control if at least three sets of preconditions are met. The first pertains the US position, since the US and NATO would need to change their defence planning and calculations significantly in order to allow the French and British participation in strategic arms control. The second concerns equality, since both the UK and France hold that the US and Russia should first reduce the level of their nuclear

arsenals to the British and French level, as well as to accept equal participation of these two countries in treaty negotiations. At the same time, other actors must be fully committed to the non-proliferation norm. Finally, both states require a certain strategic environment that would favour their inclusion in strategic arms control. This entails at least: balance of conventional forces in Europe; global elimination of other WMD (biological and chemical weapons) and state-sponsored terrorism, as well as non-proliferation of nuclear arms, ballistic missiles, and other potentially disruptive technologies; limitation of anti-ballistic missile defence in Europe and; reduction or elimination of non-strategic missiles in Europe.

STRATEGIC STABILITY AND ARMS CONTROL TREATIES

I maintain that it is important to explore strategic arms control negotiations and treaties, and the possibilities of their multilateralization because they are a significant part of strategic stability preservation. The strategic stability concept as I believe is the most relevant concept for explaining the reasons why the USA and USSR/Russia engage in the strategic arms control process, and why they, from time to time, repeat their calls for the multilateralization of strategic arms control, especially if it has to do with the reduction of their forces.

Although not immediately termed “strategic stability”, this concept developed gradually over the course of the 1950s as a result of the “logical progression in thinking about the consequences of the nuclear revolution, the challenge of surprise attack, the kinds of targets upon which nuclear weapons might be used, how a nuclear war might be fought, and the requirements of credible deterrence” (Gerson 2013, 3). At that moment, the concept started to be developed around the USA-USSR relations, since they were the main competing parties in the international system of that time, and until 1952 the only possessors of nuclear weapons. Since these countries’ proposals (the US’s “Baruch plan” and USSR’s “Gromyko plan”) for disarmament failed almost immediately, the two countries had to find a way to manage their relationship in the context of nuclear weapons possession, which led to the establishment of strategic stability equation between them.

Although there are various definitions of strategic stability, for the purpose of this article, I use this term to mark the specific relationship between the USA and Russia that aims to create conditions which would allow them to avoid nuclear war. In its essence is the effort to maintain the effectiveness of strategic offensive forces and second-strike capabilities. This is illustrated, for example, in the 1972 Unilateral Statement of the US Delegation on the Strategic Arms Limitation Treaty (SALT I), which notes that “the US Delegation believes that an objective of the follow-on negotiations should be to constrain and reduce on a long-term basis, threats to the survivability of our respective strategic retaliatory forces” (SALT I 1972: Unilateral Statements). It has been of paramount importance, therefore, to define what constitutes “threats to the survivability of” strategic retaliatory forces of the USA and Soviet Union/Russia, and to institute an environment which will contribute to limiting or eliminating these threats. I argue that this have included (1) the US-Russia parity in strategic forces and commitment to their modernization, (2) maintaining the “parity/disparity relationship” relating to other actors, which meant curbing proliferation, preserving a large disparity that existed compared to other NWS in order to deter them from “rushing into parity” with the USA and USSR/Russia, and preserve the credibility of their security guarantees. Furthermore, this concept also entailed the preservation of a bilateral form of strategic arms control and exclusion of third parties’ (British, French and Chinese) forces from any agreement that involved limitation or reduction of nuclear forces, and, lastly (3) when it comes to scope, the reduction or stabilization of all the other weapons that may diminish effectiveness of the US and USSR/Russia strategic offensive forces (such as anti-ballistic missile defence, conventional forces, and other weapons and forces from various warfighting domains) (for influence of these factors on strategic stability see also Yongming and Chalmers 2012, 11–14).

Reflecting on the first point, it is important to note that all treaties on the limitation and reduction of strategic offensive arms have permitted modernization and replacement of strategic offensive forces (SALT I 1972: Article IV; START I 1991, Article V; New START 2010, Article V). The New START has additionally differentiated between “new types” and “new kinds” of strategic arms, whereas “new types” refers to new classes of intercontinental ballistic missiles (ICBMs), submarine-launched

ballistic missiles (SLBMs), and heavy bombers equipped for nuclear armaments that meet the definitions of the Treaty, while “new kinds” signifies “new offensive arms of strategic range that do not meet the Treaty’s definitions of these existing strategic offensive arms” (New START, with Protocol 2010, 15). For at least the last fifteen years, all NWS have been conducting their modernization programmes which have raised, I believe, at least two important questions - one regarding the new types and kinds of weapons and warfare domains that might influence strategic stability, and the other about nuclear testing.

As regards the second point, early attempts of the USA and Soviet Union to establish strategic stability revealed four main points of contention: maintaining quantitative and qualitative balance, purview of the treaties (limited scope or comprehensive), verification provisions (with or without intrusive inspection measures, such as “on-site” inspections), and relation to other NWS, as well as NNWS, which should be committed to the non-proliferation norm (for these early attempts see Lebovic 2013, 9–41). While the first three points referred to the USA-USSR relationship, the fourth was the recognition that strategic stability was not only the function of their bilateral balance of power, but also the level of forces of other NWS and NNWS. I call this relationship the “parity/disparity element” of strategic stability. This argument is in contrast to claims that the existence of a negotiated bilateral process between the USA and Russia has its own logic, to which the level of other countries’ nuclear forces, such as the French, are foreign (Tertrais 2020, 51). Arms control treaties have been significant instruments for maintaining this “parity/disparity” element of strategic stability, especially through strengthening the non-proliferation norm and commitments to disarmament. I maintain that the possible disruption of this element is one of the reasons for renewed US and Russian calls for multilateralization of strategic arms control.

During the strategic arms control negotiations, the USA and Soviet Union/Russia had difficulties to agreeing on the subjects and levels of parity. During the SALT and START negotiations, for example, the Soviets thought that the allowed US totals should include the European systems, since “those forces would most likely be used in coordination with U.S. forces in time of war” (Lebovic 2013, 151–152). However, the US ruled out non-US forces involvement in the negotiating formula since they were

“under the control of sovereign states with their own decisional processes, considerations, and sensitivities” (Lebovic 2013, 151–152). By “agreeing to disagree” on the actors that should be included in strategic arms control, the US and USSR/Russia have merely preserved the bilateral form of their strategic arms control agreements. Meanwhile, all other NWS have been constantly supporting the US and Russia to continue with bilateral strategic arms reduction agreements and assuring them that they will keep “minimal” (UK), “strictly sufficient” (France) and “lean, but effective” nuclear forces (China).

As for the last point, I argue that the strategic offensive forces reduction has been a culmination of a long incremental process of limiting actors and capabilities/forces (nuclear and conventional) that could endanger the effectiveness of US and USSR strategic offensive forces. This means that a formal agreement on the reduction of the strategic offensive arms of the two superpowers in 1991 (START) was possible only after the NPT inaugurated the non-proliferation and disarmament norms in 1968, the adoption of the Anti-Ballistic Missile Treaty (ABM) limited missile defence in 1972, the elimination of intermediate-range nuclear forces in Europe owing to The Intermediate-Range Nuclear Forces Treaty (INF Treaty) of 1987, and the balancing of conventional forces in Europe through the 1990 Conventional Forces in Europe Treaty (CFE). The 1968 NPT (which entered into force in 1970) was the first step in the process of establishing the non-proliferation and disarmament norms. By inhibiting the spread of nuclear weapons, the NPT “has contributed to the creation of an international security environment that has facilitated U.S. and Russian arms reduction efforts” (State Department telegram 212527 1992, 2). Additionally, the strategic arms control agreements have constantly recognized the relationship between strategic offensive and defensive arms. The SALT I Preamble and provision on the simultaneous exchange of instruments of ratification of the SALT I and the ABM Treaty (SALT I, Article VIII), in order for the SALT I to enter into force, are prime examples. The limitation of the intermediate-range and shorter-range forces was also important for strategic arms reduction, as seen in the Soviet concerns that “the United States could hit the Soviet Union from Europe when Soviet intermediate-range systems lacked the capability to hit the United States in turn” (Lebovic 2013, 152). The USSR even proposed to have parity in the INF systems not only with the

USA, but also with the British and French strategic forces (FAS, INF Chronology). The INF negotiations were, after suspension in 1983, resumed in January 1985 with their inclusion in the Nuclear and Space Talks (NST) (along with the strategic offensive arms and defence and space weapons) (FAS, INF chronology). By the INF treaty's disarmament deadline (1 June 1991), the parties had destroyed all of their missiles covered by the Treaty provisions. After balancing conventional forces in Europe through the CFE agreement in November 1990, the US and Russia finally signed the START on 31 July 1991.

This comprehensiveness of the arms control architecture will be, as well, the precondition for the future US-Russia strategic arms control agreements, especially after the New START expires in 2026 (unless some of two parties decide to withdraw from it before its expiration). In the US, the military is calling for the adoption of a broader strategic deterrence review that evaluates nuclear, space, cyber, and missile defence issues as a unified whole" (Reif 2021). Also, the Russian Deputy Foreign Minister Sergey Ryabkov said in February 2021 that "Russia's approach is to find a security equation that comprehensively takes into account all the factors that are important from the point of view of strategic stability" (AA 2021). He explained that this is not just about nuclear weapons, but the entire range of offensive or defensive weapons in nuclear and non-nuclear equipment, which could be included in the package of interrelated agreements on strategic stability, and not only in one agreement (AA 2021). This all-inclusiveness is also important for the UK and France since, if not constrained, some elements, such as missile defence or intermediate-range and shorter-range missiles, might question the ability and credibility of their strategic forces. The UK Foreign and Commonwealth Office also articulated in 2009 that "reducing and eliminating nuclear weapons without also addressing the balance of power in other respects could be dangerously destabilising" (Xiaobing and Ritchie 2012,31). Finally, French leaders have stressed that "broad steps on disarmament must take into account a wide range of issues, including missile defence, conventional and space capabilities" (Pifer and Tyson 2016, 20).

NUCLEAR POLICIES AND CAPABILITIES OF FRANCE AND THE UK: POLICY OF CONSTRUCTIVE AMBIGUITY AND MINIMAL CREDIBLE NUCLEAR CAPABILITY

The aim of this part of the article is not to discuss the accuracy of the French and British official positions contained in the strategic security and defence documents and policymakers' statements on their nuclear forces, but to determine and describe them in order to have a better understanding of the position from which the UK and France assess the possible participation in formal strategic arms control.

From the policy perspective, both France and the UK stress the importance of nuclear weapons for their defence and refuse to adopt the "no-first use" policy. The nuclear forces are a "core element of their national and Allied defence strategies" and both countries are "determined to maintain only a minimum credible nuclear capability, consistent with the strategic and security context of their commitments under Article 5 of the North Atlantic Treaty" (Teutates Treaty 2010, Preamble). The UK would use nuclear weapons in extreme circumstances of self-defence, including the defence of NATO allies; and France in cases of aggression against its vital interests, whatever the means employed (Tertrais 2007, 6). Neither France, nor the UK would use or threaten the use of nuclear weapons against any NNWS that is a party to the NPT, but they maintain "calculated ambiguity" regarding the use of nuclear weapons against a WMD threat (Xiaobing and Ritchie 2012, 21). Additionally, the 2021 UK Integrated Review of Security, Defence, Development and Foreign Policy states that the Britain "reserves the right" to use nuclear weapons if future threats of WMD, "such as chemical and biological capabilities, or emerging technologies that could have a comparable impact, makes it necessary" (Global Britain in competitive age 2021, 77). Both countries remain deliberately ambiguous about when, how, and on what scale they would consider using nuclear weapons.

The UK and France have been officially committed to verifiable multilateral disarmament and have unilaterally been reducing their nuclear forces in the wake of the Cold War and the USA-USSR/Russia bilateral strategic offensive arms reductions, but were never part to any such agreement. On the other hand,

the greatest difference between the UK and France is the level of dependence on the US for the maintenance of the credibility and effectiveness of their strategic forces, where the UK is much more dependent than France.

France with approximately 290 and the UK with roughly 215 warheads have the smallest nuclear arsenals among the five NWS (Arms Control Association 2020a). While the UK relies on the sea-leg nuclear deterrence only, France has an additional airborne leg, but still largely depends on its nuclear submarine force (4 Triomphant-class SSBNs) which carries approximately 80% of its overall nuclear arsenal (Arms Control Association 2019). Both countries carry out a Continuous-At-Sea Deterrence with one SSBN always on patrol.

Some authors perceive the UK as the most “progressive” NWS based “on its commitment to a ‘minimum’ arsenal, policy and practice reflected in the nuclear force size, operational posture, and declaratory policy”, but also recognize its “deep and abiding commitment to nuclear deterrence as the cornerstone of British security” (Ritchie 2012, 21). Andrew Futter (2021, 141) writes that the UK nuclear policy rests on five central pillars: (1) commitment to a minimum nuclear deterrent capability; (2) continuous-at-sea-deterrence; (3) maintenance of strong links with the USA; (4) formal commitment to NATO and; (5) legal commitment to nuclear disarmament.

Although with the strongest anti-nuclear movement, the UK has recently decided to increase the upper limit of its nuclear arsenal to no more than 260, instead of 180, by the mid-2020s and to lower the transparency over its nuclear arsenal (Global Britain in competitive age 2021, 76–77). The strategic stability concept would suggest that in the new context created by “Brexit” and great power competition, the UK may want to have a nuclear arsenal of around 300 nuclear warheads, thus attaining numerical balance with China and France. This increase of the nuclear forces cap may also be seen as having a symbolical effect in the context of making “Britain great again” and its desire to strengthen its global role. Around 300-400 deployed warheads of the UK, France or China is also what appears these countries think is necessary to “inflict unacceptable damage on an opponent in a retaliatory strike which has been central to their nuclear planning” (Yongming and Chalmers 2012, 11). Having in mind the importance of the effectiveness of the second-strike

capabilities, the new UK decision could be, as well, a result of the development of new Russian weapon systems and the deployment of a wider and modernized ballistic missile defence around Moscow, as was claimed by the UK Defence Minister Ben Wallace (BBC 2021). Finally, the crisis of the US-Russia arms control architecture and adjustments to the overall US nuclear arsenal modernization process, especially the one announced by the previous Trump administration, must also be taken into account when considering the new UK decision to increase the cap on its nuclear stockpile. With regard to the issue of transparency, the UK decision to *return* to the lower transparency level on nuclear forces is similar to China's strategy regarding transparency over their nuclear weapons.¹ This strategy holds that China cannot have the same level of transparency as the two states with the largest arsenals (the USA and Russia) because it has a much lower level of nuclear forces. Instead, the level of transparency about its nuclear forces should correspond or be proportional to its "lean, but effective" nuclear forces, nuclear "no-first use" policy (Riqiang 2016, 229–230) and absence of alliance (Xiaobing and Ritchie 2012, 29). This approach to transparency is something I call *contingent transparency*, since the level of transparency is contingent upon the level of forces one state possesses – the lower the level of forces, the lower the level of transparency. This approach has great implications for the issue of verification as well, especially the one that would include "on-site" inspections, since intensive verification measures would be unacceptable for states with the smallest nuclear arsenals, for reasons of preserving the effectiveness of their retaliatory forces.

Because of a strong link with the USA some scholars describe the UK nuclear forces as "inter-dependent" (Heuser 1997, 63) or even "dependent" to the extent that without the US support the UK "would very probably cease to be a nuclear weapon state" (Ritchie 2012, 92–93). The US-UK 1958 Mutual Defence Agreement, renewed by the two parties several times, will be in effect until the end of 2024. Some organizations in the UK consider that constant renewals of this treaty, without public or parliamentary debate, constitute a violation of Article VI of the NPT by both countries, leading them to label

1 I use the word "return" because the UK Strategic Defence Review from 1998, point 15, for example, stated that "Maintaining a degree of uncertainty about our precise capabilities is a necessary element of credible deterrence" (UK Strategic Defence Review 1998).

the US-UK cooperation under this treaty as “secret nuclear relationship” (CND 2018, 2). The UK and the USA also have the 1963 Polaris Sales Agreement and the 2007 Defense Trade Cooperation Treaty. The UK-US cooperation includes: Trident II D-5 missile extension of the service life from 2028 until 2042 (Kile and Kristensen 2014, 484), production of the new class of UK’s and the US’s SSBNs *Columbia* and *Dreadnought* which will be conducted in both countries (Wolfe 2020, 3), parallel replacement warhead program (for W93), although London is responsible for the design and production of its warhead fleet (Reif and Bugos 2021), and preservation of US-based joint stock. At the same time, the UK government claims that it maintains “full operational independence” (National Security Strategy and Strategic Defence and Security Review 2015, 35). British nuclear forces are officially committed to NATO under the terms of the 1962 Nassau Agreement that facilitated the US Polaris SLBM system purchase and, later, Trident for the Royal Navy (Xiaobing and Ritchie 2012, 23). According to this agreement, the British nuclear forces would be “assigned to and targeted in accordance with NATO plans, except in circumstances where the British government decides that its supreme national interests are at stake” (Xiaobing and Ritchie 2012, 25–26). This also means that the size of UK nuclear forces would largely depend on the NATO’s and UK’s target sets and defence planning. Pointing to the “Moscow Criterion”, which assumed the British forces targeting Moscow during the Cold War, Davis claims that Moscow remains the primary, informal target of the British Trident force today (Davis 2015, vi), and that the “logic of nuclear deterrence continues to trump the logic of nuclear disarmament within the UK and NATO” (Davis 2015, vii).

On the other hand, France has always maintained national control of all the technologies and the related scientific and industrial tools essential to the constitution of forces and total national independence with regard to the planning and decision on the use of its weapons (Tertrais 2020, 44). Also, successive French governments claimed that nuclear deterrence is its ultimate guarantee of sovereignty (French White Paper 2013, 19–20). France first developed a nuclear triad, including strategic and tactical weapons (Granholm and Rydqvist 2018, 40), but after the Cold War, in 1996, it eliminated land-based ICBMs and retained only a nuclear dyad. Tertrais asserts that France had

always wanted equal status with the USA and the UK, in order not to depend completely on the Anglo-Saxons for its defence, as well as to share its strategic autonomy culture with the EU, which is not possible without nuclear weapons. (Tertrais 2009, 5–6).² At the same time, it is important to have in mind that during the Cold War any kind of proliferation of nuclear weapons in Europe was unacceptable for the Soviet Union, be it in the form of West Germany as sole new possessor of nuclear weapons, or as part of some kind of multilateral control of nuclear weapons in Europe, such as one of NATO, a “European Federation” or a “European state” (Alberque 2017, 17–28).

Ultimately, France and the UK share commitments to each other’s defence both through NATO (multilateral) and through bilateral agreements. When it comes to bilateral cooperation on nuclear matters, in 1992 the two countries established a Joint Commission on Nuclear Policy and Doctrine, and confirmed their commitments at the Summits in Saint Malo in 1998 and Le Touquet in 2003, and formalized it through the Lancaster House agreements (2010). Under the Lancaster House agreements, the two parties undertook to build a long-term mutually beneficial partnership in defence and security with the aims of, among others, “ensuring the viability and safety of their national deterrents, consistent with the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons” (Treaty on UK-France cooperation 2010, Article 1). As envisaged by the Teutates Treaty, the UK and France cooperate in the fields of safety and security of nuclear weapons, stockpile certification, and countering nuclear or radiological terrorism (Teutates Treaty 2010, Article 1.1). This involves cooperation on the nuclear stockpile stewardship and creation of a new joint facility with guaranteed and unhindered access for 50 years at Valduc in France (Expérimentations de Physique Utilisant la Radiographie Eclair (EPURE)) and the Atomic Weapons Establishment (AWE) in Aldermaston in the UK (Teutates Treaty 2010, Article 1.2). According to the British government, all goals set in the Lancaster House treaties were achieved (building a joint nuclear facility; increasing cooperation around the aircraft carriers; developing the UK and French complex weapons systems and establishment of the Combined Joint Expeditionary Force which reached full operating capacity in November 2020) (Brader 2021).

2 Also, on the role of France in maintaining the idea of “Euro-bomb” see Egeland and Pelopidas 2020.

PRECONDITIONS FOR THE FRENCH AND BRITISH PARTICIPATION IN THE FORMAL STRATEGIC ARMS CONTROL

The various USA and Soviet Union/Russia demands to include third parties in strategic arms control has not yet led to its multilateralization. In this section, I will explore three sets of preconditions for the British and French participation in the strategic arms control that I found relevant from analysing the treaties negotiations, contents of treaties, and various statements attached to them, as well as strategic documents of France and the UK and officials' statements from these and other relevant countries.

The US and NATO considerations on participation of British and French forces in strategic arms control

The US demands to include China in strategic arms control have always been followed by the Soviet Union's/Russian calls to the UK and France to join the process, primarily due to their participation in NATO. In September 2020, the Russian Ambassador to the US Anatoly Antonov said that Russia's priority in a broader arms control treaty would be to get the UK and France involved as well, since they "not only possess nuclear arsenals comparable to that of China, but are also US NATO allies closely coordinating their nuclear policies" (RT 2020a). However, the US and NATO position, confirmed by their officials again in late 2020, remains the one of excluding French and British nuclear forces from any agreement, preservation of the bilateral US-Russia arms control regime, and engagement of only China in the dialogue on nuclear arms control (RT 2020b; NATO 2021b).

The "dependent" or "inter-dependent" character of the UK forces and membership of both the UK and France in NATO set specific constraints on their participation in strategic arms control and make it unlikely that they could make any decision on this issue independently. The membership in the collective defence system such as NATO implies obligations for both the UK and France in terms of defence and they can use all means, including nuclear weapons, to respond to possible aggression against any of the members of the Alliance. While the UK forces have been officially committed to NATO since 1962, the French policy has

been one of close coordination with the NATO nuclear policy. The French President Emmanuel Macron (2020) in February 2020 declared that France did not take part in the Alliance's nuclear planning mechanisms and would not do so in the future, but it would continue to contribute to "political-level discussions aiming to strengthen the Alliance's nuclear culture." According to NATO, both the British and the French nuclear weapons represent separate decision-making centres in Europe, which any adversary planning an attack on some of the NATO member country must take into account (NATO 2021b).

In terms of strategic stability and strategic arms control, I believe that the French and British membership in NATO created at least three major dilemmas for the Soviets: A dilemma about subjects and levels of parity (the US with or without British and French strategic forces), a dilemma about possible circumvention of strategic arms control treaty provisions, and a dilemma about the nature of the British and French nuclear forces. During the Cold War negotiations, the Soviet Union tried to mitigate these dilemmas through: (1) the inclusion of the French and British forces as part of the US forces, thus representing the single object of parity, and (2) the conduct of separate USSR-UK and USSR-France bilateral negotiations (Schroeder 1987, 26). Instead, historical record shows that the most the Soviets could do was to: (1) deliver unilateral statements regarding the French and British forces inclusion in US counts, (2) oblige the US through the treaties provisions not to transfer strategic weapons to their allies, and (3) oblige France and the UK to take political commitments to maintain minimal strategic forces.

In 1972, for example, the USSR Unilateral Statement to the SALT I Agreement (SALT I 1972, Unilateral Statements) stated that "if during the period of effectiveness of the Agreement U.S. allies in NATO should increase the number of their modern submarines to exceed the numbers of submarines, they would have operational or under construction on the date of signature of the Agreement, the Soviet Union will have the right to a corresponding increase in the number of its submarines." However, the USA did not accept this statement's validity. Also, during the INF Treaty negotiations in 1982, the Soviet INF Proposal was to include French and British strategic forces in the US count, which the US rejected through their criteria for the INF agreement (FAS, INF Chronology).

The Soviets were, also, concerned that the US could apparently “fulfil” the provisions of the strategic arms treaties through transfer of restricted or prohibited weapons systems to their allies, which is also why the USSR insisted on the inclusion of France and the UK in the negotiations (Schroeder 1987, 26). They tried to mitigate this dilemma through treaty provisions. For example, SALT II (Article XII) stated that in “order to ensure the viability and effectiveness of this Treaty, each Party undertakes not to circumvent the provisions of this Treaty, through any other state or states, or in any other manner.” Also, the First Agreed Statement to Article XVI of the START I stipulated that “The Parties agree, in the interest of the viability and effectiveness of the Treaty, not to transfer strategic offensive arms subject to the limitations of the Treaty to third States.” On this matter, the US issued a statement on 29 July 1991 that the US has this kind of cooperation only with the UK, to which “independent nuclear deterrent” US attached great importance “in helping maintain world peace.” (START I 1991, First Agreed Statement).

Finally, one of the reasons why Soviet Union demanded inclusion of France and the UK in the negotiations on strategic offensive arms control was its belief that any weapon system that can target the territory of one of the superpowers is “strategic”, which then excludes Soviet systems that can target American allies in Europe and Asia, but includes French, British and American extended systems which could target Soviet Union (Schroeder 1987, 25). This definition of “strategic”, however, was not accepted, but only the one that referred to the range of ballistic missiles – “ranges in excess of the shortest distance between the north eastern border of the continental United States and the north western border of the continental USSR” (SALT I 1972, Agreed Statements), which is about 5,500 km and longer.

The United States and its NATO allies’ opinion has always been to keep the French and British nuclear forces independent and exclude them from any USA and Soviet Union/Russia arms control negotiations (Lebovic 2013, 151; Gottemoeller 2019). In the 1980s, one of the US criteria for the INF treaty conclusion, which allies agreed with, was the “exclusion of third countries (i.e. British and French) nuclear deterrent forces from *any* (emphasis added) agreement” (FAS, INF chronology). Sir Lawrence Freedman (2009, 46), also, noted that “there has always been a clear determination to protect the British nuclear force from arms

control.” In 2020, during the debate on the New START extension, the US special envoy Marshall Billingslea confirmed this position by stating that “when speaking about a future treaty, we should keep in mind a tripartite treaty” and added that “Washington will keep the UK and France out of the deal, as neither are ‘actively developing and deploying nukes on the same scale as China’ (RT 2020b).

The US-Russia disagreement on the actors they should include in strategic arms control resulted in the continuation of bilateral format of strategic arms control and the political commitments of other NWS to maintain minimal nuclear forces. During the START Treaty conclusion in 1991, the UK Foreign Secretary Hurd, for example, had to issue a statement that “the British strategic force will remain a minimum one in no way comparable to the nuclear forces of the Soviet Union and the United States” (START I 1991, Other Statements). Also, during a visit to London in 1992, the Russian President Boris Yeltsin urged Britain, China, and France to include their nuclear forces in international disarmament talks. They disagreed, however, for the reason of large disparity of their strategic forces in comparison to US and Russian ones which “will have to sharply reduce warhead numbers first before general disarmament can be considered” (*Tampa Bay Times* 2005). Faced again with inability to include them directly in the strategic arms control, the Russian president accepted the UK’s requests not to emphasize the issue of British participation in international negotiations, and stated that the British forces were significantly smaller than Russian ones and that the issue was therefore “not worth talking about” (Freedman 2009, 46). Besides officials’ statements, British and French strategic security and defence documents have constantly repeated the commitment to “minimal deterrence” (UK) and “strictly sufficient” nuclear forces (France). Keeping the minimal size of British and French strategic forces, which are at the level of considerable difference compared to the US and Russian strategic arsenals, has been of paramount importance for the Russian acceptance of their exclusion from strategic arms control.

But, will the UK and France accept participation in strategic arms control negotiations even if the US changes its position and, in agreement with Russia, calls France and UK to join strategic arms control? I believe that this would certainly be a necessary, but not a sufficient condition for the British and French

participation in strategic arms control, since some of the drivers for their decision lie in the preservation of their status and deterrence capability. These considerations I draw from the frequently reiterated French and British requirements or preconditions for their participation in strategic arms control, as well as by analogy with their approach to other nuclear arms control treaties.

Parity in forces and negotiations on equal footing

The second set of preconditions is about equality. Both France and the UK want active and equal participation in the arms control negotiations and treaties, and not simply to join those that the US and Russia previously negotiated on their own, which is a condition that contradicts the strategic stability model. This argument was once used by the French president de Gaulle as an explanation (even if considered as just an excuse) for the French refusal to accede to the NPT in 1968. He maintained that France “was not adequately consulted by Washington and Moscow when the treaty was being negotiated” (*The New York Times* 1991). Secondly, both France and the UK stress that they would be part of the strategic nuclear arms control negotiations only when the two nuclear superpowers reduce their level of nuclear weapons to the French and British level (now around 200-300), and commence negotiations on complete disarmament (Macron 2020; Hitchens 2019). This precondition also contradicts the strategic stability model. However, both British and French position on the participation in multilateral nuclear arms control negotiations, in the case the US and Russia reduce their strategic arsenals, is ambiguous. On the one hand, they emphasize that they would reduce their already “minimal” nuclear arsenals only if the two nuclear superpowers had reduced their level of nuclear weapons first (Beckett 2007; Tertrais 2009, 15). But, on the other hand, this would not automatically be the case since the UK “deterrence requirements... does not depend on the size of other nation’s arsenals but on the minimum necessary to deter any threat to our vital interests” (UK Strategic Defence Review 1998, 24) and the level of French “arsenal is not dependent upon those of others”, as claimed by French political leaders (Tertrais 2009, 15). Additionally, France makes participation in the negotiations conditional on the existence of a certain relationship with others and stresses that it will not set up the goal of “disarming our democracies

while other powers, even dictatorships, would (retain) or develop their nuclear weapons... nor sign any agreement” (Macron 2020).

Strategic environment that favours further reduction of strategic forces

Finally, the third set of preconditions for French and British participation in the strategic arms control is the creation of a certain environment regarding other factors that could undermine efforts for reduction of nuclear arms. They include: (1) balance of conventional forces in Europe, (2) global elimination of other WMD (biological and chemical weapons) and state-sponsored terrorism, as well as non-proliferation of nuclear arms, ballistic missiles and other potentially disruptive technologies, (3) limitation of anti-ballistic missile defence in Europe and (4) limitation or elimination of non-strategic missiles in Europe.

Besides reduction of the quantitative and qualitative gap between the superpowers and the French nuclear arsenals, in 1983, France highlighted two other conditions for its participation in multilateral negotiations on nuclear arms control: reduction of imbalances in conventional weapons in Europe with the global elimination of chemical and biological weapons, and end of the offensive-defensive weapons race with limitations on anti-ballistic missiles defence, since it could endanger the effectiveness of the French nuclear deterrence (Tertrais 2009, 12). An additional argument in the 1990s would have been the uncertainty surrounding the WMD and ballistic missile technology proliferation as well as state-sponsored terrorism (Tertrais 2009, 3; National Security Strategy and Strategic Defence and Security Review 2015, point 4.64).

Commenting on the importance of the missile defence for French and British nuclear planning, Mawdsley (2013, 107) highlighted that the US missile defence “has caused more disruption to the established nuclear politics in Europe than even the end of the Cold War did.” France and the UK preferred the US not to deploy strategic ballistic missile defence (Strategic Defence Initiative (SDI) in the 1980s and National Missile Defence in the 1990s and 2000s), since it would have undermined their minimal nuclear forces effectiveness in the event the Soviets had deployed their strategic defence systems. They were strong supporters of the ABM Treaty and pushed for its preservation after the Cold War, since it made their deterrence possible and credible (Tertrais

2009,9). France argued that invulnerability undermined strategic stability and deterrence, and that it would be willing to take part in strategic nuclear arms control negotiations only in the presence of limitations of strategic defences (Dietl 2018, 42).

Regarding the progress with respect to limiting non-strategic weapons and missiles, this issue was raised several times during the strategic arms control negotiations. I have already mentioned the Soviet Union's and later Russia's concerns and dilemmas regarding the character of French and British nuclear forces, as well as its attempts to mitigate these concerns. Recently, France has called for stronger European involvement and participation in the negotiations on the INF systems (Macron 2020). However, it is important to underline that the French President Macron spoke only about the INF Treaty, since it would constrain large amounts of Russian tactical nuclear weapons, which could be a threat to France and the UK, but would not constrain these states' strategic nuclear arsenals. However, in the case of multilateralization of only the INF negotiations, French and British strategic nuclear forces would remain intact, while Russian forces would be considerably constrained, which would be hardly acceptable for Russia. After the withdrawal of the USA from the INF Treaty in 2019, the Russian proposal was to impose a moratorium on all short and medium-range missiles deployment in Europe (Arms Control Association 2020b). But this proposition was not accepted by the NATO countries, which is mostly the consequence of the Ukraine crisis, as well as disagreements on the verification of such a moratorium (*The Moscow Times* 2019). Furthermore, there are calls in NATO member countries in Eastern and North-Eastern Europe for NATO to deploy missiles with conventional weapons that were previously prohibited by the INF Treaty in order to most effectively respond to Russia's advantage in land-based missile systems and create the "local balance" between the EU and Russia (Simón 2019, 24).

CONCLUSION

The New START extension in February 2021 for another five years gives the USA and Russia additional time to create a framework for the multilateralization of strategic arms control and agree on the actors they would like to involve. However, that

would not be the end of the road for the multilateralization of strategic arms control, since other NWS have their conditions as well. In this article I have tried to identify what these conditions are for France and the UK and, according to them, what are the prospects of the French and British participation in strategic arms control. This identification was possible through examination of various primary and secondary sources, including chronologies of negotiations, and the contents of strategic arms control treaties and other relevant treaties, as well as French and British official strategic documents and officials' statements. In the end, I conclude that at least three sets of preconditions determine French and British participation in the strategic offensive arms control negotiation and agreements.

Firstly, having in mind that both the UK and France are part of NATO and that the UK forces are specifically connected to the US forces and defence planning, it is important that the US and NATO change their historically maintained position regarding the French and British participation in strategic arms control. Secondly, even if the US changes this position, there are some other conditions that France and UK officially highlight, or that can be drawn from their position on the participation in other nuclear arms control negotiation and treaties, as the preconditions for their participation in the strategic arms control. Both the UK and France would accept participation in these negotiations and treaties only on an equal footing and when the two largest strategic arms possessors reduce their strategic forces to the French and British level. At the same time, other actors must respect the non-proliferation norm. Thirdly, France and the UK view their nuclear forces as already minimal or strictly sufficient, and they are unwilling to subject them to treaty limitations and verification processes unless other security challenges are met as well. Their forces credibility and effectiveness remain the strong factors that influence their position on the possible participation in strategic arms control. Thus, the strategic environment that favours further strategic offensive arms reduction must include at least (a) restoring the balance of conventional forces in Europe by reviving the Russian adherence to the CFE Treaty or in any other way, (b) global elimination of other WMD (biological and chemical weapons) and state sponsored terrorism since UK and France nuclear weapon policies do not rule out the possible nuclear weapons use in the event of an attack by any other WMD. It also includes nu-

clear arms, ballistic missiles and other potentially disruptive technologies non-proliferation, (c) both the US and Russian anti-ballistic missile defence limitation. France and the UK would not prefer any US proposal that would force Russia to develop strategic defences that would undermine their nuclear deterrent. This is now evident with the increase of the ceiling for British nuclear forces, (d) limitation or elimination of non-strategic missiles in Europe. France promotes the multilateralization of the INF negotiations, but conditions the strategic arms talks. In this way, it tries to limit Russian tactical nuclear systems, which NATO countries see as one of the greatest security threat in Europe, and from the Cold War period constantly try to limit it. Following the strategic stability model presented in the first part of the article and having in mind previously mentioned preconditions, in the sum, I argued in this article that the UK and France would be more likely to enter into formal strategic arms control if at least three sets of preconditions are met – the US and NATO “permission”, equality and an improved strategic environment – which makes their participation in this process any time soon highly unlikely.

REFERENCES

- AA. 2021. “Russia and the US could formulate a package of interrelated agreements on strategic stability because it will be difficult to include all elements in one agreement.” 11 February. <https://www.aa.com.tr/en/politics/russia-ready-to-begin-new-strategic-dialogue-with-us/2141718>.
- Alberque, Wiliam. 2017. “The NPT and the Origins of NATO’s Nuclear Sharing Arrangements.” *Proliferation Papers*, No. 57, Institut français des relations internationales. https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/alberque_npt_origins_nato_nuclear_2017.pdf.
- Arms Control Association. 2019. “Arms Control and Proliferation Profile: France.” Last Reviewed: July. <https://www.armscontrol.org/factsheets/franceprofile#nuclear>.
- Arms Control Association. 2020a. “UK to Increase Cap on Nuclear Warhead Stockpile.” April 2021. <https://www.armscontrol.org/act/2021-04/news/uk-increase-cap-nuclear-warhead-stockpile>.

- Arms Control Association. 2020b. "Russia Expands Proposal for Moratorium on INF-Range Missiles." November. <https://www.armscontrol.org/act/2020-11/news-briefs/russia-expands-proposal-moratorium-inf-range-missiles>.
- BBC. 2021. "Ben Wallace on nuclear weapons, Uighur Muslims in China and David Cameron." 21 March. <https://www.bbc.com/news/topics/cxw7kd9lyzkt/ben-wallace>.
- Beckett, Margaret. 2007. "Remarks by Margaret Beckett, Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs, United Kingdom. Carnegie International Nonproliferation Conference." <https://carnegieendowment.org/2007/06/25/key-note-address-world-free-of-nuclear-weapons-event-1004>.
- Brader, Claire. 2021. "UK Bilateral Defence Cooperation." *UK Parliament, House of Lords Library*, 9 March. <https://lord-slibrary.parliament.uk/uk-bilateral-defence-cooperation/>.
- CND. 2018. "US-UK Mutual Defence Agreement." <https://cnduk.org/wp-content/uploads/2018/02/Mutual-Defence-Agreement-1.pdf>.
- Colby, Elbridge A. and Michael S. Gerson, eds. 2013. *Strategic Stability: Contending Interpretations*. Pennsylvania: Strategic Studies Institute and U.S. Army War College Press.
- Davis, Ian. 2015. "The British Bomb and NATO: Six decades of contributing to NATO's strategic nuclear deterrent." SIPRI. https://www.sipri.org/sites/default/files/files/misc/NATO-Trident-Report-15_11.pdf.
- Dietl, Ralph L. 2018. *The Strategic Defense Initiative: Ronald Reagan, NATO Europe, and the Nuclear and Space Talks, 1981–1988*. London: Lexington Books.
- Egeland, Kjølsvold and Benoît Pelopidas. 2020. "European nuclear weapons? Zombie debates and nuclear realities." *European Security* 30 (2): 237–258.
- FAS, n. d. Intermediate-Range Nuclear Forces [INF] Chronology. . <https://fas.org/nuke/control/inf/inf-chron.htm>.
- Freedman, Sir Lawrence. 2009. "The United Kingdom: British Perspectives on Nuclear Weapons and Nuclear Disarmament." STIMSON, February. www.jstor.org/stable/resrep10836.
- French White Paper. 2013. "French White Paper on Defence and National Security – 2013." Available at: <https://otan.deleg-france.org/White-Paper-on-Defence-and-National-Security>.

- Futter, Andrew. 2021. *The Politics of Nuclear Weapons*. 2nd ed. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Gerson, Michael S. 2013. "The Origins of Strategic Stability: The United States and the Threat of Surprise Attack." In *Strategic Stability: Contending Interpretations*, eds. Colby, Elbridge A. and Michael S. Gerson, 1–46. Pennsylvania: Strategic Studies Institute and U.S. Army War College Press.
- Global Britain in a competitive age. 2021. "The Integrated Review of Security, Defence, Development and Foreign Policy." March 2021. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/969402/The_Integrated_Review_of_Security__Defence__Development_and_Foreign_Policy.pdf.
- Gottemoeller, Rose. 2019. "The Importance of the New START Treaty." *US Congress - House of Foreign Affairs Committee Hearing*, 4 December. <https://www.youtube.com/watch?v=1amLmughkw4&feature=youtu.be>.
- Granholm, Niklas and John Rydqvist. 2018. *Nuclear weapon in Europe: British and French deterrence forces FOI-R--4587—SE*. Stockholm: Swedish Defence Research Agency.
- Heuser, Beatrice. 1997. *NATO, Britain, France and the FRG. Nuclear Strategies and Forces for Europe, 1949–2000*. New York, NY: Macmillan and St Martin's Press.
- Hitchens, Teresa. 2019. "Allies Push Back against US Waffling on New START." *Breaking Defense*, 1 August. <https://breakingdefense.com/2019/08/allies-push-back-against-us-waffling-on-new-start/>.
- Kile, Shannon N. and Hans M. Kristensen HM (2014) *III. British nuclear forces, Military Spending and Armaments*. SIPRI. <https://www.sipri.org/sites/default/files/SIPRIYB15c11sIII.pdf>.
- Kostić, Marina T. 2020. „Strateška stabilnost i mogućnosti uključivanja Kine u pregovore o kontroli strateškog naoružanja“, *Međunarodni problemi* 72 (4): 678–708.
- Lebovic, James H. 2013. *Flawed Logics: Strategic Nuclear Arms Control from Truman to Obama*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Macron, Emanuel. 2020. "Speech of the President of the Republic on the Defense and Deterrence Strategy." *Ely-*

- see, 7 February. <https://www.elysee.fr/en/emmanuel-macron/2020/02/07/speech-of-the-president-of-the-republic-on-the-defense-and-deterrence-strategy>.
- Mawdsley, Jocelyn. 2014. "Interpreting Missile Defence: A Comparative Study of European Reactions." In *Interpreting Global Security*, eds. Bevir, Mark, Oliver Daddow and Ian Hall, 107–124. Abingdon: Routledge
- National Security Strategy and Strategic Defence and Security Review 2015. *A Secure and Prosperous United Kingdom*. UK Government. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/478933/52309_Cm_9161_NSS_SD_Review_web_only.pdf.
- NATO. 2021a. "NATO's nuclear deterrence policy and forces." Last updated: 30 April. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_50068.htm.
- NATO. 2021b. "Arms control, disarmament and non-proliferation in NATO." Last updated: 16 Feb. 2021. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_48895.htm.
- New START, with Protocol. 2010. <https://fas.org/nuke/control/ns/newstart.pdf>.
- New START. 2010. Treaty between the United States of America and the Russian Federation on Measures for the Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms. <https://2009-2017.state.gov/documents/organization/140035.pdf>.
- Pifer, Steven and James Tyson. 2016. "Third-Country Nuclear Forces and Possible Measures for Multilateral Arms Control." *Arms Control and Non-Proliferation Series Paper 12, Brookings Institution*, August 2016. https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/08/acnpi_20160824_multilateral_arms_control_01.pdf.
- Putin, Vladimir. 2012. "Prime Minister Vladimir Putin meets with experts in Sarov to discuss global threats to national security, strengthening Russia's defences and enhancing the combat readiness of its armed forces." <http://archive.premier.gov.ru/eng/events/news/18248/>.
- Reif, Kingston. 2021. "Pentagon Reviews Nuclear Budget." *Arms Control Association*, April. <https://www.armscontrol.org/act/2021-04/news/pentagon-reviews-nuclear-budget>.

- Reif, Kingston and Shannon Bugos. 2021. "UK to Increase Cap on Nuclear Warhead Stockpile." *Arms Control Association*, April. <https://www.armscontrol.org/act/2021-04/news/uk-increase-cap-nuclear-warhead-stockpile>.
- Riqiang, Wu. 2016. "How China Practices and Thinks about Nuclear Transparency." In *Understanding Chinese Nuclear Thinking*, eds. Bin, Li and Tong Zhao, 219–250. Washington: Carnegie Endowment for International Peace.
- Ritchie, Nick. 2012. *A Nuclear Weapon-Free World? Britain, Trident and the Challenges Ahead*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- RT. 2020a. "Russia won't take part in any US-led coalition against China, wants France and UK included in new nuclear talks – ambassador." RT, 19 September. <https://www.rt.com/news/501111-russia-china-india-nuclear-envoy/>.
- RT. 2020b. "Putin's proposal a non-starter": White House rejects Russian call to extend nuclear arms control treaty." RT, 16 October. <https://www.rt.com/news/503746-white-house-rejects-putin-start/>.
- SALT I. 1972. (including Unilateral Statements and Agreed Statements). Interim Agreement between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on Certain Measures with Respect to the Limitation of Strategic Offensive Arms. <https://fas.org/nuke/control/salt1/text/salt1.htm>.
- SALT II. 1979. Treaty between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on the Limitation of Strategic Offensive Arms, together with agreed Statements and Common Understandings regarding the Treaty. <https://fas.org/nuke/control/salt2/text/salt2-2.htm>.
- Schroeder, MJ (1987) *Arms Control and British and French Nuclear Forces*. Thesis (MA). Naval Postgraduate School, Monterey CA.
- Simón, Luis and Alexander Lanoszka. 2020. "The Post-INF European Missile Balance: Thinking about NATO's Deterrence Strategy." *Texas National Security Review* 3 (3), 13–30.
- START I. 1991. Treaty Articles. <https://fas.org/nuke/control/start1/text/treatytc.htm#TREATYTOC>.
- START I. 1991. Article-by-Article Analysis 1991. <https://fas.org/nuke/control/start1/text/abatext.htm>.

- START I. 1991. First Agreed Statement. Article-By-Article Analysis of the Annex on Agreed Statements Structure and Overview of the Annex. <https://fas.org/nuke/control/start1/text/abaagree.htm>.
- START I. 1991. Other Statements. U.S. and Soviet Statement on Non-Circumvention of the START Treaty. <https://fas.org/nuke/control/start1/text/declsts.htm#36>.
- State Department telegram 212527. 1992. State Department telegram 212527 to U.S. Mission to the International Atomic Energy, "July 8 Meeting of Friends of the NPT," 3 July 1992, Confidential. <https://nsarchive.gwu.edu/dc.html?-doc=6827773-National-Security-Archive-Doc-01-State>.
- Strategic Review of Defence and National Security. 2017. Key Points. Ministry of Foreign Affairs of France. https://www.diplomatie.gouv.fr/IMG/pdf/strategic_review_of_defense_and_national_security_2017_-_key_points_cle0d61fa.pdf.
- Tampa Bay Times. 2005. "Yeltsin seeks global arms cuts." *Tampa Bay Times*, Archive, 10 October. <https://tass.com/politics/1172109>.
- TASS. 2020. "Russia's priority is to involve UK, France in future nuclear arms control talks — diplomat." *TASS*, 26 June. <https://tass.com/politics/1172109>.
- Tertrais, Bruno. 2007. "A Comparison between US, UK and French Nuclear Policies and Doctrines." *Maître de recherche à la Fondation pour la recherche stratégique (FRS) chercheur associé au CERI*. https://www.sciencespo.fr/ceri/sites/sciencespo.fr/ceri/files/art_bt.pdf.
- Tertrais, Bruno. 2009. "France: French Perspectives on Nuclear Weapons and Nuclear Disarmament." *STIMSON*, February. www.jstor.org/stable/resrep10836.
- Tertrais, Bruno. 2020. "French Nuclear Deterrence Policy, Forces, And Future: A Handbook." <https://www.frstrategie.org/sites/default/files/documents/publications/recherches-et-documents/2020/202004.pdf>.
- Teutates Treaty. 2010. Treaty between the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and the French Republic relating to Joint Radiographic/Hydrodynamics Facilities. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/228571/7975.pdf.

- The Economic Times. 2020. "China has an 'obligation' to join nuclear arms talks: US." *The Economic Times*, Last Updated: Jun 23. <https://economictimes.indiatimes.com/news/defence/china-has-an-obligation-to-join-nuclear-arms-talks-us/articleshow/76530463.cms?from=mdr>.
- The Moscow Times. 2019. "NATO Rejects Putin's Missile Moratorium Offer." *The Moscow Times*, 27 September. <https://www.themoscowtimes.com/2019/09/27/nato-rejects-putins-missile-moratorium-offer-a67470>.
- The New York Times. 1991. „France will sign 1968 nuclear pact” [online]. 4 June. <https://www.themoscowtimes.com/2019/09/27/nato-rejects-putins-missile-moratorium-offer-a67470>.
- Treaty on UK-France cooperation. 2010. Treaty between the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and the French Republic for Defence and Security Co-operation. London, 2 November, Treaty Series No. 36 (2011). https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/238153/8174.pdf.
- UK Ministry of Defence. 2020. UK and France able to deploy a 10,000 strong joint military force in response to shared threats. 2 November. <https://www.gov.uk/government/news/uk-and-france-able-to-deploy-a-10000-strong-joint-military-force-in-response-to-shared-threats>.
- UK Strategic Defence Review. 1998. Strategic Defence Review Presented to Parliament by the Secretary of State for Defence by Command of Her Majesty. https://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20121018172816/http://www.mod.uk/NR/rdonlyres/65F3D7AC-4340-4119-93A2-20825848E50E/0/sdr1998_complete.pdf.
- VOA. 2020. China Rejects US Nuclear Talks Invitation as Beijing Adds to Its Arsenal. *VOA*, 13 July. <https://www.voanews.com/east-asia-pacific/voa-news-china/china-rejects-us-nuclear-talks-invitation-beijing-adds-its-arsenal>.
- Wolfe, Johnny. 2020. Statement of Vice Admiral Johnny Wolfe, USN Director, Strategic Systems Programs before the Subcommittee on Strategic Forces of the House Armed Services Committee on FY 2021 Budget Request for Nuclear Forces and Atomic Energy Defense Activities. 3 March. <https://docs.house.gov/meetings/AS/AS29/20200303/110593/HHRG-116-AS29-Wstate-WolfeJ-20200303.pdf>.

- WSJ. 2020. Russian Negotiator Doubts China Will Join 3-Way Arms Accord Sought by Trump. *WSJ*, 9 June. <https://www.wsj.com/articles/russian-negotiator-doubts-china-will-join-3-way-arms-accord-sought-by-trump-11591735208>.
- Xiaobing, Guo and Nick Ritchie. 2012. "Prospects for Nuclear Stability amongst Existing Nuclear-Armed States." In *Forging UK-China Consensus on a Strengthened NPT Regime*, eds. Berger, Andrea and Malcolm Chalmers, 19–37. London: RUSI.
- Yongming, Shi and Malcolm Chalmers. 2012. "Prospects for Nuclear Stability amongst Existing Nuclear-Armed States." In *Forging UK-China Consensus on a Strengthened NPT Regime*, eds. Berger, Andrea and Malcolm Chalmers, 7–18. London: RUSI.

Марина Т. Костић*

Институт за међународну политику и привреду, Београд

ФРАНЦУСКА, УЈЕДИЊЕНО КРАЉЕВСТВО И ПЕРСПЕКТИВЕ МУЛТИЛАТЕРАЛИЗАЦИЈЕ ФОРМАЛНЕ СТРАТЕШКЕ КОНТРОЛЕ НАОРУЖАЊА

Сажетак

Током америчко-руске дебате о продужетку Новог СТАРТ-а током 2019. и 2020. године, обе земље су поново покренуле питање мултилатерализације стратешке офанзивне контроле наоружања. Међутим, док су САД позвале на учешће Кине, Русија је још једном поновила хладноратовски став некадашњег Совјетског Савеза о неопходности учешћа Француске и Велике Британије у контроли стратешког наоружања. Имајући у виду одбијање Кине да се придружи разговорима о продужетка Новог СТАРТ-а, на које их је у више наврата позивала Трампова администрација, из различитих разлога, сврха овог чланка је да истражи ставове Француске

* Имејл-адреса: marina@diplomacy.bg.ac.rs.

и Велике Британије, две европске државе и чланице НАТО-а са стратешким оружјем, у односу на руски позив и изгледе и предуслове за мултилатерализацију контроле стратешког наоружања кроз њихово учешће. У овом настојању ауторка користи концепт стратешке стабилности и анализира низ примарних и секундарних извора, укључујући хронологију преговора и садржај уговора о контроли стратешког наоружања и других релевантних уговора, француских и британских стратешких докумената, као и изјаве званичника из ових и других релевантних земаља. Ауторка закључује да би се Велика Британија и Француска вероватније укључиле у формалну контролу стратешког наоружања ако су испуњена најмање три скупа предуслова - „дозвола” САД -а и НАТО -а, једнакост у стратешким снагама и током преговора и побољшано стратешко окружење.

Кључне речи: контрола наоружања, стратешка стабилност, европска безбедност, нуклеарне снаге у Европи, нуклеарно оружје

** Овај рад је примљен 31. јула 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 10. новембра 2021. године.

Борис Бурсаћ*

Народна скупштина Републике Србије, Београд

ПОСТКОЛОНИЈАЛНИ СИСТЕМ ВЛАСТИ КАО ОСНОВА КОНФЛИКАТА У НИГЕРИЈИ

Сажетак

Нигерија је једно врло комплексно друштво са преко 300 различитих етничких групација, око 500 различитих језика и екстремно брзим растом популације са преко 210 милиона становника у 2021. години. Спајање ових различитих група и идентитета у један заједнички ентитет представљао је озбиљан проблем још од стварања модерне државе 1914. године, који су колонијални владари углавном решавали силом. Када детаљније анализирамо и посматрамо Нигерију односно њен постколонијални период можемо рећи да је у најмању руку турбулентан и дискутабилан а уз све то и прожет проблемима етничких мањина, неједнаких формула расподеле прихода, асиметричним државним структурама, недостатком правог федерализма, немогућности да се објаве тачне бројке пописа становништва, етно-религијским кризама и тако даље. Оно што забрињава јесте да се ови изазови поново појављују у свакодневном животу Нигеријаца као претња постојању Нигерије. Све ово указује на видљиве комплексности и контрадикције постколонијалне Нигерије у пет деценија политичке независности и скоро две деценије демократије. Оно што је почело анексијом Лагоса и касније уништењем разних краљевстава, завршило се стварањем једног новог ентитета који је обухватао више од три стотине група људи различитих историја, култура и оријентација који су скоро у сталном конфликту. Циљ овог рада биће детаљна анализа постколонијалног система власти и његовог утицаја на појаву и ескалацију сукоба и конфликта у Нигерији.

* Имејл-адреса: boris.bursac89@gmail.com.

Кључне речи: колонијализам, деколонијализам, постколонијализам, империјализам, Нигерија

ПОСТКОЛОНИЈАЛИЗАМ

Постколонијализам, је историјски период или стање ствари који представља последице западног колонијализма; термин се такође може користити за описивање пројекта за поврат и промишљање историје и деловања људи подређених различитим облицима империјализма. Постколонијализам сигнализирамогућу будућностпревазилажења колонијализма, али нови облици доминације или подређености могу доћи у светлу таквих промена, укључујући и нове облике „глобалног царства”. Постколонијализам не треба мешати са тврдњом да је свет у коме сада живимо заправо лишен колонијализма. Чак шта више када будемо говорили о постколонијализму, посматраћемо га не као крај колонијализма него као његов наставак, односно као ситуације и проблеме који су уследили након процеса деколонијализације бивших колонија (Young 2009). Колонијализам је постао велика научна брига крајем седамдесетих година прошлог века, док је постколонијализам дошао до изражаја 1980-их. И појединачно и заједно, њихов загрљај је сигнализирао напад на перспективе које се сматрају застарелим и неадекватним за разумевање глобалног светског поретка. Конкретна мета био је концепт империјализма, некада доминантног идиома у марксистичким и сродним „светским системима” који су за циљ имали проучавање капиталистичке експанзије. Постколонијална теорија је група мисли, идеја и ставова, која се првенствено баве узимањем у обзир политичког, естетског, економског, историјског и друштвеног утицаја европске колонијалне владавине широм света у 18. и 20. веку. Она се бави тиме како су европски народи освојили и контролисали културе трећег света и како су те нације реаговале, пружиле отпор и одупрле им се. Постколонијализам, као теорија и студија политичких и културних промена, пролази кроз три широке фазе:

- Почетна свест о социјалној, психолошкој и културној инфериорности коју намеће постојање у колонизованом стању;

- Борба за етничку, културну и политичку аутономију;
- Све већа свест о културном преклапању и хибридности.

Префикс „*пост*” у „*постколонијалној теорији*” предмет је константних научних дебата и расправа, али никада није имплицирао да је колонијализам окончан; заиста када погледамо, највећи део постколонијалне теорије посвећен је дуготрајним облицима колонијалне власти након формалног краја „*царства*”.

Постоје други облици постколонијалне теорије који се отворено труде да замисле и креирају свет после колонијализма, али онај који тек треба да се појави. Када говоримо о постколонијализму као теоријском правцу његове темеље поставио је Едвард Саид уз помоћ Грамшијевог концепта „*културне хегемоније*” као мирољубивог средства којим се одржава капиталистички поредак и Фукоовог виђења међусобне условљености знања и моћи. Фукоови рани радови о владавини и биополитичким изворима модерне моћи заједно са Саидовом критиком самосвесног културолошког есенцијализма насталог од стране европских оријенталиста били су основа овог правца. Саид је редеофинисао и унапредио овај правац, у свом делу „*Оријентализам*” изнео је тезу да постоје суптилне и упорне евроцентричне предрасуде против арапско - исламских народа и њихове културе. „*Такве перцепције, и последице културних представа, служиле су, и настављају да служе, као имплицитна оправдања за колонијалне и империјалистичке амбиције европских сила и САД*” (Saïd 1985). Мада никада није добио главну улогу на академској позорници, постколонијализам ипак остаје један од важнијих правца у оквиру више дисциплина. Разлог његовог опстанка и у 21. веку је чињеница да, упркос томе што су колоније постале део прошлости, ни оријенталистички дискурс ни различити облици експлоатације тог дела света нису нестали.

Због свега наведеног борба за ротацију западне етноцентричне перцепције и видљивости (пост) колонијалног не престаје ни на почетку текућег столећа. „*Чак и у постколонијалном свету, језик оријентализма и даље задржава своју реторичку снагу користећи се моћним категоријама којима се стигматизује друштво које се не уклапа у западни врх демократије*” (Jovanović 2017). Постколонијализам се, као општи домен интелектуалног истраживања, бави оним пи-

тањима која се појављују у вези са последицама империјализма. Једна од најважнијих карактеристика историје империјализма била је појава држава - или из консолидације територија и држава или из распада империја (или неке њихове комбинације) - и уз то, нових концепција међународног поретка. У том смислу, бавити се постколонијализмом је као да се бавимо низом питања у срцу модерне политичке мисли.

Да би описала друштвене функције постколонијализма индијска научница Гајатри Спивак (*Gayatri Spivak*) увела је појмове есенцијализма којим означава поједностављене стереотипне приказе различитих идентитета људи који чине одређену друштвену групу и стратешки есенцијализам којим означава привремени, есенцијални групни идентитет који се користи у пракси дискурса међу народима (Eide 2016). Теоретичар Хоми Баба (*Homi Bhabha*) је тврдио да се људски свет чешће посматра као скуп одвојених и неједнаких култура, а не као интегрални људски свет, такав поглед одржава веровање у постојање имагинарних народа и места - Први свет, Други свет и Трећи свет. Да би се супротставило таквој подели постколонијална пракса успоставља филозофску вредност хибридних интелектуалних простора, при чему двосмисленост укида истину и аутентичност; према томе, хибридност је филозофски услов који најосновније доводи у питање идеолошку ваљаност колонијализма (Bhabha, 1994). Британски истраживач, Дерек Грегори (*Derek Gregory*) тврди да је дуга путања кроз историју британске и америчке колонизације, стални процес који се и данас дешава. У „колонијалној садашњости”, Грегори прати везе између геополитике догађаја који се дешавају у данашњем Авганистану, Палестини и Ираку и повезује их бинарним односом између западног и источног света. Ослањајући се на идеје Саидовог рада везаног за оријентализам, Грегори критикује економску политику, војне снаге и транснационалне корпорације као апарат који покреће данашњи колонијализам (Gregory 2004).

Колонијализам, империјализам и деколонијализам

Да би смо у потпуности разумели постколонијализам морамо објаснити и направити дистинкцију између термина попут колонијализма, империјализма и деколонијализма.

Колинсов речник, колонијализам дефинише као „*политику и праксу моћи у циљу ширења контроле над слабијим народима или подручјима*” (Collins 1979), односно „*систем или политику нације која жели да прошири или задржи своју власт над другим људима или територијама*” (Webster 1996). Станфордова енциклопедија филозофије користи термин колонијализам да опише процес европског насељавања и политичке контроле над остатком света, укључујући Америку, Аустралију и делове Африке и Азије. У суштини колонијализам представља потчињавање једне нације другој а да се притом, потчињеној нацији експлатише становништво и намећу нове културне вредности. До 1914. године већи део света је колонизован од стране европских народа.

Јанг тврди да је империјализам концепт, а колонијализам пракса, односно да се колонијализам заснива на империјалној перспективи, стварајући тиме последичну везу, самим тим су колонијализам и империјализам међусобно заменииви. Марксизам види колонијализам као облик капитализма, који намеће експлоатацију и друштвену промену. Маркс је мислио да је рад унутар глобалног капиталистичког система попут колонијализма уско повезан са неуједначеним развојем. Такав систем функционисања, по Марксу води до разарања на велико, зависности и систематске експлоатације односно до искривљене економије, социо-психолошке дезоријентације, и на крају масовног сиромаштва и неоколонијалне зависности. Он је сматрао да је колонијализам важан моменат у историјском процесу „*првобитне акумулације*” и предуслов за доминацију капиталистичког начина производње. Блага заробљена ван Европе, неприкривеним пљачкањем, поробљавањем и убиствима враћала су се у матичну земљу и тамо се претварала у капитал. Потрага за сировинама и актуелна потрага за новим инвестиционим могућностима резултат су интер-капиталистичког ривалства за акумулацију капитала.

Лењин је сматрао да је колонијализам у суштини корен односно основни узрок настанка империјализма. Ова два термина су често повезивана и ако су по многоме слична они су уједно и различита. Оно што је заједничко за ова два термина јесте да су оба коришћена како би се описала перципирана супериорност, доминација и утицај на одређену особу или групу људи, а оно што их разликује најбоље описује Јанг

који каже да империјализам функционише из центра, да је он државна политика и да је развијен из идеолошких и финансијских разлога, док колонијализам представља једну врсту програма за насељавање или комерцијалне намере које су често праћене инвазијом (Young 2015) или Саид који наводи да је разлика између империјализма и колонијализма у томе што империјализам укључује праксу, теорију и ставове доминантне метрополе односно центра који управља удаљеном територијом, док се колонијализам односи на градњу насеља на удаљеним територијама (Gilmartin 2009). Када говоримо о деколонизацији најчешће се мисли на поништење односно демонтажу колонијалног. Деколонизација је дуг политички процес. У екстремним околностима, јавља се као рат за независност. Чешће, постоји динамичан циклус у којем преговори пропадају, настају мањи поремећаји који резултирају полицијским и војним конфликтима, насилним побунама које воде до даљих преговора све док се не испуни циљ а то је независност.

Дакле, деколонизација није ништа друго до процес деконструкције колонијалних идеологија супериорности и привилегија западних мисли и приступа.

ПОСТКОЛОНИЈАЛИЗАМ У НИГЕРИЈИ

Сада када смо објаснили све несугласице везане за сложене термине попут колонијализма, империјализма и деколонизације вратимо се постколонијализму. Рекли смо да ћемо на постколонијализам гледати не као крај колонијалног него као његов наставак, односно као ситуације и проблеме који су уследили након процеса деколонизације у бившим колонијалним земљама. Конкретно када говоримо о формирању нигеријске државе поједини аутори наводе да Нигерија није производ политичког преговарања нити процеса историјске еволуције већ „*колонијалног насиља и метрополитске самовоље*” са мало или нимало обзира за етничке, језичке или културне границе (Adebanwi and Ebenezer 2010). Дакле само формирање Нигерије као јединствене државе, посејало је семе етничких, верских и културних раздора. Ови раздори, географска пространост, псеудо-федерални аранжмани, раз-

ни сукоби и оскудица идеологије уједињења радили су заједно на подстицању сепаратистичке агитације још од амалгамације из 1914. године (Tamuno 1970).

Дакле, становници нечега што данас зовемо Нигерија су још пре независности били подељени по етничким, регионалним, културним и верским линијама из тога закључујемо да је колонијални систем поставио темеље раздора Нигерије а разни постколонијални поступци и догађаји су их знатно потпомогли. Као разлози тих раздора и конфликта често се наводе, манипулација елитом и завера, дефицит вођства, етничка манипулација, верска нетрпељивост и етничност политике. Државност Нигерије као и њено јединство оспоравано је и много година касније па и дан данас. Поједини политички лидери и аутори попут Обафемија Аволовоа (*Obafemi Awolowo*) описују Нигерију као ништа више од „*пуког географског израза*”, (Awolowo 1947) Ахмаду Бело (*Ahmadu Bello*) на Нигерију гледа као „*на грешку из 1914. године*” (Bello 1962), Абубакар Балева (*Abubakar Talewa*) наводи да је „*Нигерија ништа друго до британски дизајн*”, Чиманда Адиче (*Chimamanda Adichie*) наводи како је „*Нигерија створена са једним јединим разлогом а то је да пропадне*” (Peel 2010).

Када говоримо о политичким странкама у Нигерији до скоро их је било регистровано око 90, према подацима из 2021. године, критеријуме Независне националне изборне комисије Нигерије испунило је њих 18 од којих су око три или четири веће или водеће политичке странке (Independent National Electoral Commission, 2021) Овај вишестраначки систем одступа од типичног афричког окружења у којем владају једна или две политичке партије. Овакав систем замишљен је са циљем да искорени и реши питања регионалних и етничких разлика, које стварају проблеме порасту демократије нигеријске нације. Нажалост, овај циљ до дан данас није постигнут.

Након независности, одлазећа колонијална власт надала се да ће развој политике у Нигерији спречити било какву регионалну доминацију, и тиме је потценила ефекте регионализованог партијског система у земљи у којој је политичка моћ зависила од становништва, а северни регион имао највише грађана, те се као један од водећих проблема наметао несразмеран удео политичке моћи у земљи, као главни разлог политичке нестабилности. Након независности, влада је била ништа друго до савезништво између племенски заснованих

странака на истоку и северу, с једне стране, и племенски опозиционе странке на западу, да би се касније склапали савези између северних и западних партија против истока. Главна слабост у обе ситуације био је степен укључености, јер су велики делови земље практично искључени из учешћа у процесу власти, посебно мањинске групе попут оних из нафтних региона који су одговорне за богатство нације. Према појединим ауторима попут Тојина Фалоле (*Toyin Falola*) управо је овај узрок крив за први грађански рат у историји Нигерије између народа Ибо на истоку под вођством потпуковника Одумегваа Оџукавуа и савеза севера и запада под вођством тадашњег војног шефа државе, потпуковника Јакуба Говона (*Yakubu Gowon*), у коме су обе стране забележиле велике жртве. Злоупотреба савезног устава у циљу помоћи и подршке регионализму те политичко занемаривање других подручја односно региона и распрострањена корупција су уништиле друштвено политички систем Нигерије и отвориле пут сиромаштву и кршењу људских права.

Опречна политика колонијалних владара

Историјски гледано, Велика Британија, колонијална сила која је управљала Нигеријом, водила је опречну политику.

Уместо да је радила на смањивању разлика међу народима и етничким групацијама, она је у ствари радила супротно, то јест проширивала је и продубљивала је те разлике. На пример, иако се „*правило индиректне власти*“¹ кратко време практиковало на југу морало се на крају напустити, али је оно остало главни облик колонијалне управе на северу. Кроз овај систем односно кроз укључивање традиционалних политичких институција у колонијални систем Британија је успела да ојача културну различитост. Управо у том процесу подстицане су сепаратистичке тенденције.

Такође можемо рећи и да је, „*правило индиректне власти*“ чувало муслиманску културу и ометало хришћански мисионарски утицај на северу чиме је спречен продор модерног образовања, самим тим створена је препрека модернизације.

¹ Индиректна владавина била је систем управљања коју су користили колонијални владари у намери да што ефикасније контролишу делове својих колонијалних царстава и то је чињено уз помоћ постојећих аутохтоних структура моћи.

цији севера.² Још један пример стварања раздора у друштву од стране колонијалног владара јесте и оснивање Сабон Гари (*Sabon Gari*) заједнице на северу Нигерије. Идеја колонијалних владара је била да сво неаутохтоно становништво севера Нигерије населе у скупину градова и насеља које ће се називати Сабон Гари односно насеље за странце. Сабон Гари претежно насељавају људи из јужне Нигерије. Етничке тензије између група из јужне и северне Нигерије доводе до честих нереда у Сабон Гарију и данас. Узастопни колонијални устави „*скројени само за Нигерију*” учврстили су политичку моћ на регионалним линијама. Од 1951. до 1958. године Британија је осигурала да половина мандата у савезном парламенту буде додељена северу. Али, у коначном уставу којим је Нигерија стекла своју независност равнотежа контроле између југа и севера била је пољуљана. Представнички дом, како је и утврђено, бираће се на основу броја становника. Будући да је север имао преко половине нигеријског становништва и три пута већу територију од остала два региона заједно, загарантована је доминација севера.

Са аспекта неких Нигеријаца, посебно оних на југу, било је јасно да Британија плански ради у корист севера а све у циљу да након њиховог одласка само северњаци владају Нигеријом. Британију су холистички критиковали да није успела да разбије северну Нигерију у неколико региона, или, боље речено, држава као што је то случај данас. Чак шта више све колонијалне управе су активно подржавале и охрабривале Северни народни конгрес, чисто северну политичку странку, као и њихову политику одупирања стварању нових региона на северу. Разлог томе је пуно тога заједничког између британске и аристократије Хауса-Фуланија (*Haus Fulani*),³ више него са немирним и упорним националистима на југу. Због тога су закључили да би њихови интереси у Нигерији били боље заштићени или чак у потпуности заштићени од стране северњака, дуго

2 Настојећи да пронађу заједничку нит различитих схватања модернизацијских промена која се заснивају на теорији еволуције, Терзић и Дилигенски закључују „да: 1. сва друштва напредују од примитивнијих ка сложенијим формама организације; 2. свако од таквих друштава које је укључено у светску трговинску размену у одређеном тренутку започиње процес модернизације; 3. у процесу модернизације сва друштва нужно прелазе исте ступење развоја; 4. друштва на вишем степену друштвеног развитака представљају слику будућности оних друштава која су мање развијена, а мање развијена друштва приказују одређену етапу у прошлости „модернизованих”; 5. модернизација води ка једном типу друштва (Terzić i Diligenski 2017, 422).

3 Хауса-Фулани су највећа етнолингвистичка група у Нигерији, стационарни су на северу Нигерије и углавном су муслимани.

након њиховог одласка из земље. Земља је дакле агломерација досад аутономних и полу-аутономних краљевстава, султаната, емирата, градова-држава, па чак и сеоских република. Британски колонизатори су подметањима, насилним смиривањима и освајањима успели све њих да споје и као крајњи резултат ове колонијалне авантуре октобра 1960. године створе и обелодане као независну републику Нигерију. И данас је она предмет интензивне и жестоке расправе, нарочито међу историчарима, а водеће питање које се намеће је да ли би без овог колонијалног утицаја Нигерија какву данас познајемо могла настати.

Дани независности

Први дани независности су били пресудни. Новонастала земља суочила се са великим бројем важних изазова. Изазови су се тицали консолидације стицања независности и постављања земље на пиједестал политичке стабилности и економског развоја. Да би се то постигло, постојала је потреба да се позабаве питањима која нису решили ни одлазећи колонијални господари. Најважније од ових питања односило се на проналажење прагматичног и прихватљивог решења проблематичног мањинског проблема у регији делте Нигера. Друго важно питање било је креирање механизма који би осигурао равноправну заступљеност регија у свим федералним позицијама. Треће, и вероватно најважније питање, било је како премостити широки образовни јаз између претежно хришћанског југа и претежно муслиманских северних делова земље (Mustapha 2006).

У октобру 1963. године Нигерија је променила однос са Уједињеним Краљевством проглашавајући се савезном републиком и проглашавајући нови устав. Није требало дуго да политичко насиље избије на површину у независној Нигерији, пре свега због константне борбе са понављајућом политичком нестабилношћу која као да потиче из тежње за хегемонском контролом над националном политиком од стране три наизглед најјаче и најутицајније етничке групе Хауса, Јоруба⁴ и Игбо⁵. Нигеријом је војска владала отприлике 28

4 Јорубе су једна од највећих афричких етничких група јужно од Сахаре, у суштини Јорубе нису једна група већ спој разноврсних група које су повезане заједничким језиком, историјом и културом. У Нигерији Јорубе су друга по величини етничка групација, стационарни су углавном на југу Нигерије и углавном су хришћани.

5 Игбо/Ибо су трећа по величини етничка група у Нигерији, стационарни су на југоисточном делу Нигерије и већински су хришћани.

од 47 година након стицања независности, а већим делом политичке историје Нигерије доминирала је борба за власт између севера и југа. Северни војни лидери доминирали су нигеријском политиком до 1999. године, када је земља извршила транзицију ка демократији. Од 1970. када се грађански рат завршио до 1999. када је данашња четврта република инаугурисана, Нигерија се суочила са другим сукобима и кризама које су још једном довеле до изражаја, нерешену природу етничких расцепа у земљи.

Чињеница је да је поновљени неуспех сукцесивних управа да се баве структуралним и системским неправдама допринео више него било који други фактор подстицању ових антагонизама. Између краја рата, колапса друге и несретне треће републике и обнове демократије 1999. године, најозбиљнији од свих изазова националном јединству ипак је остала сага од 12. јуна 1993. године, односно поништавање председничких избора од стране Бабангидине (*Ibrahim Babangida*) војне управе. Јорубе су сматрале да им је одузето законско право у њиховом периоду уживања у „*националном колачу*” те су започели систематске и организоване кампање чији је циљ био поткопати нигеријско јединство и његов мирни суживот. Толико су биле бурне кампање тих дана да су бомбе и политички атентати први пут уведени у политички живот земље. Са друге стране имали смо другачије аспекте политичког насиља с којима се Нигерија суочавала а то су агитације мањинских група које теже стварању више региона/држава у циљу извлачења ресурса. Сваки регион земље је желео већу контролу над ресурсима стеченим на својој територији. Имајући то у виду, регион делте Нигера поново долази у први план, након открића, истраживања и продаје сирове нафте као основног извора националног прихода.

Народ делте Нигера оспорио је хегемонију три водеће етничке групе тврдећи да им федерални систем одузима приступ минералним и нафтним богатствима које се налазе на њиховим територијама. Долази до повећања регионалних овлашћења која воде јачању сепесионистичких покрета мањинских етничких група које су осећале да ће бити оштећене овим овлашћењима. Сва четири политичка региона земље захтевала су веће уделе од нафтних прихода. У новембру 1969. године нигеријска влада потписала је Нафтну уредбу којом се поништавају све концесије и додељује себи право на истражи-

вање и експлоатацију нафте. Влада је 1971. године основала Нигеријску националну нафтну корпорацију за производњу и продају нафте. Још једном, лавовски део права за истраживање продат је Шелу. До 1990. године удео региона у приходу од нафте смањен је за око 23% што је довело до немира и напада становника делте Нигера на нафтоводе, резултат тих напада је око 1100 погинулих и више од шест спаљених села. Сукоби у овом региону и даље трају. Могло би се рећи да је за разлику од других средина где демократија долази са подстицајима за помирење и национално исцељење, у Нигерији управо она отвара пут секташким сукобима, и међугрупном насиљу. Почевши од југозапада, где је злогласна милитантна организација, Конгрес народа Одуа, кренула нападе на хауса-фуланске трговце, до шеријатских нереда на северу где су и муслимани и хришћани били нападани и убијани.

Са друге стране у региону делте Нигера младићи формирају милитантне организације и започињу уништавање нафтовода, ометања производње и снабдевања, убијања припадника обезбеђења и отмице емиграната из региона. У северном и централном делу земље суседи који су генерацијама живели заједно одједном су нашли разлога да се међусобно убијају попут Тива и Јукуна. Такође дошло је до појава секти попут Боко Хараме, те се чинило као да је Нигерија започела мисију самоуништења.

НЕКОМПАТИБИЛНА АМАЛГАЦИЈА

Као што смо помињали, Нигерију какву данас познајемо чини велики број етничких група. Само њихово спајање у један ентитет као и политика колонијалних владара „*завади па владај*” директно је одговорна за ширење етничког ривалитета у Нигерији. Такође треба напоменути да регионална припадност политичких странкама није производ новије историје Нигерије већ је оно уграђено у нигеријску психу још од колонијалног периода.

Макперсонов устав из 1954. године у Нигерији потпомогао је и ојачао регионалну подељеност те су политичке странке формиране по етничкој основи. Тада је сваки регион имао своју политичку партију састављену од припадника етничке група-

ције са тих простора, тако су настале политичке партије попут: Националног већа грађана Нигерије са својим упориштем у источној регији, Северни народни конгрес, као што назив говори, била је странка за северни регион, док је Акциони конгрес припадао западном региону. Ова ситуација је подстакла оно што је у Нигерији описано као идентитетна политика која траје и данас. Последица колонијално утемељеног формирања нигеријског ентитета најбоље описује Етенг који види Нигерију као „*злогласно несигурну скупину народа различитих идентитета, односно највише већтачку од свих административних јединица створених током британске окупације Африке*” (Eteng 2004). Томас Ходгкин, нигеријску прошлост описује као много прошлости, а не једну – прошлост различитих народа и цивилизација које чине модерну Нигерију. Под тим се подразумева да је Нигерија, какву данас знамо, спој различитих етничких групација које су под присилом колонијалних владара коегзистирале као један народ. По њему су управо те различите националности које карактеришу посебне вредности, оријентације, идиосинкразије и традиције у многим случајевима биле дијаметралне и антагонистичке по модус вивенди и модус операнди. (Hodgkin 1960). Другим речима пре доласка колонијалних владара на ове просторе различите етнице биле су слободне, суверене, суседне и често кооперативне. Доласком колонијализма овај статус је у многоме измењен. Након завршене амалгамације етницитет је искориштен као инструмент британске колонијалне политике како би се Нигеријом лакше владало и наравно како би се побољшала колонијална експедитивност. Ове аномалије нанеле су огромну штету нигеријском политичком систему. Етничка припадност схваћена је као главна препрека укупном политичко-економском развоју земље. И када погледамо Нигерија је изгубила скоро читав век на пројекат изградње нације, а све како би очувала једну, дубоко фрагментирану државу коју ни најистакнутији њени политичари не признају, попут Обафемија Аволовоа који је често пута истицао да је амалгамација из 1914. године најтежи ударац британске владе јужној Нигерији. Етнички раздор пратио је Нигерију и након њене независности. Она је започела као федерација три региона од којих је сваки имао довољно снаге да буде независна држава али је кроз друштвено/етничку подељеност, бројне државне ударе, грађански рат, дељена на регије и државе да би до 1999. године имала 36 држава.

Нигерија тренутно како тако функционише под својом четвртом републиком. Републике у нигеријском концепту означавају период у којем није било забране изборних активности, донесен је нови устав и дошло је до преласка или довршетка преласка на цивилну власт. Ове поделе само су довеле до тога да се Нигерија карактерише као дубоко расцепљена држава у којој се велика политичка питања снажно и/или жестоко оспоравају дуж сложених етничких, верских и регионалних подела у земљи. Захваљујући сложенем сплету политички видљивих идентитета и историји хроничних и наизглед непремостивих сукоба и нестабилности, Нигерија се с правом може описати као једна од најдубље подељених држава у Африци. Од свог настанка као колонијалне државе, Нигерија се суочила са вишегодишњом кризом територијалног или државног легитимитета, која је често стварала напоре националној кохезији, демократизацији, стабилности и економској трансформацији. Чини се да је врхунац кризе био грађански рат крајем 1960-их, који је уследио убрзо након независности али ни након преласка Нигерије на цивилну власт 1999. године у земљи се сукоби ни смањивали, већ напротив појачавали.

Културни, верски и етнички идентитет

Идентитети су историјски били значајни у нигеријском политичком процесу, под колонијалном влашћу као и у постколонијалном периоду. Под колонијализмом, административне потребе су гарантовале, неговале и продубљивале поделе „ми” наспрот „њима”: муслимани наспрам хришћана; северњак против јужњака; Хауса-Фулани против Јоруба против Игбо, и тако даље. Мамдани тврди да је колонијални систем створио законе и структуре који су учинили културни идентитет основом за креирање политичког идентитета у Нигерији и то је неизбежно претворило етничку и верску припадност у политички идентитет. То практично значи да је постколонијални систем власти усвојен у Нигерији, систематизовао своје политичке структуре око етничке и верске припадности, стварајући друштво у којем је етницитет и верска припадност основ за улазак у политичке структуре. За Мамданија узроци конфликта у Африци произилазе управо из институционалног раздвајања и наслеђених верских, културних и етничких заједница створених од стране колонизатора (Mamdani 1996).

У раду „*Failed State 2030 Nigeria – Case Study*”, Кристофер Кинан (*Kinnan Christopher*) наводи да је Нигерија нација са више од 350 етничких група, 250 језика и три различите верске припадности: (Kinnan, Gordon, De Long, Jaquish, Mc Allum, 2011)

- Хришћанска
- Исламска
- Анимистичка

Од тога три највеће етничке групе: (CIA 2018)

- Хауса и Фулани (36% укупног становништва) на северу Нигерије
- Јоруба (15.5%) на југозападу Нигерије
- Ибо (15.2%) на југоистоку Нигерије

Поред ових већих етничких група разликујемо и мање које имају значајну јачину и политички утицај, а то су: (CIA 2018)

- Тив (2,4%)
- Канури/Бербери (2,4%)
- Ибибио (1,8%)
- Ијав/Изон (1,8%)
- Остали (24,9%).

Хауса-Фулани и остале заједнице настањене у северној Нигерији углавном су муслиманске, док су подручја мањина на југу и подручја Игбоа на југоистоку претежно хришћанска. Средњи појас (или северно-централна зона) је мешавина хришћанске и муслиманске популације, док су заједнице на јуорубашком говорном подручју на југозападу отприлике половине муслиманске и половине хришћанске. Ова дистинкција је у основи расцепа север-југ (у смислу да север претежно муслимански, а југ претежно хришћански) и изоштрава етнички раздор у земљи. Међутим, претколонијална историја етничке разноликости и колонијална историја етно-регионалне конструкције нису довољна објашњена за преваленцију етничког национализма у нигеријском јавном животу. Претварање културних разлика у политичке разлике и развој етничке мобилизације догађају се под врло специфичним околностима.

Према појединим ауторима (Kifordu 2011) динамику политике у Нигерији карактерише конкуренција елита, заснова-

на на широким политичким и економским параметрима, а не на култури. Однос државе и елита, било колаборативни или конфликтни, је пресудан. Појавом политике деколонизације с краја 40-тих, ова два услова бивају испуњена у Нигерији те нигеријске регионалне елите које су се развијале у контурама региона, лукавством и смицалицама развијају свој вид демократије. Оно што је произашло из њиховог појма демократије био је интензивно регионални и конфликтни политички систем, који су предводили „*политички џинови*” етничких група сваког региона: Ахмаду Бело за Хауса-Фулане у северној Нигерији, Намди Азикиве (*Nnamdi Azikiwe*) за Игбое на истоку и Обафеми Аволово за Јорубе у западном региону. Свака група желела је да наследи колонијалне владаре који су одлазили или да воде главну реч у режиму наследника; политичке елите, локални привредници и администратори сви су имали удела у овом такмичењу. Политичке партије су „*сведене на политичку корист, те нису израз исконских идентитета и сензитивитета*” (Nolutshungu 1990). Између 1951. и 1966. године странке су се сукобиле око бројних проблема. Прво, сукобили су се око датума за одобравање регионалне самоуправе. Док су јужне области желеле што бржи пренос моћи, север се плашио таквог развоја догађаја. Након тога, регионалне странке сукобиле су се око природе уставног решења за независност 1960. године Камен спотицања овај пут било је инсистирање регионалних лидера из северне Нигерије на уставној конференцији 1958. године односно да половина места у предложеном мора припасти северном региону на основу тога што садржи више од половине националног становништва.

Као резултат усвајања овог уставног принципа, заступљеност парламента утврђена је регионалном квотом, а не стварним освојеним гласовима; север је добио снагу вета у федерацији. Треће, након независности, регионалне странке су се интензивно сукобљавале око доделе савезних пројеката, посебно пројеката везаних за гвожђе и челик којима је тежио сваки регион. Након тога, будући да је додељивање политичких позиција и економских ресурса било засновано на броју становника сваке изборне јединице, спровођење пописа је постало веома тешка ствар те је сваки регион тежио да повећа своје цифре. Затим се водила непрекидна борба око критеријума за расподелу државног прихода. Који орган је имао моћ да прикупи порезе и на који начин су се прикупља-

ни приходи на нивоу државе распоређивали на јединице федерације постају и остају питања сталне политичке расправе.

Поред ових специфичних подручја неслагања, постојао је и стални фактор страха од надмоћи својих етно-регионалних ривала, свака регионална елита допринела је ескалацији етничких и политичких тензија. У том процесу је консолидован политички систем заснован на културолошкој плуралности, елитизму и комуналном расцепу. Тако је на крају и настао регион средњег запада, већа етничка групација је тежила да осигура надмоћ те је кроз подршку мањинским групама ослабљен западни регион. Трајна нестабилност унутар политичког система, заједно с дуготрајном огорченошћу многих мањинских етничких група, довела је до све већег раздора у друштву где опет у први план искачу два најкритичнија облика идентитета у Нигерији: етничка припадност и религија.

Етничка идентификација постаје најистакнутији и најдоследнији извор социјалног идентитета у Нигерији самим тим и централни начин колективне акције која има дестабилизирајући утицај на националност и корозивни утицај на демократију. Из ових премиса следе бројне импликације. Будући да се политичка конкуренција организује на етничкој основи, и демократски и ауторитарни режими претпостављају да имају етнички карактер. Цивилне владе наводно подстичу етничке политичке странке, док се за војне режиме наводи да одражавају јасно владајућу групу.

Структуре политичке контроле такође се формирају етнички, путем клијентелистичких мрежа и система патрона-та. Етнички идентитет, у контексту ривалства око оскудних ресурса, посматра се као подстицање поларизације и сукоба (Peter 2007). Иако се генерално претпоставља да је етничка идентификација најистакнутији и најдоследнији извор социјалног идентитета у Нигерији, поједини аутори предност дају религијском идентитету. Од три верска идентитета у Нигерији - хришћанског, муслиманског и традиционалног, последњи је најмање политички активан.

Када говоримо о религији, нумерички гледано, хришћани и муслимани су скоро па једнако заступљени, иако исламски део становништва чини 53.5 % Нигеријаца у односу на 45.9% хришћана (CIA 2018). Управо је та јединствена верска подела потакнула надбискупа Онаиекана да опише Нигерију као „*највећу исламско-хришћанску нацију на свету*”.

Религија је одувек била важна у Нигерији и у нигеријској политици а према неким ауторима представља темеље раздора нигеријског друштва, тако због верских, етничких, и регионалних подела које су директно настале под утицајем колонизације, односно вештачке амалгамације Нигерија је након независности постала „држава без нације” (Falola and Heaton 2008) и тиме отворила пут сталним сукобима.

Религија је сложен, вишедимензионалан феномен, изразито значајан у Нигерији, коме треба посветити доста пажње, стога ћемо се о утицају религије на нигеријско друштво бавити у неком од следећих радова.

ЗАКЉУЧАК

Британци су за време колонијалне власти у Нигерији окретали етничке групе једну против других и гурали у сукобе, наравно зарад својих интереса, док је након независности односно у постколонијалном периоду, непостојање политичких институција које би штитиле интересе различитих етничких група, укључујући мањинске групе било одговорно за тај ривалитет и евентуалне сукобе. Етничко ривалство и неповерење које је произвео колонијализам били су толико интензивни да је од независности до данас политички дискурс Нигерије био обојен регионалном припадношћу као и класним и етничким расцепима. Након независности, колонијални апарат базиран на систему „индиректне владавине” сведен је на мноштво различитих политичких структура, које је било веома тешко комбиновати у једном национално уједињеном демократском систему. Док су стварне разлике између различитих нигеријских група биле образовање и/или економске могућности, конфликтни „етнички”, „регионални” и „религиозни” идентитети постали су зајемчени колонијалним апаратом, затим постколонијалним системом власти стварајући оштру серију политичких подела. Ово није значило да етничка припадност није била централна у идентитету, већ да је конфликт о другим питањима постао етнички. Стога су регионални, етнички и верски идентитети створили темељ за године политичког хаоса. Политички пејзаж нигеријске републике од стицања независности у великој мери је карактерисан хаосом,

војном владавином и поновним наметањем теме етнорелигијског или етнорегионалног патроната. Спорови између политичких противника су решавани државним ударима више пута у наредних педесет година. У ретким прекидима војне хунте, устав је ревидиран, мењајући парламентарни систем у председнички систем (и наводни регионално-ротациони систем), а политичко руководство Нигерије је постало карактеристично по дисфункционалној псеудо-демократији. Стога можемо рећи да је Нигерија какву данас познајемо створена из искуства колонијалне владавине као сателитска или зависна неоколонијална економија, са ниским нивоом друштвене и политичке интеграције, а самим тим и непостојањем међуетничког поверења и националног друштва.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Adebani, Waleand, Ebenezer Obadare. 2010. "Introducing Nigeria at fifty: The nation in narration." *Journal of Contemporary African Studies*, Vol: 28, Issue: 4, page 379– 405.
- Awolowo, Obafemi. 1947. "Path to Nigerian Freedom." London: Faber & Faber.
- Bello, Ahmadu. 1962. "My life." London: Cambridge University Press.
- Bhabha, Homi. 1994. "The Location of Culture." Abingdon: Routledge Classics Series.
- CIA. "Nigeria." Poslednji pristup 23. avgust 2021. <https://www.cia.gov/the-world>.
- Collins, Harper. 1979. "Collins English Dictionary." Glasgow: Harper Collins.
- Eide, Elisabeth. 2016. "Strategic Essentialism." New Jersey: The Wiley Blackwell Encyclopedia of Gender and Sexuality Studies.
- Eteng, Inya. 2004. "Ethnicity, ethno-class relations and crisis of Nigeria's enduring 'national question' and political instability." *Nigeria and Globalization: Discourses on Identity Politics and Social Conflict*.
- Falola, Toyin. 1998. "Violence in Nigeria: The crises of religious politics and secular ideologies." Rochester: University of Rochester Press.

- Falola, Toyin. 2001. "Violence in Nigeria: The Crises of Religious Politics and Secular Ideologies." *Canadian Journal of African Studies* 35 (3) 601– 603.
- Falola, Toyin and, Matthew Heaton. 2008. "A History of Nigeria." Cambridge: Cambridge University Press.
- Gabbidon, Shaun. 2010. "Race, Ethnicity, Crime, and Justice: An International Dilemma." Los Angeles: Sage Publications.
- Gilmartin, Mary. 2009. "Key Concepts in Political Geography: Colonialism/Imperialism." California: Sage Publications.
- Gregory, Derek. 2004. "The Colonial Present: Afghanistan. Palestine. Iraq." New Jersey: Wiley-Blackwell.
- Hodgkin, Thomas. "Nigerian Perspectives: An Historical Anthology." London: Oxford University Press.
- Independent National Electoral Commission. "Registered Political Parties." Poslednji pristup 24. avgust 2021. <https://www.inecnigeria.org/>.
- Jovanović, Nataša. 2017. "Rubikova kocka postkolonijalizma: teorijski sinkretizam i novi izazovi u postkolonijalnim studijama." Beograd: Medunarodni Problemi.
- Kifordu, Henry. 2011. "Political Elite Composition and Democracy in Nigeria." *The Open Area Studies Journal*, 4, 16– 31.
- Kinnan, Christopher, Gordon Daniel, De Long Mark, Jaquish Douglas, and Robert Mc Allum. 2011. "Failed State 2030 Nigeria - Case Study." Ait University.
- Mamdani, Mahmood. 1996. "Citizen and Subject: Contemporary Africa and the Legacy of Late Colonialism." Princeton: Princeton University Press.
- Mustapha, Raufu. 2006. "Ethnic structure, inequality and governance of the public sector in Nigeria." *Democracy, Governance and Human Rights* 24, 15– 43.
- Nolutshungu, Sam. 1990. "Fragments of a democracy: Reflections on class and politics in Nigeria." *Third World Quarterly* 12 (1): 86– 115.
- Peel, Michael. 2010. "A swamp full of dollars: Pipelines and paramilitaries at Nigeria's oil frontier." Chicago: Chicago Review Press.
- Peter, Lewis. 2007. "Identity, Institutions and Democracy in Nigeria." Cape Town: Afrobarometer.

- Said, Edward. 1985. "Orientalism Reconsidered." *Cultural Critique* 1: 89– 107.
- Tamuno, Tekena. 1970. "Separatist Agitations in Nigeria since 1914." *The Journal of Modern African Studies* 8(4): 563– 584.
- Terzić, Predrag, i Tijana Perić Diligenski. 2017. „Modernizacija: određenje pojma i pojavni oblici.” *Kultura polisa* 33: 417– 430.
- Webster, Merriam. 1996. "Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language." Bexley: Gramercy.
- Young, Robert. 2009. "What is the Postcolonial?" *Journal of Military and Strategic Studies*, University of Calgary.
- Young, Robert. 2015. "Empire, Colony, Postcolony." Chicester: John Wiley and Sons Ltd.

Boris Bursać*

National Assembly of Serbia, Belgrade of the Republic

POSTCOLONIAL SYSTEM OF GOVERNMENT AS THE BASIS OF CONFLICT IN NIGERIA

Resume

Nigeria is a very complex society with over 300 different ethnic groups, about 500 different languages and extremely fast population growth with over 210 million inhabitants in 2021. The merging of these different groups and identities into one common entity has been a serious problem since the creation of the modern state in 1914., which colonial rulers have largely solved by force. When we analyze and observe Nigeria and its postcolonial period, we can say that it is at least turbulent and debatable, and at the same time imbued with problems of ethnic minorities, unequal income distribution formulas, asymmetric state structures, lack of real federalism, inability to publish accurate census figures, ethno-religious crises and so on. What is worrying is that these challenges are re-emerging in the daily lives of Nigerians as a threat to Nigeria's existence. All this points to the visible

* E-mail address: boris.bursac89@gmail.com.

complexities and contradictions of postcolonial Nigeria in five decades of political independence and almost two decades of democracy. What began with the annexation of Lagos and later the destruction of various kingdoms, ended with the creation of a new entity that included more than two hundred groups of people of different histories, cultures and orientations who are almost in constant conflict. The aim of this paper will be a detailed analysis of the postcolonial system of government and its impact on the emergence and escalation of conflicts in Nigeria.

Keywords: colonialism, decolonialism, postcolonialism, imperialism, Nigeria

* Овај рад је примљен 26. августа 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 10. новембра 2021. године.

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

УДК 324:323.15(497.11)“2020”
DOI: <https://doi.org/10.22182/spm.7332021.4>
Оригинални научни рад

Српска политичка мисао
број 3/2021.
год. 28. vol. 73
стр.79-101

Милан Јовановић *

Универзитет у Београду Факултет политичких наука

Никола Перишић*

Универзитет у Београду Факултет политичких наука

ПОСЛЕДИЦЕ ИЗМЕНА ЗАКОНСКОГ ИЗБОРНОГ ПРАГА НА ПРЕДСТАВЉЕНОСТ СТРАНАКА НАЦИОНАЛНИХ МАЊИНА - ЛОКАЛНИ ИЗБОРИ У СРБИЈИ 2020. ГОДИНЕ

Сажетак

Законски изборни праг од 5% важећих гласова функционисао је у изборном систему Србије фактички две деценије. Од 2004. године он није примењиван на изборне листе странака националних мањина. У једном циклусу локалних избора, 2004. године, био је смањен на 3%. Пред парламентарне, локалне и покрајинске изборе 2020. године у контексту преговора власти и опозиције о условима за слободне и праведне изборе, једностраном одлуком власти, законски изборни праг на свим нивоима смањен је на 3%. Да би се очувао број представника странака националних мањина закон је увео бонус - количници странака националних мањина приликом

* Имејл-адреса: milan.jovanovic@fpm.bg.ac.rs.

** Имејл-адреса: nikola.perisic@fpm.bg.ac.rs.

претварања гласова у мандате методом највећег количника увећавају се за 35%. Већа репрезентативност представничких тела, основни је аргумент којим се правдала ова велика изборна реформа. Стварни мотив овог изборног инжењеринга је слабљење најављеног бојкота избора од стране опозиције. Упозоравано је да је овакво решење супротно уставним начелима о једнакости бирачког права и забрани дискриминације, да потенцијално може водити фрагментацији страначког система и довести до ситуација да нека странка која је прешла изборни праг остане без представника. Аутентичним тумачењем закона објашњено је да ће се бонус примењивати само у случају да странке националних мањина не пређу законски изборни праг, али само за локалне изборе. Рад анализира политичке консеквенце снижавања изборног прага на локалним изборима у контексту прокламованих циљева. Подаци показују да није дошло до раста броја странака националних мањина на изборима. Странке националних мањина по правилу су освајале већи број места у локалним скупштинама. То је посебно изражено код Савеза Војвођанских Мађара као доминантне странке ове националне мањине. У корпусу Бошњака и Албанаца где постоји израженија страначка конкуренција тај раст је мањи. Странке малобројнијих националних мањина дејством овог механизма постале су видљивије у локалним скупштинама. Да није примењено аутентично тумачење број посланика странака националних мањина увећао би се додатно и у појединим срединама мењао би однос снага у формирању већине у локалним парламентима. Због бојкота избора и пандемије који су узроковали мању излазност на изборе пуно дејство новог механизма у изборном систему остало је пригушено. Политичке последице биће видљивије и јасније после наредног изборног циклуса када актери боље анализирају његове потенцијале.

Кључне речи: изборни праг, изборна јединица, репрезентација националних мањина

УВОД

Свега неколико месеци пре одржавања избора за представнике у Народној скупштини Републике Србије, Скупштини АП Војводине и скупштинама у јединицама локалне самоуправе заказаних за 26. април 2020. године, снижен је законски изборни праг са 5 на 3% важећих гласова као услов за учешће у расподели мандата. Тако је настављено са лошом праксом промене правила непосредно пред одржавање избора (Рајванчић 2020, 48).

Измене овог елемента изборног система ипак су представљале изненађење за већину политичких актера и стручну јавност. Прво, зато што су изведене у контексту разговора власти и опозиције о бољим изборним условима, а нико из опозиционог блока није предлагао промену висине изборног прага. Друго, зато што се ради о измени елемента изборног система који има велики утицај на репрезентативност и пропорционалност изборног система, елективни и парламентарни страначки систем. Треће, јер се ради о великој изборној реформи изведеној без расправе у политичкој и стручној јавности као принципу добре изборне праксе и претпоставци за шири консензус који би обезбедио прихватање нових решења, а не отварао нове дилеме и спорења. Шта су мотиви, циљеви и последице изборне реформе изведене на брзину и наметањем воље владајуће већине, питања су на која ћемо тражити одговоре у овом чланку.

ФУНКЦИЈЕ ИЗБОРНОГ ПРАГА

Избори су политички процес којим се у демократијама врши трансфер суверенитета са грађана на представнике који ће управљати политичком заједницом у временски утврђеном периоду. Изборна одлука је колективни став бирачког тела, али и збир појединачних, индивидуалних, одлука и изразито је нересципрочна. Доноси је велики број појединаца, по правилу сви пунолетни грађани. Резултат је конституисање представничког тела, састављеног од вишеструко мањег броја појединаца-представника, који ће доносити одлуке обавезујуће за целу политичку заједницу. Ради се о конфликтном

политичком процесу – судару интересно инспирисаних идеологија, политика, програма, странака и кандидата - којим се дистрибуира моћ у друштву и обезбеђује функционисање политичког система у демократијама. Зато избори морају да буду инклузиван процес. Политички процес који подразумева, институционално олакшава и подстиче учешће што ширег круга појединачних и колективних актера у формирању изборне одлуке (Jovanović 2005).

Ипак, приступ изборној арени није апсолутно отворен. Он се по правилу ограничава низом нужних услова. Грађанима се најчешће право да бирају условљава држављанством, годинама старости, пребивалиштем и пословном способношћу, а кандидатима још и критеријумима неспојивости. Странкама се приступ изборној утакмици лимитира условима регистрације за политичко деловање и критеријумима за кандидовање – најчешће прикупљањем одређеног броја потписа подршке грађана-бирача, висином изборне кауције, финансијским средствима које могу прикупити и користити у изборној кампањи и приступу медијима. Ради се о препрекама за учешће у изборном процесу које имају општи карактер, прокламоване су бројним актима међународних организација, носе снажне печате националних посебности обликованих традицијом, политичком културом, односом политичких снага и уобличених правним системом (Norris 2006, 107).

Изборни праг је, за разлику од наведених, спољних препрека за приступ изборној арени, препрека за учешће у расподели мандата, баријера која се мора прећи да би странке стекле парламентарни статус, а њихови кандидати добили мандате. Било да је реална, природна, препрека одређена изборним моделом, величином парламента – бројем места у представничком телу – и величином изборне јединице или да је вештачки одређен законом, изборни праг је снажна баријера за улазак у представничка тела. Као елемент изборног система он утиче на понашање кључних изборних актера бирача, странака и кандидата. Бирачи могу бити обесхрабrenи да гласају за странке и кандидате који имају мале изгледе да пређу изборни праг. Странке и кандидати могу бити де/мотивисани висином законског изборног прага да се кандидују и/или упућивани на различите коалиционе аранжмане (Jovanović 2021, 89).

Природни изборни праг је препрека дефинисана изборним обрасцем, величином изборне јединице, величином парламента и формулама за претварање гласова у мандате. Псефолози су дефинисали природни праг као праг инклузивности, најмањи број гласова који треба освојити за први мандат, и праг ексклузивности, највећи број гласова који се мора освојити да би се добио први мандат. Први се за примену Д'Онтове формуле, која се користи у нашем изборном систему, израчунава по обрасцу $\Pi = 100: (M+C-1)$, где је величина изборне јединице (М) број мандата који се расподељује, а број странка (С), изборних листа које учествују на изборима (Rae 1971, 31–35). Други одговара висине Друпове квоте $\Pi = 100: (M+1)$ (Taagerera 1998, 407).

Законски изборни праг је вештачка препрека за приступ расподели мандата која се дефинише изборним законима. Најчешће се одређује у релативном износу као број гласова који изборна листа мора освојити да би учествовала у расподели мандата. Дефинише се уопште, за ниво једне и/или више изборних јединица, различите нивое расподеле мандата, све мандате и/или одређен број мандата који преостане по расподели мандата другим формулама. Може бити јединствен за све актере, и/или степенуван за коалиције и/или суспендован када су у питању листе странака националних мањина (Kasapović 2006, 154–6).

Псефолози су давно проучили и објаснили дејство овог изборног механизма у садејству са изборном јединицом. Када изборни праг није законски одређен његову улогу презузима величина изборне јединице (Lijphart 1994, 50). Велике изборне јединице и мали изборни прагови производе већу пропорционалност у претварању гласова у мандате и обратно (Nohlen 1992, 53). Утврђено је и како изборне формуле за претварање гласова у представничка места утичу на висину природног изборног прага (Katz 1997). Ова емпиријски верификована сазнања мање-више позната су и политичким актерима и дизајнерима изборних система.

Законски изборни праг карактеристичан је за пропорционалне изборне системе. Одређује се као релативан, ређе апсолутан, број гласова, по правилу важећих гласова, ређе бирача који су гласали, а који изборна листа мора досегнути да би учествовала у расподели места. Упоредни подаци говоре да шест држава у Европи нема дефинисане законске

изборне прагове, исто толико одређује изборни праг у висини 3%, а пет 4%, девет 5%, итд. важећих гласова. Интересантно је да компаративни увиди показују ретке примере снижавања законског изборног прага. Израел је нпр. изборни праг висине 1% колико је износио за изборе у Кнесет 1988. године, кроз три изборне реформе постепено увећавао: 1992. на 1,5%, 2003. на 2% и 2014. године на 3,25% (Kenig 2020).

Основна функција изборног прага је да контролише број странака у парламенту. Одсуство законског изборног прага подразумева олакшан приступ парламенту свим странкама. То ствара услове за пуну репрезентативност и пропорционалност изборног система. Високи изборни прагови могу произвести велики број бачених гласова, спречити представљеност малих странака, оних који заступају различите мањине и регије. Али заузврат могу олакшати формирање парламентарне већине, стабилне владе и подстицати стабилизацију страначког система. Дакле, изборни праг је нека врста „сигурносног вентила” за парламентарни страначки систем. Теорија описује консеквенце овог механизма по парламент, владу и страначки систем. Она не прописује рецепте за висину изборног прага. Његова висина је препуштена субјективним проценама вођеним вољом, интересима и ставом странака. Висином изборног прага оне показују шта желе да постигну изборним системом, а на дизајнерима избора је да „баждаре” рад тог механизма и контролишу притисак тако да политички систем у целини функционише у оквиру општих услова слободног и поштеног изборног надметања (Jovanović 2021, 92).

ИЗБОРНИ ПРАГ У ИЗБОРНОМ СИСТЕМУ СРБИЈЕ

Изборни праг је дуго остао непромењен, уосталом као и изборни систем Србије у ужем смислу. Од када је договором власти и опозиције на Округлом столу 1992. године усвојен пропорционални модел са девет изборних јединица, затвореном изборном листом, Д’Онтовом формулом за расподелу мандата и 5%-тним изборним прагом, мењан је само број изборних јединица. У мешовитом изборном систему за Скупштину АП Војводине у пропорционалном делу изборни праг је био такође 5% гласалих. Само је за избор одборника општина

и градова изборни праг 2004. године износио 3% и напуштен је већ у наредним изборима (Vučićević i Jovanović 2020, 815).

Од када је 2000. године успостављен пропорционални изборни систем са једном изборном јединицом, који се од 2008. године примењује и за изборе одборника општина и градова, а од 2019. године и за изборе посланика Скупштине АП Војводине, није било озбиљније дебате и захтева за снижавање изборног прага. За две деценије расправе о изборном прагу повеле су се први пут кратко, после парламентарних избора 2003. године када су странке националних мањина по први пут после 1990. године остале без представника у парламенту због кумулативног дејства једне изборне јединице и 5%-тног изборног прага, али и одсуства адекватних коалиционих стратегија. Тада се ЦеСИД у свом моделу изборног закона прво залагао за укидање изборног прага, а затим предложио да он износи 3% за парламентарне, а 2% за локалне изборе. Тадашњи премијер и лидер Демократске странке, Зоран Живковић изјављивао је да је то низак изборни праг, али да демократе неће бити против ако је то воља већине странака. Остале странке су биле резервисане према овој идеји. Једино је Српска радикална странка изнела јасан став да изборни праг треба да износи 3%, да буде степеностан за коалиције и важи за све једнако, дакле и за странке националних мањина које су изменама изборног закона 2004. године ослобођене дејства законског изборног прага (Jovanović 2021, 93–94). Ни међународни актери који су пратили функционисање изборног система и предлагали реформе нису се бавили висином изборног прага. Само у извештају ОЕБС-а 2003. године предложено је да се законски прецизира да се изборни праг рачуна од броја важећих гласачких листића, а не од укупног броја бирча који су гласали, али се корекција висине прага није предлагала (Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju [OEBS] 2003, 6).

Та кратка и дебата без ширег интересовања брзо је утихнула. Само су спорадично у академским круговима у контексту анализе слабости и предлога за реформу изборног система изношени предлози за степеностан изборни праг за коалиције. Наиме, истраживачи су уочили да политичке странке широким коалицијама неутралишу дејство изборног прага, што је у пракси доводило до великог броја странака у представничким телима, а без реалне подршке у бирачком телу.

ИЗНЕНАДНО СНИЖАВАЊЕ ИЗБОРНОГ ПРАГА

Пред изборе 2020. године организован је разговор власти и опозиције о изборним условима. Опозиционе странке су критиковале власт да крши важећа изборна правила, злоупотреба државне ресурсе у изборима и блокира услова за слободне и праведне изборе. Захтевале су већу заступљеност у медијима, посебно у јавним сервисима и електронским медијима са националном фреквенцијом; заустављање функционерске кампање и онемогућавање притисака на бираче, и у том контексту предлагале низ мера за постизање тих циљева. Власт је одбацивала критике и одговарала да су сви услови избора дефинисани законима који су усвојени управо у време када су актуелне опозиционе странке имале парламентарну већину и пристајала на разговор о побољшавању процедура које би повратиле поверење бирача у демократски карактер избора. Незадовољан изменама изборних правила које су владајуће странке предузимале, већи број опозиционих странака је још током дијалога највио да ће бојкотовати предстојеће парламентарне, покрајинске и локалне изборе.

У списку захтева опозиције, предлога невладиних организација и стручне јавности за побољшавање изборних правила није било идеја о промени висине законског изборног прага. Зато је предлог председника Српске напредне странке и председника Републике, Александра Вучића, да се снизи изборни праг са 5 на 3% гласова бирача који су гласали, био изненађење за већину политичких актера и стручну јавност. Предлагач је тврдио да ће то повећати репрезентативност скупштина на свим нивоима; олакшати опозиционим странакама да стекну парламентарни статус; да је нижи изборни праг у складу са препорукама Савета Европе, те да може штетити само владајућој странци.¹ ЦРТА и ЦеСИД, организације

1 „Svi u Srbiji su saglasni da treba sniziti izborni cenzus i svi srećni zbog tog predloga, osim ljudi u SNS, rekao je...predsednik Aleksandar Vučić... nikakva posebna argumentacija koja 'brani' спуштанje cenzusa nije potrebna... ni u jednom udžbeniku ne piše da je to na štetu opozicije, naprotiv... olakšava manjim strankama da uđu u parlament i da će zbog toga SNS imati 110 ili 120 ili 130 mandata umesto 140 ili 150 poslanika u parlamentu.” *Predsednik: Ništa od bojkota, niži cenzus jedina šansa da Đilas i Jeremić uđu u parlament* (14. januar 2020), Poslednji pristup: 25.04.2021. <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/politika/aktuelno.289.html:841516-Predsednik-Nista-od-bojkota-nizi-cenzus-jedina-sansa-da-Djilas-i-Jeremic-udju-u-parlament> . „Mi ćemo dobiti manje mandata...zato ćemo imati preslikano javno mnjenje, mnogo reprezentativnije i život će se vratiti u parlament. Biće ga manje na ulicama, a više u parlamentu. Time se vraća normalnost u Srbiju.” Stevan Kostić, *Niži cenzus, nepristojna ponuda ili ponuda koja se ne odbija*, RTS, Vesti (13. januar 2020), Poslednji pristup 25.04.2021, <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/3809841/nizi-cenzus-nepristojna-ili-ponuda-koja-se-ne-odbija-.html>.

које су учествовале у дијалогу власти и опозиције, саопштале су да то није предмет разговора и да такве измене нису у духу принципа добре изборне праксе. Представница Одбора за стабилизацију и придруживање Европског парламента која је предводила и тим ове институције који је активно учествовао у разговорима власти и опозиције о изборним условима, Тања Фајон, изјавила је да такве тактике непосредно пред гласање додатно поткопавају поверење у изборе.² Странке опозиције које су се определиле за бојкот биле су против ове иницијативе, сматрајући да је она усмерена првенствено на слабљење најављеног бојкота, а не на побољшавање изборних услова.³

Идеја је брзо претворена у предлог Владе, а Народна скупштина ју је подршком 157 посланичких гласова претворила у законску норму. У скупштинској расправи владини посланици истом аргументацијом којом је објашњавана иницијатива образлагали су потребу снижавања изборног прага. Нико од посланика који су учествовали у расправи није се противио снижавању законског изборног прага. Било је спорадичних предлога да се изборни праг степенује за коалиције, уведе већински изборни систем, и сл.⁴ Генерално посматрано утисак је да се странке нису претерано противиле овој изборној реформи и да већина њих није била ни свесна могућих консеквенци ове промене.

Овај изборни инжењеринг је првенствено срачунат маневар владајућих напредњака усмерен да разбије блок бојкот опозиције и приволи неке од опозиционих странака да одуста-

2 „Ако имамо у виду све ове преговоре о побољшању изборних услова, где један од услова свакако није био смањење цenzusa, то није било нешто што је тражила опозиција, ово је заиста изненађење у овом моменту и заиста не знам одакле жеља, нити чија је то одлука”, наводи Иво Ђоловић из Cesida (Kostiћ 2020). „Изненађена сам и забринута идејом о снижавању изборног прага са 5 на 3%. Нисам видела да је спуштање изборног цenzusa акција о којој је било која од политичких странака расправљала током нашег јесенјег дијалога... То се углавном не сматра добром праксом и може озбиљно да поткопа поверење. Како политичке странке или гласачи могу да имају довољно времена да се упознају са њима? Теško... “, „ZABRINUTA SAM”, *Fajon za „Blic” o smanjenju cenzusa, Radikalne promene pravila blizu izbora veoma su OPASNE TAKTIKE*. (13. 01. 2020). (Luković 2020) (Parliamentary Assembly 2010).

3 „Зна ли неко колико је странака у парламенту, па не зна, чак 32, а самосталних посланика 21. Да ли мислите да се смањује цenzus да би се повећала демократије и још више странака се ту нашло. Сви знају о чему се ради.” *Đilas: Ne izlazimo na izbore, Vučić ne zna gde udara, sve mu se raspada*, (15. јануар 2020) (Danas 2020).

4 Dvadeset drugo vanredno zasjedanje Narodne skupštine Republike Srbije у Jedanaestom sazivu 06.02.2020.(I), Poslednji pristup: 27.04.2021. http://www.parlament.gov.rs/Dvadeset_drugo_vanredno_zasedanje_Narodne_skup%C5%A1tine_Republike_Srbije_u_Jedanaestom_sazivu.38603.941.html.

ну од бојкота. Затим да охрабри за учешће на изборима оне странке које се колебају и на крају да помогну својим коалиционим партнерима и идеолошки блиским странкама да повећају изгледе да задрже и/или стекну парламентарни статус (Jovanović 2020; Orlović 2020). Аргументација да су реформе висине изборног прага усмерене на повећање репрезентативности и пропорционалности такође не стоји. Истраживачи су емпиријски верификовали да је наш изборни систем хиперцентарлизован и хиперрепрезентативан (Vučićević 2021, 189; Vučićević i Jovanović 2015). Зато су псефолози с правом упозоравали да нагле недовољно промишљене измене овог важног механизма изборног система може додатно појачати ионако распрострањене појаве фракционашења, отежати изгледе за стабилизацију страначког система, а потенцијално водити ка фрагментацији, бројним коалицијама и сложеним условима за формирање парламентарне већине и стабилне владе.

Али фокус у нашем раду усмеравамо на дејство нижег изборног прага на представљање странака националних мањина. Осим снижавања законског изборног прага са 5 на 3% гласова бирача који су гласали, новелирање изборних закона донело је још једну новину: „Политичке странке националних мањина и коалиције политичких странака националних мањина учествују у расподели мандата и када су добиле мање од 3% гласова од укупног броја бирача који су гласали, при чему се приликом расподеле мандата, применом метода највећег количника, количници свих изборних листа политичких странака националних мањина и коалиција политичких странака националних мањина увећавају за 35%.”⁵ Идентична формулација садржана је у Закону о избору народних полсника и Одлуци о избору посланика у Скупштину АП Војводине. Формулисана је на иницијативу Савеза Војвођанских Мађара, коалиционог партнера Српске напредне странке (Lončar 2020, 849). Предлагач је очигледно тражио начин да спречи смањивање броја представника странака националних мањина који би неминовно настао као последица смањивања изборног прага за 40%.

Ова измена изборних правила отворила је низ дилема. Прво су правници изнели сумњу да су ове норме неуставне јер „крше општост и једнакост бирачког права (члан 52) и

5 Закон о локалним изборима, члан 81, „Sl.Glasnik RS“, 129/2007,34/2010 – одлука УС, 54/2011,12/2020, 16/2020 – аутентично тумачење и 68/2020.

додавањем непостојећих гласова дискриминишу Србе (забрана дискриминације члан 21 Устава)” (Orlović 2020). Друго, читањем норме закључује се да се норма примењује на листе националних мањина и када освоје већи број гласова од висине законског изборног прага од 3% укупног броја бирача који су гласали. Законски бонус за изборне листе националних мањина могао би хипотетички оставити без мандата изборне листе које немају тај статус, а прешле су законски изборни праг. Увећавањем количника странака националних мањина за 35% странке које нису у том статусу, а незнатно су прекорачиле број од 3% укупног броја гласова, остале би без мандата или би имале мање представника од странака које су добиле мање гласова (Vučićević i Jovanović 2020, 836). То би посебно дошло до изражаја у општинама у којима националне мањине чине највећи број становника, односно бирача.⁶ Треће, задржана је висока препрека за улазак странака националних мањина у изборну арену. Све изборне листе, па и листе странака националних мањина, морале су и даље прикупити 10.000 потписа подршке што је донекле неутралисало дејство афирмативне мере. Она суштински није одговарала малобројнијим мањинама, а дала је додатни подстицај Мађарима, Бошњацима и Албанцима као најбројнијим мањинама (Lončar 2021, 849). Четврто, изменама изборних прописа изборне комисије овлашћене су да утврђују којим је изборним листама основни циљ представљање и заступање интереса националне мањине и заштита и побољшање права припадника националне мањине.⁷ Оне то чине на захтев предлагача; „у складу с међународно правним стандардима” уз могућност да затраже „мишљење надлежног националног савета националне мањине”, али без законом одређених критеријума којим се руководе приликом доношења одлуке (Lončar 2020, 850). Како се ради о изборним органима састављеним искључиво према политичко-страначким критеријумима савим је јасно да оне могу бити пристрасне у одлучивању, што може посебно бити изражено управо на локалном нивоу.

6 „Na lokalnom nivou one bi omogućile manjinskim listama da osiguraju vlast u gradovima od Subotice do Bečeja i od Prijepolja preko Novog Pazara do Preševa. U Narodnoj skupštini, pak, broj poslanika sa manjinskih lista bi u prvo vreme, verovatno, porastao za trećinu, sa 10 na 13–15 poslanika.” (Orlović 2020).

7 Zakon o izboru narodnih poslanika – nezvanično prečišćen tekst, član 81. Republička izborna komisija, Poslednji pristup: 20.9.2021, <https://www.rik.parlament.gov.rs/tekst/61/zakoni.php>.

Ове примедбе стручне јавности нису тангирале предлагача. Али примедбе страначких филијала СНС из јединица локалне самоуправе и коалиционих партнера, јесу. Очигледно на интервенцију страначких одбора напредњачка већина извршила је корекцију. Аутентичним тумачењем изборних закона, само неколико дана после усвајања, Народна скупштина је прописала да ће се увећавање количника странака националних мањина и њихових коалиција примењивати само уколико не досегну законски изборни праг. Том корекцијом делимично су уважене критике. Наиме аутентично тумачење односило се само на локалне изборе. За избор посланика за национални и покрајински парламент поменуте норме остале су непромењене.

НИЖИ ИЗБОРНИ ПРАГ – ПОСЛЕДИЦЕ ПО ПОЛИТИЧКУ РЕПРЕЗЕНТАЦИЈУ НАЦИОНАЛНИХ МАЊИНА

Према попису из 2011. године у Србији живи велики број националних мањина и етничких група. Најбројнији су Мађари (3,5%), Роми (2,1%) и Бошњаци (2%) док остале националне мањине партиципирају у становништву појединачно испод 1% (Raduški 2011, 15).

Истраживачи који се баве репрезентацијом националних мањина указују да малобројност мањина представља објективно ограничење да изборне листе њихових партија прекораче и природни изборни праг. У таквом изборном дизајну улазак у представничка тела могле су очекивати странке мађарске, бошњачке и албанске националне мањине, зато што се ради о бројнијим и територијално концентрисаним националним мањинама. Зато је законско увођење бонуса од 35% оцењено као добар баланс за изборну партиципацију и вредновање гласова бирача који су гласали за листе националних мањина и, теоријски посматрано, подстицајни амбијент за повећану изборну партиципацију, посебно за међутничке коалиционе наступе партија националних мањина (Lončar 2020, 849).

Основно питање које нас интересује у анализи резултата локалних избора у контексту националних мањина је да ли су законска решења довела до већег броја странака и коалиција

националних мањина на изборима; да ли је бонус од 35% довео до повећања броја представника посланика и одборника националних мањина; да ли би дошло до значајнијег померања у броју мандата да аутентичним тумачењем није прецизирано да се количници изборних листа националних мањина увећавају за 35%, као и да ли би то стварало другачије могућности за формирање већина у локалним парламентима.

Нижи изборни праг генерално посматрано није донео повећан број учесника на локалним изборима у 159 општина и градова 2020. године.⁸ Листе за одборнике истакло је 55 странака и група грађана. У Регистру политичких странака 116 је активних, а међу њима су чак 70 странке националних мањина. Свака друга регистрована странка (55) истакла је кандидатске листе за одборнике. Међу њима је 44 странке националних мањина, око 63% регистрованих странака из ове категорије, самостално и/или у разним коалицијама ушло у изборну арену.⁹ Међу њима су странке националних мањина које, можемо рећи, традиционално учествују на изборима, али је приметан благи раст странака које претендују на репрезентацију руске националне мањине, иако по попису тек 3247 грађана се изјаснило као припадник ове националне мањине (Republički zavod za statistiku [RZS] 2012) Генерално, промена висине изборног прага није довела до раста броја странака националних мањина у овом циклусу локалних избора.

8 Локални избори у 16 општина и градова одржани 2017. године (Зајечар, Косјерић, Неготин, Мионица), 2018. године (Аранђеловац, Бор, Мајданпек, Прешево, Смедеревска Паланка, Севојно, Лучани, Дољевац, Кула и Град Београд), и 2019. године (Кладово и Медвеђа) нису предмет ове анализе јер су одржани по ранијим законским решењима.

9 На локалним изборима 2020. године изборне листе самостално и у различитим коалицијама кандидовали су: Савез Војвођанских Мађара, Републиканска странка (Мађари); Странка правде и помирења, Странка демократске акције Санџака, Бошњачка грађанска странка, Демократска партија Санџака, Санџачка демократска партија (Бошњаци); Алтернатива за промене, Партија за демократско деловање, Демократска партија Албанаца, Демократска партија, Демократска Унија Долине, Демократска унија Албанаца, Покрет за демократски прогрес (Албанци); Ромска странка Јединство, Уједињена партија Рома, Демократска Унија Рома (Роми); Влашка странка „Мост“, Влашка народна странка, Влашка странка, Истина -Adaviera (Власи); Демократска партија Бугара, То смо ми – Природни покрет (Бугари); Странка Црногораца, Црногорска партија (Црногорци); Европска зелена партија, Странка Руса Србије, Народна јака Србија, Руска странка, Јединствена руска странка, Странка Руса Србије, Српско руска странка Вукови, (Руси); Ратни ветерани за Србију, Странка Војвођанских Словака, Јака Србија, Заједно за Војводину, Зелена странка, Зелена странка Србије, Словаци напред! (Словаци); Русинска демократска странка, Заједно за Војводину (Русини), Демократска партија Македонаца (Македонци), Демократски савез Хрвата у Војводини (Хрвати); Савез бачких Буњеваца (Буњевци).

Подаци за јединице локалне самоуправе у АП Војводини у којима је Савез Војвођанских Мађара као водећа странка мађарске националне мањине поднео изборне листе за одборнике, показује какав би учинак произвело решење да је задржана норма у закону да се количници листа странака националних мањина и њихових коалиција аутоматски увећавају за 35% без обзира да ли су прешли изборни праг од 3%. Савез Војвођанских Мађара освојио је чак 2/3 (69) одборничких места више у локалним скупштинама на територији АП Војводине на локалним изборима 2020. године (162), у односу на локалне изборе 2016. године (93) – Западнобачка област +1; Јужнобанатска област +3; Јужнобачка област +7; Севернобанатска област +20; Севернобачка област +24; Средњобанатска област +4!¹⁰ Међутим, да није било аутентичног тумачења закона о локалним изборима, Савез Војвођанских Мађара добио би још додатних 29 одборничких мандата у скупштинама општина и градова у АП Војводини на изборима одржаним 2020. године.¹¹ Ова странка би тако увећала број одборника у скупштинама општина и градова Покрајине више од 100% у односу на претходни циклус локалних избора! Да није усвојено аутентично тумачење по коме се количници странака националних мањина увећавају за 35% само у случају да не пређу изборни праг од 3% бирача који су гласали, СВМ би имао самосталну већину у Сенти (16 од 29 одборника) и Малом Иђошу (14 од 29 одборника). У Чоки би се по броју одборника СВМ изједначио са Српском напредном странком, имали би по 12 одборника. Бројчано би имали истовестан потенцијал, а политички и подједнаке изгледе да са коалиционим партнером формирају одборничку већину. У Суботици би такође Савез Војвођанских Мађара дошао у идентичну позицију. Са 26 одборника, само једним мање у односу на Српску напредну странку, СВМ би имао коалициони потенцијал за формирање већине као и напредњаци. Дакле, у четири општине више ова странка мађарске националне мањине, имала би самостално одборничку већину, или би била у равноправној позицији у односу на друге актере да

10 Подаци по областима су приказани према подацима статистике за избор 2016. и 2020. године, па треба имати у виду да су у пар општина у тим циклусима унети или изостављени подаци за општине које су раније имале изборе. Међутим, то не мења тенденције увећања броја одборника СНВ по новом изборном систему.

11 У следећим општинама добио би више одборника: Ада 2, Апатин 1, Сомбор 1, Ковачица 2, Ковин 2, Бечеј 3, Темерин 1, Кањижа 1, Сента 3, Чока 3, Бачка Топола 2, Мали Иђош 2, Нови Бечеј 1, Нова Црња 1, Суботица 4.

формирају одборничку већину и врше власт у тим јединицама локалне самоуправе.

Деловање нижег изборног прага и бонуса од 35% којим се увећавају количници странака националних мањина које нису прешле законски изборни праг од 3% гласалих, код странака које заступају Бошњаке на локалним изборима 2020. године, имало је истоветно дејство. Међутим, оно донекле даје дифузнију слику зато што, за разлику од Мађара, међу Бошњацима постоји израженија конкуренција бројних странака. Да није било аутентичног тумачења закона о локалним изборима Странка демократске акције и Странка правде и помирења освојиле би по један одборнички мандат више у скупштини општине Сјеница на рачун Српске напредне странке и изборне листе Групе грађана „Без дискриминације”. Тако би било и у Новом Пазару. Да није било корекције првобитног законског решења да се количници странака националних мањина увећавају по аутоматизму за 35%, у Пријепољу би изборне листе националних мањина добиле три мандата више. Демократска партија Санџака, Странка демократске акције и коалиција Демократске партије Санџака и Социјалдемократске партије Србије добиле би по један мандат више на рачун коалиције Српске напредне странке и Социјалистичке партије Србије. У Тутину десила би се истоветна ситуација, али би по један мандат више имали Странка демократске акције и Странка правде и помирења на рачун скоро изборне листе Група грађана „Тутин на првом мјесту”. Дистрибуција мандата и без аутентичног тумачења не би доводила у питање формиране већине у локалним парламентима поменуте три општине, нити стварала потенцијално другачије могућности за формирање другачијих страначких већина у овим локалним парламентима. Од ових странака само је Странка правде и помирења забележила значајан раст одборника са 23 на 41 између изборних циклуса 2016. и 2020. године. Али овај раст је делимично остварен на рачун Странке демократске акције која је у односу на претходне изборе остала без 11 одборничких места, а не само дејством изборних механизма везаних за изборни праг.

Међу странкама треће најбројније националне мањине, Албанаца, међу којима такође постоји снажна конкуренција, уочава се сличан тренд као и код Бошњака. Да није било аутентичног тумачења изборног закона странке Албанаца би

по правилу освајале више мандата. У Бујановцу би да није било аутентичног тумачења закона о локалним изборима странке националне мањине Албанаца освојиле четири мандата више: Демократска партија (2), Партија за демократско деловање (1) и Алтернатива за промене (1). Без тих мандата остали би другопласирана по броју гласова Српска напредна странка (2), шестопласирана Социјалистичка партија Србије и, што је посебно интересно, Уједињена партија Рома (1) која би тако остала без одборника у локалном парламенту.

Од седам странака које су у регистру уписане као странке руске националне мањине чак пет је учествовало на локалним изборима. Четири су освојиле укупно 12 одборничких мандата: Руска странка (7) у Новом Саду, Суботици, Нишу, Владичином Хану и Шапцу; Странка Руса Србије (2) у Чачку и Алексинцу; Европска зелена партија (2) у Шапцу и Богићу; Српско руска странка – Вукови (1) у Великој Плани. Само је Јединствена Руска странка остала без одборника. То је скоро дупло мање места у локалним скупштинама за странке ове националне мањине у односу на резултате избора 2016. године на којима је Руска странка освојила 13, Јединствена Руска странка 2, Странка Руса Србије 6 одборника.

Интересантно је да је дејство бонуса од 35% додатних гласова на количнике странака националних мањина омогућило парламентарни статус Демократској партији Македонаца. Они су освојили један мандат у Опову. Генерално бонус је увећао број мандата свих странака националних мањина, посебно учино видљивијим на локалном нивоу странке малобројнијих националних мањина попут Влаха, Руса, и сл.

ЗАКЉУЧАК

Снижавање изборног прага са 5% на 3% бирача који су гласали је изборни инжењеринг власти срачунат да се умање ефекти бојкота избора. Штитећи се од дејства изборног инжењеринга иницираног вољом напредњачке већине, Савез Војвођанских Мађара, предложио је да се уведе бонус од 35% додатних гласова на количнике странака и коалиција националних мањина приликом расподеле мандата. Циљ је био да се очува позиција странака националних мањина, односно,

број посланика и одборника које су освајале у представничким телима.

Стручњаци за уставно право упозорили су да овакво законско решење није сагласно са уставним начелом о једнакости бирачког права и забрани дискриминације по било ком основу. Псефолози нису оспоравали да такво решење може омогућити бољу представљеност странака националних мањина, али су указивали на потенцијалне проблеме: фрагментацију елективног страначког система, потенцијалну опасност остајања ван локалних скупштина странака које су прешле законски изборни праг од 3% бирача који су гласали, а нису у статусу странке националне мањине, могућност арбитрарног одлучивања изборних комисија која ће листа имати статус националне мањине. Ове критике су резултирале изменама. Аутентичним тумачењем закона. Оно је модификовано само за локалне изборе, тако да се бонус од 35% додатних гласова на количнике странака националних мањина приликом расподеле мандата промењивао само уколико странке нису прешле законски изборни праг од 3% који се иначе на њих не односи.

Прве анализе резултата локалних избора одржаних 2020. године показују неколико значајних последица овог решења. Није примећен раст броја изборних листа странака, па ни странака националних мањина, на локалним изборима. Овај циклус није донео прогнозирану већу фрагментацију у локалним изборним аренама. Овакво решење донело је странкама националних мањина генерално већи број мандата. Предлагач, Савез Војвођанских Мађара, освојио је 2/3 више одборника у односу на претходни циклус локалних избора из 2016. године. Да је изостало аутентично тумачење закона о локалним изборима ова странка би додатно увећала број одборника на изборима 2020. године тако да би имала дупло више места у скупштинама општина и градова у којима је истакла изборне листе у односу на претходне локалне изборе. Без аутентичног тумачења Савез Војвођанских Мађара стекао би одборничку већину у две општине и у још две дошао у позицију да формира одборничку већину. У случају странака Бошњака и Алабанаца ове последице нису тако изоштрене, првенствено због веће конкуренције. Очекивано, да је изостало аутентично тумачење, странке националних мањина би углавном добијале више одборника на рачун првопласи-

ране и другопласиране странке, по правилу Српске напредне странке. Бонус је омогућио у ретким ситуацијама освајање одборничког места странкама малобројнијих националних мањина. У само једном примеру забележили смо случај да би без аутентичног тумачења једна странка која је прешла законски изборни праг остала без мандата због дејства бонуса за странке и коалиције националних мањина.

Подаци о дејству бонуса за странке националних мањина показује да је он заштитио стечене позиције странака националних мањина, донео већи број одборника, отворио шансе странкама малобројних националних мањина да буду видљивије у локалним скупштинама. Процена политичких консеквенци оваквог изборног механизма мора имати у виду неколико ограничења. Прво, он је брзо, без расправе и стручне процене последица, имплементиран у изборна правила. Главни актери, странке и коалиције, посебно из корпуса националних мањина, нису имале довољно времена за анализу потенцијала бонуса и разраде стратегије изборног наступа да га што боље искористе. Друго, избори 2020. године одржани су у атмосфери бојкота и пандемије. То је смањило излазност бирача што је додатно утицало на дејство поменутог механизма на расподелу мандата. Треће, потребне су продубљеније анализе консеквенци овог решења које ће уследити. Оне ће упоредити дејство бонуса на парламентарним и покрајинским изборима, с једне стране, и локалним изборима, с друге стране.

Пуне консеквенце овог механизма видеће се тек после неколико изборних циклуса, наравно, уколико овакво решење опстане у изборном систему. У сваком случају потенцијал овог решења је много јачи од последица које је показао само у једном изборном циклусу. Остаје дилема зашто се позиција странака националних мањина приликом снижавања изборног прага штитила решењем упитним са становишта уставних начела и потенцијалне арбитрарности изборних органа коме ће доделити статус листе националне мањине без стриктних законских критеријума, а не на пример одабиром неке од пропорционалнијих формула за дистрибуцију мандата што би имало исте ефекте, али без спорења о уставности.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Vučićević, Dušan i Milan Jovanović. 2020. „Reforme i reformski predlozi za izmenu izbornog sistema.” U *Kako, koga i zašto smo birali – Izbori u Srbiji 1990–2020. godine*, ur. Milan Jovanović i Dušan Vučićević, 815–843. Beograd: Institut za političke studije i JP Službeni glasnik.
- Zakon o izboru narodnih poslanika – nezvanično prečišćen tekst. Republička izborna komisija. Poslednji pristup: 20. 09. 2021, <https://www.rik.parlament.gov.rs/tekst/61/zakoni.php>.
- Lončar, Jelena. 2020. „Izbori i predstavljanje nacionalnih manjina u Srbiji 1990–2020.” U *Kako, koga i zašto smo birali - Izbori u Srbiji 1990–2020. godine*, ur. Milan Jovanović i Dušan Vučićević, 843–869. Beograd: Institut za političke studije i JP Službeni glasnik.
- Orlović, Slobodan. 2020. „Bonus od 35 odsto za stranke nacionalnih manjina neustavan i opasan eksperiment.” *Nova srpska politička misao*. 20 februar 2020. <http://www.nspm.rs/komentar-dana/bonus-od-35-odsto-za-stranke-nacionalnih-manjina-neustavan-i-opasan-eksperiment.html>.
- Pajvančić, Marijana. 2020. „Pravni okvir izbora u Srbiji.” U *Kako, koga i zašto smo birali - Izbori u Srbiji 1990–2020. godine*, ur. Milan Jovanović i Dušan Vučićević, 15–53. Beograd: Institut za političke studije i JP Službeni glasnik.
- Raduški, Nada. 2013. „Nacionalna pripadnost stanovništva Srbije po popisu 2011. godine.” *Srpska politička misao* 39 (1): 11–28. <https://doi.org/10.22182/spm.3912013.1>.
- Republički zavod za statistiku (RZS). 2012. *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji - Nacionalna pripadnost*. Beograd: Republički zavod za statistiku. Poslednji pristup: 06 novembar 2020. <https://data.stat.gov.rs/?caller=SDDb>.
- Danas. 2020. „Đilas: Ne izlazimo na izbore, Vučić ne zna gde udara, sve mu se raspada.” 15. januar 2020. <https://www.danas.rs/vesti/politika/djilas-ne-izlazimo-na-izbore-vucic-ne-zna-gde-udara-sve-mu-se-raspada/>.
- Dvadeset drugo vanredno zasedanje Narodne skupštine Republike Srbije u Jedanaestom sazivu 06.02.2020.(I), Poslednji pristup: 27.04.2021. <http://www.parlament.rs>.

- gov.rs/Dvadeset_drugo_vanredno_zasedanje_Narodne_skup%C5%A1tine_Republike_Srbije_u_Jedanaestom_sazivu.38603.941.html.
- Jovanović, Milan. 2005. „Izborni prag i stranački sistem.” U *Političke stranke u Srbiji – struktura i funkcionisanje*, ur. Zoran Lutovac, 187–206. Beograd: Friedrich Ebert Stiftung i Institut društvenih nauka.
- Jovanović, Milan. 2021. „Snižavanje izbornog praga - motivi i posledice.” U *Dijalog o izborima*, ur. Milan Jovanović i Dejan Milenković, 89–107. Beograd: Univerzitet u Beogradu - Fakultet političkih nauka.
- Kasapović, Mirjana. 2003. *Izborni leksikon*. Zagreb: Politička kultura.
- Katz, Richards. 1997. *Democracy and Election*. New York: Oxford University Press.
- Kenig, Ofer. 2015. “The Electoral Treshold, Wasted Votes and Proportionality.” *The Israel democracy institute*. Last access: 22. 04. 2020. <https://en.idi.org.il/articles/5225>.
- Kostić, Stevan. 2020. „Niži cenzus, nepristojna ponuda ili ponuda koja se ne odbija.” *RTS, Vesti*. 13. januar 2020. <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/3809841/ni-zi-cenzus-nepristojna-ili-ponuda-koja-se-ne-odbija>.
- Lijphart, Arend. 1994. *Electoral Systems and Party Systems. A Study of Twenty-Seven Democracies, 1945–1990*. New York: Oxford University Press.
- Luković, D. 2020. “Zabrinuta sam, Fajon za ‘Blic’ o smanjenju cenzusa: Radikalne promene pravila blizu izbora veoma su Opasne taktike.” *Blic*, 13. Januar. <https://www.blic.rs/vesti/politika/zabrinuta-sam-fajon-za-blic-o-smanjenju-cenzusa-radikalne-promene-pravila-blizu/d18v3m2>.
- Narodna skupština Republike Srbije. 2020. „Dvadeset drugo vanredno zasedanje Narodne skupštine Republike Srbije u Jedanaestom sazivu 06.02.2020.(I).” Poslednji pristup: 27. aprila 2021. http://www.parlament.gov.rs/Dvadeset_drugo_vanredno_zasedanje_Narodne_skup%C5%A1tine_Republike_Srbije_u_Jedanaestom_sazivu.38603.941.html.
- Nohlen, Dieter. 1992. *Izborni pravo i stranački sustav*. Zagreb: Školska knjiga.
- Norris, Pippa. 2005. *Radical Right: Voters and Parties in the Electoral Market*. Cambridge: Cambridge University Press.

- NOVOSTI. 2020. „Predsednik: Ništa od bojkota, niži cenzus jedina šansa da Đilas i Jeremić uđu u parlament.” 14. januar 2020. <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/politika/aktuelno.289.html:841516-Predsednik-Nista-od-bojkota-nizi-cenzus-jedina-sansa-da-Djilas-i-Jeremic-udju-u-parlament>.
- Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju [OEBS]. 2003. “Parlamentarni izbori 28. decembar 2003. Izveštaj OEBS/KDILJP Misije za posmatranje izbora.” Varšava: OSCE/ODIHR. Poslednji pristup: 21. april 2020. <https://www.rik.parlament.gov.rs/extfile/sr/695/2003%20OSCE%20parlamentarni.pdf>.
- Orlović, Slaviša. 2021. „Smanjenje izbornog praga – fragmentacija i bojkot izbora – polarizacija partijskog sistema Srbije.” U *Dijalog o izborima*, ur. Milan Jovanović i Dejan Milenković, 29–43. Beograd: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu.
- Parliamentary Assembly. 2010. “Resolution 1705: Thresholds and other features of electoral systems which have an impact on representativity of parliaments in Council of Europe member states.” Poslednji pristup: 20.11.2021. <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17808&lang=en>.
- Rae W. Douglas. 1971. *The Political Consequences of Electoral Laws*. New Haven: Yale University Press.
- Taagepera, Rein. 1998. “Nationwide Inclusion an Exclusion Thresholds of Representation.” *Electoral Studies*, 17 (4): 407–417. [https://doi.org/10.1016/S0261-3794\(97\)00054-1](https://doi.org/10.1016/S0261-3794(97)00054-1).
- Vučičević, Dušan. 2021. „Reforme izbornog sistema Srbije: od „nema izmena u izornoj godine” do „menjamo radi jačanja demokratije” u samo nekoliko meseci.” U *Dijalog o izborima*, ur. Milan Jovanović i Dejan Milenković, 89–197. Beograd: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu.
- Vučičević, Dušan, i Jovanović, Milan. 2015. „Reforma izbornog sistema u Srbiji: prepreke i perspektive.” *Srpska politička misao*, (specijal): 87–119.
- Zakon o lokalnim izborima, Službeni glasnik RS, br. 129/2007, 34/2010 – odluka US, 54/2011, 12/2020, 16/2020 – autentično tumačenje i 68/2020. Poslednji pristup: 06. novembar 2021. https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_lokalnim_izborima.html.

Milan Jovanović*

Faculty of Political Sciences, University of Belgrade

Nikola Perišić**

Faculty of Political Sciences, University of Belgrade

CHANGES TO THE LEGAL ELECTORAL THRESHOLD AND ITS EFFECTS ON REPRESENTATION OF NATIONAL MINORITY PARTIES - LOCAL ELECTIONS IN SERBIA IN 2020

Resume

The legal electoral threshold of 5% of valid votes has functioned in the Serbian electoral system for virtually two decades. Since 2004, it has not been applied to the electoral lists of national minority parties. In one cycle of local elections, in 2004, it was reduced to 3%. Ahead of the parliamentary, local and regional elections in 2020, negotiations between the government and the opposition on the conditions for free and fair elections resulted in a unilateral decision by the government to reduce the election threshold at all levels to 3%. In order to preserve the number of representatives of national minority parties, the law introduced a bonus—the quotients of national minority parties are increased by 35% when converting votes into seats using the highest quotient method. Greater representativeness is the basic argument that justifies this great electoral reform. However, the real motive behind this electoral engineering was to weaken the announced boycott of the elections by the opposition. This solution was criticized as contrary to the constitutional principles of equality of suffrage and non-discrimination. Additionally, there were worries that it could lead to fragmentation of the party system and situations where a party that has crossed the electoral threshold is left without a representative. The authentic interpretation of the law explains that the bonus will be applied only if the parties of national minorities do not cross the legal electoral

* E-mail address: milan.jovanovic@fpn.bg.ac.rs.

** E-mail address: nikola.perisic@fpn.bg.ac.rs.

threshold, and only for local elections. The paper analyzes the political consequences of lowering the electoral threshold in local elections in the context of proclaimed goals. The data shows that there was no increase in the number of national minority parties in the elections. As a rule, parties of national minorities won a larger number of seats in local assemblies. This is especially pronounced with the Alliance of Vojvodina Hungarians as the dominant party of this national minority. That growth is lower in the corps of Bosniaks and Albanians, where there is more pronounced party competition and growth is lower. Through this mechanism, the parties of smaller national minorities have become more visible in local assemblies through If the authentic interpretation had not been applied, the number of deputies of national minority parties would have increased further, and in some areas, the balance of power in forming the majority in local parliaments would have changed. Due to the boycott of the elections and the pandemic that caused lower turnout, the full effect of the new mechanism in the electoral system remained muted. The political consequences will be more visible and clearer after the next election cycle, when the actors will better analyze their potential.

Key words: electoral threshold, constituency, representation of national minorities

* Овај рад је примљен 1. августа 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 10. новембра 2021. године.

Ђорђе Стојановић *
Институт за политичке студије, Београд

Биљана Зекавица**
Висока школа социјалног рада, Београд

ХИБРИДНА ПОСТМОДЕРНИЗАЦИЈА СОЦИЈАЛНОГ РАДА***

Сажетак

У овоме раду се расправља интензитет, форма и степен освешћености постмодернизације социјалног рада. У том смислу, под постмодернизацијом социјалног рада се подразумева његово дискурзивно/метанаративно смештање у контекст глобално постмодернизованих друштва, како на нивоу спољне институционалне мреже значења, тако и на нивоу унутрашњег реконфигурисања, реформулисања, редеофинисања и реорганизовања по новим, постмодерним, начелима, агендама и захтевима. Међутим, то не значи апсорбовање неким другим метанаративом, већ формулисање аутентичног метанаратива социјалног рада. Објашњење посмодерности и постмодернизације не мора нужно бити део „интелектуално-спекулативне” сфере постмодернизма, модернистичке теорије могу бити интегрисане са постмодернистичким дискурзивним протоколима у сврху хибридног објашњења неког односног феномена. Такав став/позиција се афирмише преко пропитивања/деконструкције ТИМЕ/TIME модела и односа неолибералног метанаратива и метанаратива социјалног рада.

Кључне речи: социјални рад, постмодернизација социјалног рада, ТИМЕ/TIME модел, идентитет социјалних радника, политизација социјалног рада, социјална политика

* Имејл-адреса: djordje.stojanovic@ips.ac.rs.

** Имејл-адреса: biljana.zekavica@asp.edu.rs.

*** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

УВОД - ВРЕМЕ КОЈЕ НАС ЖИВИ

На више различитих нивоа, социјални радници пролазе кроз дубинску кризу професионалног идентитета који свог дискурзивног нуклеуса понајвише има у интерпретацији концепта социјалне правде (Duffy 2015). Наиме, глобално посматрано, живимо екстремно сложена, поприлично драматична и „интелектуално захтевна” времена у дромолошки неухватљивим окружењима/контекстима. Носећи политички, економски, структурни, морални и културни обрасци се радикално и убрзано мењају (Fawcett et al. 2000; Stojanović i Plić 2020). Такав трансформациони контекст је резултовао општим девалвирањем дискурса/метанаратива социјалног рада и оптеретио га феноменима и процесима попут: ризика/хазарда, поларизације, глобалног тржишта, функционалне маркетинга, „елитизације”, економско-управљачке рационализације, „новог менаџеријализма”, „неолибералног патернализма” и „терапеутске државе”, фрагментације, политичке глобализације итд. Важећа неолиберална парадигма је генерисала неслућену централизацију/концентрацију богатства и моћи, те институционализацију тржишно оријентисаних/апсолутизованих логика социјалног битисања.

Десило све супротно од универзалистичких матрица раног модернизма, фабијанских политика социјалног рада усмерених на бригу, контролу и лечење друштва. Социјални рад је престао да буде „романтичарски” метанаратив/дискурс, сачињен од платформи/пројеката/програма који подразумевају „племениту” просветитељску моралност: друштвено (ре)афирмисање незадовољства, социјално (пре)испитивање истог, те саосећајност и бригу/старање. Желели ми то или не, налазимо се у епохи, могло би се слободно рећи, не постмодерног, него високо постмодерног или пост-постмодерног друштва.

У том смислу, под постмодернизацијом социјалног рада се подразумева његово дискурзивно/метанаративно смештање у контекст глобално постмодернизованих друштава, како на нивоу спољне институционалне мреже значења, тако и на нивоу унутрашњег реконфигурисања, реформулисања, реденисања и реорганизовања по новим, постмодерним, начелима, агендама и захтевима. Социјални рад/социјални радници су, само наизглед парадоксално, и креатори и креација, и субјект и објект, и „слободни” и „зависни” од властите постмодерности.

Једна од битних одлика социјалног рада јесте да се самоперципира као нормативно постављено/конструисано занимање, да представља својеврсни метанаративни микс научних перспектива/матрица и вредносно профилисаних ставова/шема, тј. етичких императива (Lewis 2003; Weinberg 2010; Jani and Reisch 2011; Reisch and Jani 2012; Reisch 2013; Banks 1995, 2015; Popple 2018). На почетку бисмо нагласили два момента повезана са претходним компонентама. Са једне стране, поред дефинишуће позитивистичке научне димензије/оптике социјалног рада, теорије у социјалном раду су релевантне: (1) због евалуације или детектовања услова/контекста, узрока и последица/исхода неког посебног деловања/праксе; (2) због тога што као социјални конструкти манифестују идеје које интерпретирају свет и детерминишу институционалну структуру преко које се знања и вредности интегришу у виду сета практичних начела; и (3) због тога што продукују и репродукују, тј. рационализују, јединствену позицију коју социјални радници заузимају у некој посебној/националној професионалној категоризацији. Са друге стране, социјални рад је обележен јасно уочљивом дисонанцом између етичких имагинаријума/преференција социјалних радника и способности да се ти етички квалитети и убеђења преточе/актуелизују у пракси.

Неолиберална поставка је трансформисала носеће принципе пракси социјалног рада и дестабилизovala етичке фундаменте професије. Инсистирање на емпиријској „објективности” и историјској/универзалистичкој усмерености на људске проблеме је приморало социјалне раднике да реартикулишу свој однос према држави, тржишту, корисницима услуга и заједници *in toto*. Акценат на мерљивим резултатима програма и трошковној ефикасности, те циљевима које су елите хегемону наметнуле одвојено од контекста, често искључује анализу већих структурних основа друштвених проблема људи. Уски менаџерски фокус који манифестује претходно занемарује утицај актуелних економских, демографских и културних промена на карактеристике клијената, потреба и матрица тражења и коришћења помоћи.

Уважавајући горе изнето, овај рад ће покушати да преко деконструкције ТИМЕ/TIME модела и анализе релације неолибералног метанаратива и аутентичног метанаратива социјалног рада покаже како постмодернизација социјалног

рада представља незаобилазни постулат његовог будућег (дискурзивног) развоја како на нивоу теоретских опсервација, тако и на нивоу праксе социјалног рада.

TIME/TIME МОДЕЛ: ПОСТМОДЕРНА КРИТИЧКА ТЕОРИЈА

Пре свега, рецимо да постоји јасна дистинкција између постмодерности, постмодернизма и постмодернизације (Stojanović 2016, 12). Постмодерност се реферира на дисконтинуитет са комплексом модерних друштава, са појавом новог друштвеног тоталитета и сасвим нових, аутентичних организационих принципа. Постмодернизам указује на денотативне аспекте било ког дискурса, естетског, културног, економског, политичког или академског, који приписује значење и указује на историјске посебности постмодерности, то су дискурзивне/метанаративне праксе које одражавају историјске спецификуме постмодерности. Постмодернизација означава друштвене и дискурзивне процесе/практике усредсређене на конституисање, освешћивање и генерисање постмодерности као историјске формације.

Претходно имплицира да објашњење посмодерности и постмодернизације не мора нужно бити део „интелектуално-спекулативне” сфере постмодернизма, као и да неке модерничке теорије могу бити интегрисане са постмодерничким дискурзивним протоколима у сврху хибридног објашњења неког односног феномена.

Однос социјалног рада и постмодернизма може бити интересантан на неколико различитих нивоа (Fook 2000, 108–109). Као прво, постмодерни увиди потенцирају све већу дискрепанцу између теорије и праксе, а социјални рад је занимање која потенцира аутентично спајање теорије и праксе. Несклад између знања и теорије коју продукују професионални истраживачи и знања које карактерише свакидашње искуство, и на страни социјалних радника/практичара и на страни корисника услуга је све већи. Питање је шта конституише легитимно знање социјалног рада, како се на најбољи начин генерише и од стране кога? У том смислу, као друго, велика је дилема да ли би опште знање, оно које је раскинуло везе са контекстом, требало да буде циљ професионалних истражи-

вања и колико је корисно за праћење и разумевање глобалних постмодерних метаморфоза бранше/структе и клијената.

Као треће, ако је специјалистичко знање суштински простор профилисања и одржавања статуса професионалаца, како ће социјални рад задржати своју позицију када се легитимност таквог знања дестабилизује, тј. постоје ли или се могу развити неки други облици легитимисања? Као четврто, професионални ставови у социјалном раду показују неке доста проблематичне модернистичке тенденције опречног мишљења и фиксираности/имобилисаности идентитета код корисника услуга. Модели који чине професионалну праксу врло често се конструишу на основу бифуркације одређених категорија где се фаворизује један део бинома над другим.

Тако, привилеговање теорије над праксом манифестује одличан пример за компликоване тензије у функционисању социјалних радника. Одређене групе, опет, могу бити посматране, вредноване и схваћене преко неке општеприхваћене норме која их аутоматски деградира и дискредитује. Исто тако, бинарно промишљање показује тенденцију класификовања јавног и личног/приватног, структурног и индивидуалног као радикално супростављене појмове. Таква констелација може довести до обезвређивања персоналног, што је поприлично саркастично за професију која настоји потврдити и афирмисати квалитете истог. Модели професионалне праксе готово по правилу зависе од перципирања идентитета који је „окамењен” и који се тешко мења. Наводно „прогресивни” модели подразумевају идеал „јачине и снаге” према којима здрава личност делује. Међутим, то значи неузимање у обзир промена контекста и историјских датости које нека индивидуа искуси током живота, те сугерише да модели аплицирани у пракси могу бити далеко од искустава корисника услуга.

Иако одређени распоред вредности које подржавају социјални рад и начин на који се оне изражавају варирају у зависности од различитих извора и земља, у постојећој литератури о социјалном раду могу се идентификовати три комплекса сложених вредности (Banks 2015): (1) поштовање достојанства и вредности свих људских бића, обавеза поштовања сваког човека као појединца, третирање свих људи као једнако вредних и респектовање и промовисање људских права појединаца и група на самоопредељење (посебно корисника услуга социјалних радника); (2) промовисање бла-

гостања, обавеза доношења бенефиција за кориснике услуга и за друштво у целини, балансирање користи насупрот ризика од доношења штете; и (3) промовисање социјалне правде, обавеза уклањања девастирајућих социјалних неједнакости између људи и група, те промовисање правичне расподеле добара и услуга међу људима и групама.

Разматрајући горе речено, Џејшри Јани (*Jayshree Jani*) и Мајкл Риеш (*Michael Reisch*) предлажу Трансформациони интегративни мултидимензионални еволуциони (*Transformational Integrative Multidimensional Evolutionary*, TIME/TIME) модел. Поред тога, они постмодернизму додају и критичку перспективу за коју су од посебне важности како концепти моћи, опресије, дискриминације и неједнакости утичу на међуљудске односе, институционални режими/аранжмани, индивидуални концепти сопства, те констатовање различитих начина сазнања и улога људске агенције у личним и друштвеним променама.

Полазећи од претпоставке да људи имају заједничке потребе и животне задатке/циљеве, ТИМЕ модел их третира по значењу/дефинисању као променљиве/варирајуће у зависности од способности да се реализују у партикуларним фазама живота, а повезано са културним верским, историјским и структурним чиниоцима (Jani and Reisch 2011, 14). Овај тип резоновања нити одбацује, нити мења важеће теорије у савременој пракси социјалног рада, већ ревидира, репозиционира или реконфигурише често недискутабилне/фиксиране извесности животног циклуса. То подразумева отклон према идеји да се развој одвија само у специфичним, тачно прецизираним фазама преко „нормалних” шаблона/формула, те кориговање тенденције категоризовања људског понашања и његове сепарације од социјалног, културног и историјског контекста.

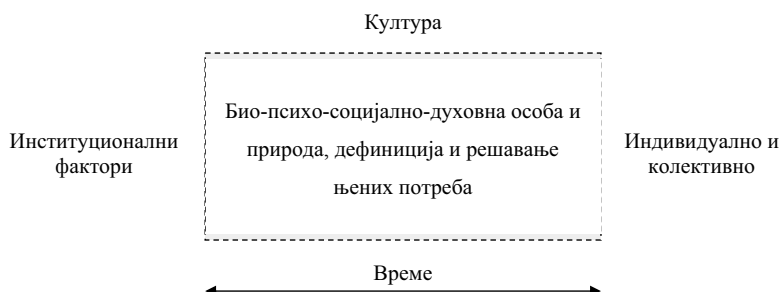
За ТИМЕ модел су релевантни следећи концепти (Jani and Reisch 2011, 14–15): (1) социјални конструктивизам-стварност је друштвено конструисана на начин да се креирају универзалне поставке о томе шта треба учинити и шта се третира као нормално или идеално људско понашање; (2) контекст - важно је да социјални радници у пракси избегавају генерализацију и есенцијализацију у перцепцији група и настоје да схвате како историја, друштвено-економска реалност и непосредне ситуације утичу на понашање људи; (3) интерсекционалност - свака особа има више одређујућих и од

особе одређених димензија које се укрштају/секу/преклапају и не може се дефинисати у смислу једног квалитета/карактеристике/одлике; (4) позиционираност - друштвени положај/позиција људи утиче на њихово конструисање стварности и на начине на које тумаче туђе конструисање и понашања; (5) колективност - појединци нису изоловани и не делују сами, на њих утиче и они имају утицај на заједницу чији су чланови; (6) агенција - људи без обзира на ситуацију располажу са вољом за самодеофинисањем која им омогућава да задрже осећај контроле над својим животима; и (7) историчност - људи су, мање или више, свесни свога положаја и улоге у историји, те способности да се реализују промене током времена.

С обзиром на чињеницу да теорије воде и профилишу интервенције карактеристичне за социјални рад, ТИМЕ модел пропитује/деконструира успешност одређене интервенције у зависности од неког појединачног културног или структурног амбијента/контекста по питању људског бољитка (Jani and Reisch 2011, 14). Користећи постмодерну критичку теорију, он декодира/демонтира/декомпонује постојеће постулате о природи помоћи, укоренење у превалентне и контролишуће културне норме и очекивања.

Анализирајући однос између појединаца и окружења, а желећи да избегну конструкт третмана разлика са недостацима које би требало кориговати, где социјални радници олако прелазе преко културне перспективе у корист универзалних и доминирајућих норми, Јани и Риеш (Jani and Reisch 2011, 17–18) преко ТИМЕ модела тим интеракцијама дају четири димензије (види Графикон 1). Прва димензија упућује на важност не само културног контекста (породице, групе, заједнице и друштва) у обликовању индивидуалних вредности, циљева и норми, већ и начина како неки појединац тумачи властите културне стандарде себи и другима. Прецизније, не само да је култура социјални конструкт, већ је и интернализација културних узуса социјално конструисана. Друга димензија модела обухвата институционалне елементе који додатно детерминишу нечије разумевање потреба: политичко-економску структуру и друге механизме задужене за изражавање и одржавање приоритета хегемоне културе и разлика у моћи (образовни систем, медије, језик итд.). Функционисање ових елемената и начини како их појединци перципирају стално варирају, као што је и оптика њиховог индивидуалног апсорбовања диференцирана, па је не можемо класификовати као универзалну.

Графикон 1. Трансформациони интегративни мултидимензионални еволуциони модел (Transformational Integrative Multidimensional Evolutionary, TIME/ТИМЕ)

Извор: Jani and Reisch 2011, 18.

Трећа димензија подразумева утицај породичне, групне и историје заједнице на одређивање потреба појединца. У оптицају су јединствене/идиосинкратичне карактеристике појединачног персоналитета, индивидуални ракурс у схватању контекста и односа према њему, те средства које поједанац намерава да искористи зарад задовољења потреба у специфичном контексту. Та историја може бити временски блиска или дуготрајни процес, групно профилисана перспектива, као и што се тиче, не само индивидуалног идентитета, него и личних ставова по питању квалитета и могућности промена личног живота и света. Директно компатибилно са претходним, четврту димензију модела манифестује компонента времена. Успех или неуспех индивидуалних платформи/искуства задовољавања потреба у одређеном животном стадијуму утиче на дефинисање и решавање потреба у следећим периодима. Ова димензија сугерише да култура није статична, већ динамична/процесуална/релациона по питању свога односа према компонентама окружења.

Све у свему, Јани и Риеш (Jani and Reisch 2011, 18) ће као шест заједничких људских потреба идентификовати: (1) потребу за интимношћу или заснивањем „породице”; (2) могућност развијања и изражавања сопствене креативности; (3) могућност учења и интелектуалног, емоционалног и психолошког напредовања; (4) вршњачке активности путем посла или разоноде; (5) адекватну материјалну подршку; и (6) рад који је довољан за задовољавање нечијих економских, со-

цијалних и психолошких потреба. Гледајући нелинеарно и неизолационистички на ове заједничке потребе, ТИМЕ модел апострофира: (1) да људска култура често доводи до тога да се ове оне различито изражавају; (2) да су различито фаворизоване/приоритизоване саобразно културним нормама/стандардима; (3) да их различите групе не задовољавају у истим животним фазама; и (4) да институционалне, структурне и културне снаге и историјске околности утичу на способност различитих група да их успешно задовоље.

Мање или више је очигледно да се овде ради о хибридној постмодернизацији, деесенцијализацији сета универзално постављених потреба и претпоставки развоја/напредовања са нелинеарно „локализованим” сетом индивидуалних, структурних, културних и историјских спецификаума до тачке реартикулисања/реконфигурисања тих истих потреба.

МЕТАНАРАТИВ СОЦИЈАЛНОГ РАДА И ПРОЦЕС ПОЛИТИЗАЦИЈЕ

Однос политике и социјалног рада се манифестује преко утицаја на капацитете учесника у процесу пружања услуга да адекватно дефинишу потребе, примене алтернативне стратегије помоћи и процене њихову делотворност (Reisch and Jani 2012). Таква констелација профилише: улоге које имају социјални радници и клијенти, различите форме ауторитета/моћи које постоје у институцијама/агенцијама социјалног рада, ниво утиција са којима појединци или групе располажу у формулисању циљева јавних политика и специфичних програма, са ким ће, како и које информације размењивати и језик којим се описује сама трансакција услуге. Политика и моћ у социјалном раду имају разноврсне и многобројне облике: индивидуалне и колективне, принудне и кооперативне, ситуационе и перманентне, практичне и симболичке, али се често појављују на индиректне, готово невидљиве начине. Они се препознају у погледима о значењу професионализма, природи стручности, дефиницијама знања и доказа у истраживању, и, што је најважније, у концепцијама социјалне правде.

Поред тога, политика утиче и на структуру програма на организационом нивоу, на формалне и неформалне процесе

доношења одлука, на критеријуме за одређивање расподеле средстава и међуљудску динамику односа социјални радник-клијент и колегијалне односе. На свакој од ових инстанци, политика одређује приоритете и дистрибуцију „добара” над којима организације за социјалне услуге имају контролу, укључујући и одлуке о распореду времена, вештина и ресурса социјалних радника. Овакво стање ствари рефлектује две дуготрајне контрадикције које социјални радници не успевају да реше (Reisch and Jani 2012, 1138–1139): (1) напетост између ослањања професије на нормативне принципе зарад промовисања својих циљева и захтева да социјални рад функционише на објективан начин; и (2) сукоб између циљног промовисања системске промене и тежње за стицањем професионалног статуса.

Рецимо да дискурс државе благостања оставља простор за неколико тумачења (Stojanović i Despotović 2014). Он може да манифестује (1) сет уже постављених двадесетовековних политичко-административних аранжмана повезаних са владиним стратегијама за обезбеђивање, унапређење и сервисирање друштвеног благостања (пензије, здравствена заштита, социјална помоћ итд.), са бирократским управљањем таквим програмима и са политичко-идеолошким оправдањем таквих пракси; (2) еквивалент целини државне структуре или конструкцији постојеће друштвено-економске формације (у овом случају њен појам је изједначен са „капиталистичком државом” или „савременим капитализмом”); (3) скуп економских и социјалних јавних политика примењених у развијеним државама између педесетих и седамдесетих година прошлог века (понекад означених као „кејнзијанска држава благостања”); и (4) свеобухватну системску варијанту, карактеристичну за земље попут Шведске и Норвешке, која се узима као најпотпунији израз идеала државе благостања (познатију као „социјал-демократска држава благостања”).

За нас је битно да је „класични” концепт државе благостања, мање или више доживео неуспех. По Ентонију Гиденсу (*Anthony Giddens*), неуспех државе благостања заправо произилази из концептуалног увођења појма ризика, из друштвеног заокрета од спољног ка произведеном или створеном ризику. Ризик се односи на опасности које процењујемо и са којима се суочавамо (Giddens 1994, 64). У постмодерним друштвима, фокусираним на будућност и,

такорећи, „затрпаним” информацијама, анализа ризика подразумева спајање другачије неспојивих области политике: реформисање државе благостања, ангажовање са светским финансијским тржиштима, одговоре на технолошке промене, еколошке проблеме и геополитичке трансформације. Како то потенцира Гиденс, потреба за заштитом од ризика је унисона, као и, помало амбивалентно, потреба за сучељавањем са ризиком и ризиковањем на један продуктиван начин. Организовање државе благостања, као система друштвене сигурности или заштите, нераскидиво је повезано са просветитељском идејном матрицом, по којој је ризик измерљив преко рационалних ангажмана, и коме се супротставља и који се контролише преко хотимичне друштвене интервенције. Таква концептуализација се заправо реферира на дириговање или управљање спољним ризиком и на бављење друштвеним проблемима тек пошто су се већ појавили. Насупрот томе, произведени ризик измиче људској евалуацији и контроли, те подразумева „априорно” или профилактичко деловање на самом извору, а не „апостерирорно” чињење по афирмацији неког догађаја. Логика тако постављеног реаговања, преузета од стране неког појединца или друштвене групе, не одузима на позитивним могућностима искоришћавања и каналисања у смеру неког плодносног исхода. Све то имплицира инверзију анахроне, ретроградне и неефикасне државе благостања са државом социјалног инвестирања, оперативном унутар контекста друштва позитивног благостања.

Друштво позитивног благостања, за разлику од негативних слобода државе благостања, које је Гиденс пратио у односу на претпоставке изнете у Беврицовом извештају, требало би да буде утемељено на позитивним слободама аутономије и развоја појединца. „Беврицов извештај” је настао за време Другог светског рата као пројекат наручен од стране британске владе и превасходно усмерен ка стварима које се тичу социјалног осигурања радника (Blakemore and Griggs 2007, 49–53). Захваљујући његовом реализатору Вилијаму Беврицу (*William Beveridge*) прерастао је у концептални и инструктивни оквир британског концепта државе благостања, познат по своме идентификовању и резистенцији, рецимо, „петорици јахача апокалипсе” дотадашњег устројства и поимања благостања: оскудици, незнању, беди, болести и незапослености. Анализирајући тако развијену шему, Гиденс

је постмодерну ситуацију окарактерисао преко пет нових опонирајућих атрибута: аутономије, образовања, добробити, активног здравља и иницијативе (Giddens 1994, 128).

Преко једног века, развој социјалног рада се базирао на неколико претпоставки о његовом односу са социјалном политиком коју финансира држава (Reisch 2013, 68): (1) социјални радници су постулирали да ће се улога владе/управе постепено ширити како би се третирале друштвене последице индустријализације и развиле јавне политике за колективизацију друштвених трошкова тржишне економије без радикалних промена политичко-економског система; (2) јачањем и легитимисањем улоге државе, те јавне политике би прошириле грађанска права; (3) односне јавне политике би функционисале првенствено унутар националних граница због проблема којима су се бавиле; и (4) проширење социјалне политике би повећало улогу стручњака попут социјалних радника и побољшало њихов однос са корисницима услуга. Ове премисе навеле су социјалне раднике на сарадњу са државом засновану на обостраном интересу. Међутим, најважнији трендови који их анулирају су економска глобализација и интензификација сиромаштва и неједнакости.

Детектовани трендови су подржани неолибералном идеологијом која држи да је државни интервенционизам друштвено ометајући, расипнички и супротан саморегулишућим и самокорективним квалитетима тржишта. Такво полазиште/ракурс је заснован на томе: (1) да су политичка и социјална демократија некоегзистентне; (2) да су слобода и једнакост у супротности са друштвеним циљевима/телеологијом; (3) да неједнакост није ни економски ни друштвено штетна; (4) да тржиште може апсолвирати проблеме стигме и дискриминације и повећати слободни избор; (5) да социјалне политике иду у корист само сиромашним људима; и (6) да су друштвене услуге „роба” идентична индустријском пандану. Иако су побројане перспективе лако оповргљиве, оне леже у основи већине актуелних дискурса/метанаратива/текстова/граматика социјалне политике.

У том смислу, по питању сиромаштва и неједнакости, дошло је до формулисања новог патернализма, оног који се амалгамира са неолибералном доктрином (Soss, Fording and Schram 2011, 20–28). Као такав, он се надовезује на логику његове класичне анти-либералне варијанте, по којој

сиромашни не располажу са способностима потребним за управљање властитим пословима, недостаје им дисциплина потребна да понашање буде хармонизовано са намерама. Владе, дакле, постају дисциплинарни ауторитет који чини у корист сиромашних. Међутим, нови патернализам има неколико карактеристика које га разликују од ранијих облика, укључујући и екстремне облике типа америчког робовласништва и европског колонијализма.

Прво, то је оперативно дефинисање грађанства које конзумирање социјалних права третира у зависности од испуњења друштвених облигација. Сиромашни су субординирани директивама и надзору управљачких структура не само за своје добро, већ и за добробит друштва и демократије. Друго, нови патернализам заправо представља врсту неоконзервативизма. На унутрешњем плану, његова идеологија почива на обнови „традиционалних” вредности и борби против друштвене, тј. моралне, дисфункционалности. Због добробити сиромашних, као и друштва у целини, држава мора употребити директивне социјалне програме, оснажити полицију и контролу и елиминисати ометајуће особе затварањем. Коначно, нови патернализам настаје у контексту „терапеутске државе”. Интервенције терапеутске државе имају за циљ више од пуког присиљавања појединаца или промене могућности и подстицаја, она смерају на то да реконструишу грађанина као саморегулишућег субјекта трансформисањем фундаменталних вредности и самопоимања човека. Професионализација јавног благостања ненамерно је учинила социјалне раднике саучесницима у овом типу дисциплинујућег режима, режима који је упркос својој реторици могућности повећао и сиромаштво и неједнакост.

Жан-Франсоа Лиотар (Jean-Francois Lyotard, 1984) сматра да постмодернизам одбацује тотализујуће, универзалистичке, апстрактне и генерализујуће норме/истине, те теорије и структуре које их подржавају. Он је увео концепт метанаратива да би описао легитимишућу и експанаторну социјалну граматику која је у основи одређених избора прописаних попут потенцијалних праваца деловања у некој култури. Постмодерна перспектива чини да друштвене науке постану субјективније и „мање амбициозан” пројекат/подухват, јер: (1) истина уступа место провизорности; (2) поверење у емоције замењује непристрасне опсервације; и (3) релативиз-

му се даје предност над објективношћу, а фрагментацији над тотализацијом (Rosenau 1992, 8–9).

Метанаративи, „велики-наративи” или „мастер-наративи” се реферирају на свеобухватне наративе у које смо уграђени, инсталирани или учитани као савремени историјски актери (Somers and Gibson 1993; Stojanović 2015). Иако су уобичајено оперативне на претпостављеном нивоу епистемологије друштвених наука или уопште нису освешћене, социолошке теорије су кодиране димензијама метанаратива (Просветитељство, Прогрес, Модернизација, Индустријализација, Либерализам, Неолиберализам итд.). Ти наративи могу бити епика нашег доба, нпр. Капитализам насупрот Комунизма, Појединац насупрот Друштва или Варваризам насупрот Цивилизованости, као што могу бити и прогресивни наративи телеолошких разрешења типа: Марксизма и тријумфа класне борбе, Либерализма и тријумфа слободе или успона национализма или религије. Најпарадоксалнији аспект метанаратива је квалитет денаративизације. Наиме, они се граде на концептима и експланаторним шемама које су саме по себи апстракције, попут: „друштвених система”, „друштвених ентитета” или „друштвених снага”.

Значајна препрека за решавање ових изазова је постојање метанаратива социјалног рада који се прилагодио неолибералном дискурсу и замаглио утицај хипер-променљивог политичког и економског контекста (Powell and Hendricks 2010; Reisch 2010, 2013). Таква метанаративна поставка директно профилише професионалне интерпретације науке и вредности, обликује своје концепте и концепте корисника услуга и доводи до процеса прихватања или одбацивања идеја, веровања, претпоставки и ставова. Он дефинише шта представља „нормално/стандардизовано” понашање и генерише очекивања од људи и организација да се повинују том понашању. То се, рецимо, одражава у професионалном језику, који уздиже друштвене промене чак и када се његова пракса све више фокусира на „опортунистичко-конформистичку” акомодацију.

Метанаративи детерминишу права и дужности, те трансмитују вредносне пардигме превалетних/супериорних/доминантних друштвених и политичких група узимајући „здро за готово” њихове аксиоме/постулате који забашурују алгоритме доминације и потчињавања. Разумевање начина на

који друштвене институције артикулишу и репродукују своје режиме истине преко властитих метанаратива од кључног је значаја за остварење мисије социјалне правде коју промовише социјални рад. Будући да су институције резултат доминантне културе постављене тако да препарира успостављене системе моћи и привилегија, социјални радници морају прво да уздрмају социјално-институционалну датост/*status quo* пре него што дођу до преферираних промена. Међутим, то би укључивало делегитимисање самих структура које професији гарантују санкције и подршку.

Превалентни теоријски конструкти који су највише допринели конфигурисању праксе социјалног рада, такође одражавају фабулу/структуру метанаратива (Reisch 2013, 74). Упркос својим беневољентним намерама, они стављају у први план индивидуалистичку матрицу људских потреба, линеарни третман узрочности и форсирана културно-бихевиорална очекивања. У оптицају је посредно/прикривено изједначавање разлика са недостацима/девијацијама и узимање конфликта између људи и институција које граде њихово окружење пре као изузетак него као правило. Оно што се често занемарује је у анализама је значај институционалних и идеолошких снага чији су циљеви и вредности директно супротни мисији социјалног рада.

ЗАКЉУЧАК - ВРЕМЕ КОЈЕ ЖИВИМО

Социјални рад се налази на значајној прекретници која захтева читав сет запитаности и односних одговора са имплицитним последицама по праксу социјалног рада и професионални идентитет социјалних радника. Користећи и аутохтона контекстуална/ситуациона искуства Србије, као главне одлике тога преображаја можемо да детектујемо:

1. Постојање генуинитетног метанаратива социјалног рада, који се може означити и као контра-наратив, конструисаног као деидеологизованог, плуралног и дистанцираног од генерисања и регенерисања било којих односа моћи и структура моћи које не иду у корист маргинализованих, рањивих и изложених процесима стварања и одржавања неједнакости. Као

- питање од посебне важности апострофира се транс-мисија теоретских принципа у практичне процедуре.
2. Актуелни метанаратив социјалног рада директно се супротставља неолибералном метанаративу у широком распону који укључује одбијање: тржишне регулације социјалног рада, нови менаџеријализам, неизбежност сиромаштва, нестајања социјалног рада као професије итд.
 3. Метанаратив друштвене правде је постмодеран, али не у анти-фундационалистичком смислу или преко нетачне вулгарно-постмодернистичке формуле да „све може проћи”. Његов универзализам је пост-фундационалистичке природе (Marchart 2007), променљивог је садржаја и начина дистрибуције.
 4. Инверзију пројекта неефикасне државе благовести са пројектом државе социјалног инвестирања. Ризик више није спољне природе, већ је осмишљен/произведен. Деловање социјалног рада није усмерено на санирање последица његове појаве, већ профилатички пре његове појаве.
 5. Културно, историјско и контекстуално/ситуационо у социјалном раду више не значи прилагођавање универзалном, оно значи његово конструисање. Пракса социјалног рада је тако изложена стално променљивим преференцијама/потребама клијента и разумевању бриге и помоћи. И даље су евидентне значајне разлике у перцепцији света базиране на
 6. Разликовање више није једнако девијацији.
 7. Поред чињенице да су класно, религијски, родно, расно, образовно, национално и генерацијски конструисане интерпретације света и даље изузетно јаке и формативне, важно је нагласити да постмодернизација социјалног рада не значи одбацивање теорија важних за функционисање социјалног рада, већ њихову нелинеарну надопуну. Оне нису релативизоване, већ контекстуализоване. У том смислу говоримо о процесу хибридне постмодернизације социјалног рада. Ово подразумева и депсихологизацију социјалног рада, то јест одбацивање психолошке теоријске парадигме као најмеродавније и најефикасније у решавању социјално индукованих проблема.

8. Иако је идентитет социјалних радника често заглављен између преференција и структуралних могућности, чињеница је да су врло често бирократизовани и опортунистички конформисти који не могу разликовати краткорочне и дугорочне промене, те своју професију не доживљавају као процес сталног оснаживања угрожених, маригиналних и неједнаких. Њихов метанаратив се базира на сталном супротстављању фиксираној/петрификованој/структурној моћи: њихова моћ је у негацији односа моћи.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Banks, Sarah 1995. *Ethics and values in social work*. New York: Palgrave Macmillan.
- Banks, Sarah 2015. "Social work ethics." In *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, ed. James D. Wright, 782–788, Amsterdam: Elsevier.
- Blakemore, Kenneth and Griggs, Edwin. 2007. *Social Policy: An Introduction*. Maidenhead: Open University Press.
- Duffy, Simon. 2015. "Social work is losing its identity - how can it be saved?" *The Guardian* <https://www.theguardian.com/social-care-network/2015/sep/07/social-work-heart-identity-crisis>.
- Fawcett, Barbara, Brid Featherstone, Jan Fook and Amy Rossiter, eds. 2000. *Practice and Research in Social Work: Postmodern Feminist Perspectives*. London: Routledge.
- Fook, Jan. 2000. "Deconstructing and Reconstructing Professional Expertise." In *Practice and Research in Social Work: Postmodern Feminist Perspectives*, eds. Barbara Fawcett, Brid Featherstone, Jan Fook and Amy Rossiter, 105–121, London: Routledge.
- Giddens, Anthony 1994. *Beyond Left and Right: The Future of Radical Politics*. Cambridge: Polity Press.
- Jani, Jayshree and Reisch, Michael. 2011. "Common Human Needs, Uncommon Solutions: Applying a Critical Framework to Perspectives on Human Behavior." *Families in Society: The Journal of Contemporary Social Services* 92(1): 13–20. doi: 10.1606/1044-3894.4065.

- Lewis, Harold. 2003. *For the Common Good: Essays of Harold Lewis*. New York: Brunner-Routledge.
- Lyotard, Jean-Francois. 1984. *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Minneapolis: University of Minneapolis Press.
- Marchart, Oliver. 2007. *Post-Foundational Political Thought: Political Difference in Nancy, Lefort, Badiou and Laclau*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Popple, Philip. 2018. *Social Work Practice and Social Welfare Policy in the United States: A History*. New York: Oxford University Press.
- Powell, Fred. 2001. *The Politics of Social Work*. London: Sage.
- Powell, Jason and Jon Hendricks, eds. 2010. *The welfare state in post-industrial society: A global perspective*. New York: Springer.
- Reisch, Michael and Jani, Jayshree. 2012. "The New Politics of Social Work Practice: Understanding Context to Promote Change." *The British Journal of Social Work* 42 (6): 1132–1150. doi: 10.1093/bjsw/bcs072.
- Reisch, Michael. 2010. "United States: Social Welfare Policy and Privatization in Post-industrial Society." In *The welfare state in post-industrial society: A global perspective*, eds. Jason Powell and Jon Hendricks, 253–271, New York: Springer.
- Reisch, Michael. 2013. "What is the future of social work?" *Critical and Radical Social Work* 1 (1): 67–85. doi: 10.1332/204986013665974.
- Rosenau, Pauline Marie. 1992. *Post-modernism and the Social Sciences: Insights, Inroads, and Intrusions*. Princeton: Princeton University Press.
- Somers, Margaret and Gibson, Gloria. 1993. "Reclaiming the Epistemological 'Other': Narrative and the Social Constitution of Identity." *CSST Working Paper #94 and CRSO Working Paper #499*, Ann Arbor: The University of Michigan.
- Soss, Joe, Fording, Richard and Schram, Sanford. 2011. *Disciplining the Poor: Neoliberal Paternalism and the Persistent Power of Race*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Stojanovic, Djordje. 2015. *The Symbolic Construction of the Enemy: The Case of Serbia and Japan*. Nagoya: Center for Asian Legal Exchange - Nagoya University.

- Stojanović, Đorđe i Despotović, Ljubiša. 2014. „Diskurzivno transformisanje koncepta blagostanja.” *Srpska politička misao* 46 (4): 11–34.
- Stojanović, Đorđe. 2016. „Postmodernizam u društvenim naukama: stanje paradigme.” U „Postmodernizacija srpske nauke: politika postmoderne/politika posle postmoderne”, ur. Đorđe Stojanović i Miško Šuvaković, posebno izdanje, *Srpska politička misao*: 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1.
- Stojanović, Đorđe i Ilić, Vladimir. 2020. *Postmodernizacija socijalnog rada*. Beograd: Visoka škola socijalnog rada.
- Weinberg, Merlinda 2010. “The Social Construction of Social Work Ethics: Politicizing and Broadening the Lens.” *Journal of Progressive Human Services* 21 (1): 32–44. doi: 10.1080/10428231003781774.

Dorđe Stojanović *

Institute for Political Studies, Belgrade

Biljana Zekavica **

College of Social Work, Belgrade

HYBRID POSTMODERNIZATION OF SOCIAL WORK

Resume

This paper discusses the intensity, form, and degree of awareness of the postmodernization of social work. In that sense, the postmodernization of social work means its discursive and metanarrative placement in the context of globally postmodernized societies, both at the level of external institutional network of meaning and at the level of internal reconfiguration, reformulation, redefinition, and reorganization according to new postmodern principles, agendas, and requirements. However, this does not mean absorbing some other metanarrative, but formulating an authentic metanarrative of social work. The explanation of postmodernity and postmodernization does not necessarily have to be part of the “intellectual-speculative” sphere of postmodernism, that is, some modernist theories may be integrated with some postmodernist discursive protocols for the purpose of a hybrid explanation of a relevant phenomenon.

Social work is at a significant turning point that requires a whole set of questions and related answers with implicit consequences for the practice of social work and the professional identity of social workers. Using the autochthonous contextual situational experiences of Serbia, as the main features of this transformation, we can detect:

1. The existence of a genuine metanarrative of social work, which can also be described as a counter-narrative, constructed as deideologized, plural and distanced from generating and regenerating any power relations and power structures that do not benefit marginalized, vulnerable and exposed to processes of creating and maintaining inequality. The transmission of theoretical

* E-mail address: djordje.stojanovic@ips.ac.rs.

** E-mail address: biljana.zekavica@asp.edu.rs.

principles into practical procedures is emphasized as a matter of special importance.

2. The actual metanarrative of social work directly opposes the neoliberal metanarrative in a wide range, which includes rejection of: market regulation of social work, new managementism, the inevitability of poverty, the disappearance/eliminating social work as a profession etc.
3. The metanarrative of social justice is postmodern, but not in an anti-foundationalist sense or through the incorrect vulgar-postmodernist formula that “anything can go”. Its universalism is post-foundationalist in nature (Marchart 2007), it has variable content and means of distribution.
4. Inversion of the inefficient welfare state project with the social investment state project. The risk is no longer external in nature, but designed/produced. The action of social work is not aimed at repairing the consequences of its appearance, but prophylactically before its appearance.
5. Cultural, historical and contextual/situational in social work no longer means adaptation to the universal, but its construction. Social work practice is therefore exposed to constant changes in the client’s preferences/needs and understanding of care and help.
6. The difference is no longer equal to the deviation.
7. In addition to the fact that class, religious, gender, racial, educational, national and generational constructions are still extremely strong and formative, it is important to emphasize that postmodernization of social work does not mean rejecting theories relevant for the functioning of social work, but their nonlinear complement. They are not relativized, but contextualized. In this sense, we are talking about the process of hybrid postmodernization of social work. This implies the depsychologization of social work, that is, the rejection of the psychological theoretical paradigm as the most authoritative and most efficient in solving socially induced problems.
8. Although the identity of social workers is often stuck between preferences and structural possibilities, the fact is that they are often bureaucratized and opportunistic conformists who cannot distinguish between short-term and long-term changes, and do not see their profession as a process of constant empowerment of the vulnerable,

marginalized and unequal. Their metanarrative is based on the constant opposition to fixed/petrified/structural power: their power is in the negation of power relations.

Keywords: social work, postmodernization of social work, TIME/TIME model, identity of social workers, politicization of social work, social policy

* Овај рад је примљен 31. јула 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 10. новембра 2021. године.

Миша Ђурковић*
Институт за европске студије, Београд

ЦРНО ОГЛЕДАЛО, ЕНХЕНСМЕНТ И (НЕ)МОГУЋНОСТ ЗАБОРАВЉАЊА У ДИГИТАЛНО ДОБА

Сажетак

Савремена когнитивна и експериментална наука све више ради на истраживању значења и значаја заборав. Заборављање је једна од најважнијих менталних функција на индивидуалном нивоу, али и на социјалном и националном, јер омогућава лечење, прочишћавање мисли од тешких сећања, спречава опседнутост проблемима и елиминише могућност психосоматских болести.

Чувена британска ТВ серија Црно огледало, која је постала симбол изазова које модерна и футуристичка технологија доноси човеку, у низу епизода бави се проблемима који настају услед опседнутости гадет културе укидањем заборављања технолошким унапређењем. Неколико епизода засновано је на уређајима који проширују меморију и чине је непрестано доступном читавом низу других субјеката којима су доступни подаци из историје људи. У дијалогу са Брукеровим идејама, аутор преиспитује проблеме који се појављују у овом друштву будућности у коме нема заборав и тражи могућа решења.

Кључне речи: Црно огледало, Чарли Брукер, побољшање, заборав, памћење

* Имејл-адреса: mdjurkov@gmail.com.

УВОД

Проблем памћења, сећања, сторнирања чињеница, података и догађаја окупира западну филозофију и науку од самих постанака. Но последњих двадесетак година филозофија, заједно са психологијом, историјом, али и неуро наукама почиње све више да се бави питањем заборава, односно заборављања. Шта је заборав, да ли је то недостатак, одсуство сећања, његово брисање, нешто супротно памћењу и сећању или феномен за себе; које врсте заборава постоје, да ли се може интенционално заборављати, зашто постоји уметност сећања (*ars memoriae*), али не и уметност заборављања (*ars oblivionalis*), како се класификују феномени попут сна, амнезије, деменције, Алцхајмерове болести, или пак болести прекомерног памћења (хипертимезија) коју је Борхес 1942. приписао свом јунаку Иренео Фунесу; какве су когнитивне последице екстернализације меморије, да ли се тиме побољшавају или смањују наши капацитети, да ли технологија и фармацеутика могу помоћи нормалном функционисању меморије и дијалектике сећања и заборава или ћемо се загушити од података чији се број стално увећава; коначно какве су последице које доноси свет компјутера, друштвених мрежа, *клауда*, вечног сећања у коме заборав постаје технички немогућ, а чување података норма... Сва та питања нахрупила су на велика врата пред нас због очигледне измене света и начина на које људи функционишу у њему, са све већим изазовима и проблемима.

У чланку ћемо покушати да сажмемо најважније делове актуелне дискусије о феномену заборава, са посебним нагласком на проблеме који се отварају у свету дигитализације и друштвених мрежа у коме заборав постаје немогућ, а чување свих могућих података и њихова свеопшта доступност норма.¹ У разматрању овог комплекса питања, ослонићемо се на неколико епизода култне и подстицајне британске серије *Црно огледало*, најважнијег покушаја у савременој популарној култури да се испитају мрачне стране технолошког напретка и дигиталне, геџет наркоманије.

1 Овај основни обрт који јесте извор проблема којим се у чланку бавимо, Алаида Асман (*Aleida Assmann*) одређује на следећи начин: „Највећи део се губи. Тај најстарији опис људског памћења је све до недавно важио и за појединце и за друштва и културе. Заборављавање је функционисало аутоматски и не приметно, док се у памћење морао уложити нарочит напор” (Asman 2018, 200). Сада међутим чување иде аутоматски, а морамо да се боримо за право на заборав и заборављање ствари које се нас тичу.

ОД ДУЖНОСТИ ДА СЕ СЕЋАМО КА ПРАВУ НА ЗАБОРАВ

Приликом анализе феномена заборав, морамо водити рачуна о нивоу, плану, формацији на којој се процес дешава. Да ли говоримо о заборува код појединца, код мале заједнице (породица) или код великих колектива као што су нација или држава. Оно што је добро за појединца не мора увек бити добро и за колектив, свеједно мали или велики. И на овом пољу разумљиво постоје бројна спорења. Некада се, наиме, сматрало да је заборав нешто што је по дефиницији лоше, као лишеност материје, непожељна празнина (Asman 2018a, 10). Деца са добрим памћењем су хваљена и истицана у односу на децу која показују слабије меморијске капацитете. Историчари су такође развили феномене попут културе сећања којом су данас сви опседнути, а прича је почела са борбом јеврејске заједнице после Другог светског рата за избегавање заборав холокауста. Авишаи Маргалит (*Avishai Margalit*) (Margalit, 2002) тако говори о „етичкој одговорности да се сећамо” нпр, што је и формулација коју Асманова користи за културу сећања на холокауст у Немачкој (Asman 2018b, 9), а Рикерово (*Paul Ricoeur*) значајно дело великим делом је обележено управо овом интенцијом тематизације сећања и његовог потискивања. Кундера је из перспективе источноевропљана који су себе видели окупираним од СССР говорио о „борби сећања против заборав”, а његово познато дело зове се *Књига смеха и заборав*. Хирст и Јамаширо (*William Hirst and Jeremy Yamashiro*) (Hirst and Yamashiro 2018a, 76) сажимају овај класичан однос подсећањем на психолошки однос према проблему: заборав води психолошкој нелагодности, а памћење ствара здраву индивидуу. Дакле дуго је просветитељска парадигма акумулације сећања и знања на свим плановима важила као норма, а одсуство као недостатак.

Ова парадигма је током протеклих пар деценија озбиљно подвргнута преиспитивању², чему су великим делом допринели ширење интернета, дигитализација, друштвене мреже, али и радикално ширење национализма и других врста подела унутар заједница и држава. У познатој Раблеовој нарацији

2 Ен Вајтхед (*Ann Whitehead*) је 2009. сажела овај заокрет прецизном реченицом да је истраживање заборављања можда и пресудан аспект у даљем истраживању памћења. Према Asman 2018, 11.

о Гаргантуи и Пантагруелу, постоји проблем загушености Гаргантуе од силног схоластичког знања које оптерећује његов мозак. Доктор му препишу лек који ће га подстаћи да кија и тако ће он искијати све непотребно знање и чињенице, те коначно отворити свој мозак за јасно и неспутано мишљење.³ Док је још пре четири деценије у реалном, аналогном свету постојала опседнутост потребом да се што више тога сачува коју је описао српски писац Данило Киш у причи „Енциклопедија мртвих” данас чини се сви почињу да осећају притисак од превеликог гомилања и последица које због тога све више људи трпи, и као да у исто време док користимо могућности нових технолошких пробоја, осећамо све већу зависност од њих иако у исто време видимо све више опасности.⁴

У међувремену је феномен који је Борхес (*Jorge Borges*) пророчки кроз фантастику описао 1942. године, регистрован и научно потврђен 2006. године *Хипертимезија* је забележена као научни феномен, али би многи рекли да је пре болест него дар.⁵ Утврђено је да на свету постоји око 60 до 80 људи који имају хипертимезију и који се сећају детаљно буквално сваког дана свог живота. Жена по имену Џил Прајс (*Jill Price*) је 2008. године објавила своје мемоаре, у којима је истакла да од тога није имала неке користи, али да јој је сметало пре свега у емотивним односима јер ништа из историје односа са партнером није могла да избрише и заборави (*Price and Davis, 2008*).

Дигитализација, друштвене мреже и рачунари стварају свет у коме хипертимезија постаје масовно колективно обољење. Иако ми сами памтимо и заборављамо као раније, електронски *клауди* су ту да попамте све о нама, нашим историјама, глупостима, емоцијама, поразима, понижењима итд.

Ове проблеме тематизује један значајан број аутора при чему бих овде издвојио монографије Драизме, Мајера-Шембергера и Кејт Ејхорн. Холандски психолог Драизма (*Douwe Draaisma*) 2015. године је објавио значајну књигу посвеће-

3 Овај пример наводе Хирст и Јамаширо (*Hirst and Yamashiro 2018, 76*).

4 Сведоци смо и феномена који у себи инкорпорирају потпуно супротстављене поруке и односе према памћењу и наслеђу. Током 2020. године видели смо да се под утицајем покрета *Црни животи су важни* покренула лавина догађаја у којој се с једне стране захтева инкорпорирање сећања на жртве колонијализма, трговине робовима, а с друге стране масовно руше споменици који су до тада у западним културама били перципирани као најважнија места сећања и симболи историје.

5 Дигитална хипертимезија света у коме данас живимо све више се посматра као проклетство уместо као благослов. Видети одличну књижевну анализу Борхесове приче у *Laguna Mariscal, Martinez Sariego, 2010*, под називом „Када је сећање осуда”.

ну заборављању која се креће од неурофизиологије до популарне културе и покушава да лоцира облике и механизме заборављања. Иако користи бројне примере, књига је заправо један покушај систематизације разних проблема који су повезани са процесом заборава и са којима се сви суочавамо. На крају књиге овај аутор чак даје попис питања на која сами треба да одговоримо и тиме наставимо истраживање.

Приступ који нас занима отворио је заправо немачки мислилац Виктор Мајер-Шенбергер (*Viktor Mayer-Schönberger*) крајње подстицајном и вишеструко награђиваном књигом из 2009. године *Брисање, врлина заборављања у дигитално доба* (*Mayer-Schönberger, 2009*). Шенбергер који је у међувремену постао и саветник канцеларке Меркел за проблеме дигитализације, поставио је проблем прогона заборава у свету друштвених мрежа и дигитализације, показујући које све проблеме ова новина доноси. Он говори о напретку дигиталног памћења и повлачењу заборава као тенденцији измене света у коме живимо. Он је увео пример Стејси Снајдер (*Stacy Snyder*) (случај пијаних пирата) која је добила отказ због слика на друштвеној мрежи и након анализе zaloжио се за повратак заборава и права на заборав дајући одређене предлоге како се најпре технолошки и нормативно он може васпоставити. Снепчет (*Snapchat*) апликација била је покушај да се креира такав технолошки модел друштвене мреже који би у себе унапред уграђивао тренутак брисања материјала.

Десет година касније професор медија са Нове школе за друштвена истраживања Кејт Ејхорн (*Kate Eichhorn*), са новим искуством и примерима применила је Шенбергерова истраживања на простор деце и тинејџера. Књига се зове *Крај заборављања: одрастање уз друштвене медије* (*Eichhorn, 2019a*). Ауторка је анализирала како малолетници страдају на различите начине од друштвених мрежа чији су најчешћи корисници и како тиме губе право на некадашњу привилегију анонимног адолесценства, као периода у коме се без велике штете могу правити глупости, експериментисати и једном речју радити ствари од којих вас је после срамота. Следећи психоаналитичара Ерика Ериксона (*Erik Erikson*) она говори о *социопсихичком мораторијуму* као праву које су адолесценти имали у готово свим друштвима. У дигиталном добу ништа се не брише, тако да људи бивају прогоњени демонима свог некадашњег сопства што им наноси различите облике

штете, укључујући психичка обољења, губљење посла, али и губитак живота. Књига даје и сјајне прегледе историје *селфи* фотографије, праћења, односно *таговања* и других феномена који данас дефинишу комуникацију и вечито компјутерско памћење у коме једном одаслата информација по правилу никада не нестаје и не може да се заборави.

Аутори одреднице о меморији у Стендфордској енциклопедији филозофије (Michaelian and Sutton 2017) указују на то да су данас две најзанимљивије дебате на том пољу 1. сузбијање трауматских и нежељених памћења и сећања, 2. употреба метода за побољшање (енхенсмент) меморије било фармацеутским или другим средствима, што укључује и причу о технолошкој екстернализацији нашег сећања, а што отвара разне дилеме попут могућности за спољну интервенцију у наше сећање (као у Нолановом филму *Инсепшн*). Уз ово свакако треба додати дебату о пожељности и непожељности колективног заборава у већим заједницама, нацијама и државама.

НИВОИ ЗАБОРАВА

Погледајмо како се тематизација заборава одвија на различитим плановима. Постоји најпре начелна дебата о томе шта је заборав, односно ако постоје различите врсте памћења да ли постоје и различите врсте заборава и заборављања. Бартлет (*Frederic Bartlett*) је још 1932. у својој познатој књизи о сећању оспорио стару парадигму која меморисање замишља као сторнирање информација у нашем мозгу као великој библиотеци или компјутеру одакле по потреби вадимо оно што нам треба кад нам затреба. Уместо тога он сматра да је меморисање увек реконструкција, поновно грађење контекста у коме се информација, податак, јавља. Заборав би из те перспективе био „неуспех да се реконструише елеменат прошлости у конкретној ситуацији кад се сећање одвија” (Hirst and Yamashiro 2018b, 81). Људско памћење зависи од значаја који се информацији или податку придаје па је стога и за реконструкције неопходно обновити и регистровати то значење. У експериментима је утврђено да се могућност заборава одређеног материјала повећава тиме што се на неки начин редукује његов значај у комуникацији.

Хирст и Јамаширо такође говоре о разлици између доступности (*availability*) и приступности (*accessibility*) инфор-

мације као важној за разумевање облика заборава. Некад је информација доступна, али не успевамо да јој приступимо, да реконструирамо контекст, значење у коме би се она адекватно појавила. То су оне свима познате појаве када не можемо да се сетимо нпр. израза који нам је на врх језика итд. Када знамо да нешто знамо, али не можемо да га се сетимо. Св. Августин је слично томе у десетој књизи *Исповести* правио разлику између делимичног заборављања које укључује и сам процес заборављања, и тоталног заборављања из ког се ништа не може повратити или реконструисати (St. Augustinus, 197–207)

Коначно ова два аутора који су се пре свега усмерили на друштвене и колективне облике заборава, и који инсистирају на функционалности као кључном оквиру за разумевање улоге заборава у друштву, доносе нам подстицајну таксономију заборављања са пописом седам врста заборава коју је направио Конертон (Connerton, 2008 Hirst and Yamashiro 2018c, 77). Они говоре о 1. забору као репресији, брисању, 2. прописаном забору (Шпанија после Франка), 3. забору ради конструкисања новог идентитета (заборав предака), 4. структуралној амнезији (потискивање и заборав онога што нам смета из прошлости, попут оца криминалца) 5. забору као анулирању информација, 6. планираном застаревању (стратегија за увођење новог производа на тржишту уместо старог), 7. тишини над понижењем, (брисање и потискивање непријатног).⁶

Савремена когнитивна и експериментална наука све више ради на истраживању значаја заборава. Заборав је на индивидуалном нивоу једна од најважнијих менталних функција, јер омогућава оздрављење, прочишћавање мисли од тешких сећања, спречава опседнутост проблемима, одстрањујући и могућност психосоматских обољења. С друге стране, попут компјутера, са меморијом очишћеном од сувишних и непотребних података, и процесор мозга можда боље и брже обрађује податке, обавља когнитивне операције, латерално повезује итд.⁷ Сви можемо да набројимо бројне случајеве догађаја, непријатних ситуација, односа који су

6 Asman 2018, 29–63, нуди своју, нешто другачију таксономију, пре свега усмерену на облике колективног заборављања.

7 Једна школа мишљења сматра да се ослањањем на екстернализацију података слабе и наше когнитивне способности, дајући пример да смо некада сви напамет знали по десетак бројева телефона, а да данас не знамо ни свој. Друга школа међутим сматра да екстернализација података може да помогне тако што се учи креативности, мишљењу, мисаоним операцијама, а онда тај *софтвер* примењује на податке који се ионако налазе на интернету, у књигама итд.

нам у тренутку одигравања веома тешко пали и које бисмо врло радо заборавили и прогнали из сећања. Неки утисци су толико јаки, покрећу адреналин и снажан вртлог у мозгу, тако да не можемо да их природним путем елиминишемо и понекад морамо да посегнемо за неком врстом блокатора било хемијских или опијатских, којима омамимо себе и тиме обезбедимо преко потребан мир или сан.⁸ Као што је познато бројне културе су изграђивале механизме за контролу мисли и душевног стања, од шаманизма, медитације до молитве и исихастичког тиховања.

Драизма отуд говори о потреби и тежњи да се развије нека врста уметности, праксе заборављања, која би нам омогућила потискивање, склањање непријатних утисака и мисли, растерећење од сувишних брига и отварање простора за нове утиске, догађаје и односе. Дакле за неку врсту рестарта, растерећења од прекомерно тешког терета прошлости.

У хришћанству кајање и исповедање имају дубоку терапеутску функцију разрешења и затим потискивања онога што оптерећује човека. Мука и грех који човек носи у себи избацују се тиме што се дели са поверљивом особом, свештеником, која нуди утеху, поучава и разрешава. Сам тренутак разрешења и опроста има дубоко терапеутско дејство за оног ко се исповеда. Човек наравно наставља да се бори у себи против грешних порива и сећања, али с једне стране има свест да је кајући се и исповедајући један знатан део оптерећења одагнат и опроштен, и са друге стране да му је отворен пут да крене из почетка стазом праведника. Џефри Розен (*Jeffrey Rosen*) у чланку *Крај заборављања* (Rosen 2011a) подсећа да је Талмуд имао врло стриктне одредбе о забрани оговарања, јер у малим заједницама сећање траје дуго, а свака изговорена реч о другима уписује се у небески *клауд* (облак). Талмудски мудраци су веровали да Бог записује сваки наш грех, али да такође може да га избрише ако грешник измоли опрост и извињење од особе према којој је грех почињен. У Талмуду, каже Розен, постоји обавеза да људи не подсећају друге на њихове прошле грешке и грехове. Претпоставља се да човек може да се покаје и да духовно напредује и издигне се изнад своје прошлости па га не треба у њу враћати. (Rosen 2011b).

Постоји затим план малих заједница, од којих је породица најважнија. Насупрот бајкама у којима се нарација зав-

8 Депресија и црне мисли наводе се често као узроци самоубиства.

ршава чувеном флоскулом како су се двоје након авантура и искушења венчали и живели срећно до краја живота (*happily ever after*), у стварном животу венчање заправо означава почетак стварне динамике у којој између супружника, а касније и између родитеља и деце постоје не само леви моменти, већ и бројни проблеми, искушења, неразумевања, неспоразуми, љутње, свађе и друге ситуације које бисмо касније радо заборавили и оставили иза себе. Неке од тих ситуација се временом разреше, кроз разговор или живот, али неке од њих често није могуће позитивно и трајно превазићи. Чланови породице морају често да науче да живе са стварима и траговима прошлости које их оптерећују, па је ту уметност заборава и потискивања, односно воља за заборав, заправо веома важна да би заједница опстала. На нивоу брачних односа, дакле партнери превазилазе кризе такође путем заборава, и настоје да потискују раније проблеме и да граде на ономе што је вредно, што их повезује и што их води даље. Копање по брачним историјама ствара опсесије, фрустрације, а често може да доведе и до трагедија попут оне описане у Ибзеновој (*Henrik Ibsen*) драми *Дивља патка*.

На нивоу колективног сећања ова нова парадима гради се на увиду који је у свом чувеном есеју „Шта је нација” још 1882. изнео Ернст Ренан (*Ernest Renan*) (Renan 1882). Функционисање нације, као што је он упозорио, зависи не само од заједничког сећања, већ и од заједничког заборава одређених непријатних момената из историје или генеалогije нација. За његову Француску је страховито битно да се сузбија изучавање процеса настанка француске нације које је великим делом рађено тако што су силом укидане регионалне различитости, културе, језици. Немци су током Другог светског рата гледали да оживе бретонски национализам и друге регионализме. Класичан случај корисности стратегије заборава коју је национална елита изабрала као начин спашавања државе и нације јесте Шпанија после Франка.⁹ Гостујући на београдском ФПН непосредно после Петог октобра један од аутора шпанског устава из 1978. године Мигел Родриго Хернандез Де Мињон (*Miguel Rodrigo Hernandez de Miñon*) отприлике је рекао да је запањен колико се на Балкану тада говорило о транзиционој правди, потреби суочавања са про-

9 Асманова ово назива терапеутским забором (Asman 2018, 61).

шлошћу итд. Да смо ми то урадили после Франка држава би се распала, а можда бисмо и данас водили грађански рат, закључио је он. Југославија је после Титове смрти као што је познато кренула управо у том правцу.

Просветитељски однос према сећању раније се градио на идеји табула разе. Револуција, оригинални друштвени уговор, почињање из почетка биле су омиљене метафоре. Данас међутим ова парадигма настоји да копа што дубље, да друштва тера да се суочавају са својом историјом, истином, са неправдама, са свим оним што их де факто дели и чини нефункционалним. Као да је квазифукоовска археологија неизбежан метод на сваком пољу, где је циљ да се све наслеђене вредности и тумачења оквира у коме живимо превреднују, анулирају и да се све непријатне ствари непрестано износе на светлост.

Хирст и Јамаширо подсећају да је сећање колективно условљено и да ми памтимо и заборављамо на основу схема које интериоризујемо и на основу којих региструјемо, наглашавамо или не региструјемо односно заборављамо одређене податке, чињенице и везе. Они истичу примат функционалности: сврха меморије није да представи прошлост каква је стварно била већ да дозволи прошлости да живи у садашњости и обавља три основне функције – да управља садашњим и будућим мислима и сећањем, да дозволи континуитет идентитета и да развије и одржи друштвене везе (Hirst and Yamashiro 2018č, 82). Поента је да заједница, нација и њене институције имају приоритетни положај у дефинисању схема, симбола и оквира парадигме кроз коју памтимо или заборављамо.¹⁰ На основу тога појединац и група селективно и колективно заборављају. Отуд стална борба за контролу простора кроз који се ове схеме дефинишу и простиру кроз једно друштво или заједницу. Како је Ебингхаус приметио, ниво заборава може да се појача или смањи кроз такве друштвене факторе. Отуд ови аутори говоре о адаптивној функцији сећања, али и заборава.

Политика историје и политика сећања нису случајно данас један од најважнијих простора дебате и спорења и унутар држава као и између држава. Турска драконским казнама забрањује промовисање тезе о страдању Јермена 1915. године као геноциду. У својој последњој књизи *Напред у прошлост*:

¹⁰ Због тога што појединац функционише у оквиру различитих заједница (од породице и радног колектива до нације и државе) које имају своје схеме, ствара се илузија о већој индивидуализацији сећања и заборава.

студије о политици историје у Пољској, Украјини и Русији, Милан Суботић (Subotić 2020) је на изванредан начин синтетизовао расправе око памћења и заборава у све три земље у вези са неким драматичним и контроверзним догађајима као што су погром Јевреја у градићу Једвабне у Пољској 1941. године, такозвани холодомор у Украјини и Катинска шума, односно окупација Пољске у савезништву са Хитлером 1939. године у Русији. Ради се о сјајним примерима у којима се државе де факто боре за тумачење, потискивање, па и заборав одређених историјских епизода које сматрају опасним за своје самопоштовање и слику коју граде о себи код свог народа. У том контексту вреди погледати и студије Асманове попут књиге *Рад на националном памћењу*.

У свим овим дебатама, трагови воде Ничеовој полемици против Хегела (*Georg Hegel*) и деветнаестовековних историчара. У важном делу *О користи и штети историје за живот* (Nietzsche 1980), Ниче (*Friedrich Nietzsche*) је износећи свој критички однос усмерен према опсесији историјом (насупротив монументалном и антикварном односу како их је он звао) заправо тврдио да превише историје штети слободи, витализму, креирању, култури. Аутори које смо овде консултовали у актуелним дебатама о забору, интуитивно следе Ничеову интуицију о проблему оптерећености сећањем и прошлошћу, те покушавају да се изборе да на свим овим плановима актери добију отпуст и опрост од историје и са што мање оптерећења крену даље да живе и стварају себе и своје нове нарације и догађаје.¹¹

СЛУЧАЈЕВИ У ЦРНОМ ОГЛЕДАЛУ

Чувена британска серија *Црно огледало*, која је постала симбол за изазове које савремена и футуристичка технологија доносе човеку, у низу епизода обрађује проблеме који настају услед опседнутости културе геџета да технолошким енхенсментом укине заборав. Неколико важних епизода заснива се на геџетима и инструментима за свеукупну технолошку хи-

¹¹ Овакав став уопште не мора да значи одбацивање традиције нпр. штавише. Он може да значи борбу за слободу да се изабере или практикује одређена традиција, одређени вид сећања, одређени вид личног, али и колективног идентитета и самоперцепције насупротив спољним притисцима да се све то или елиминише или наметне нежељена нарација.

пертимезију којом се проширује меморија и чини је стално доступном, не само појединачном актеру, већ и читавом низу других субјеката којима су подаци из историје људи доступни. У овом делу чланка искористићемо третман укидања заборав у *Црном огледалу* као одличну илустрацију проблема које дигитална хипертимезија доноси људским односима.

Као што нас *Фејсбук (Facebook)* без наше сагласности подсећа на лепе догађаје, у *Црном огледалу* неки мање бенеvolentни актери извлаче непријатне, понижавајуће и компромитујуће моменте, уцењују нас њима, или их користе за бесконачно кажњавање. Уз то, такве могућности и нас подстичу да бесконачно копамо по својој и по туђим историјама, да од података остављених на друштвеним мрежама реконструишемо покојне особе које нам недостају, неуроигрице на основу наших страхова конструишу хорор наратије за играче, или комплетну свест преминулих чувамо на хард диску, у свом мозгу или у АИ (*Artificial Intelligence*) јајету. Погледајмо неколико примера којима Брукер обрађује будућност у којој дигитално свепамћење укида могућност заборав и опроста и последице које услед тога настају.

Разматрање питање односа технологије, геџета и сећања игра веома важну улогу у наратијама које Брукер (*Charlie Brooker*) гради у серији. Још у првој сезони појављује се већ легендарни *грејн* (појављиваће се са својом технологијом премотавања и у низу каснијих епизода), као уређај око кога се гради трећа епизода, „Читава твоја историја”. Ово је својеврсна варијација на *Дивљу патку*, али истовремен опис дистопије која нас чека у свету без заборав, у коме се преко екстерне меморије, уграђене у наше мозгове, све бележи и читав живот и друштвени, економски и политички систем па и забава граде око овог опсесивног међусобног преиспитивања и проверавања прошлости појединаца. Грејн је уређај који се купује и уграђује иза увета. Док се Лајам вози у таксију видимо рекламу за нову генерацију са проширеном меморијом, попут картица на телефону. Грејн је де факто постао обавезан јер нпр. на аеродрому обезбеђење тражи брзински ре-ду, односно премотавање његовог понашања за дан уназад или за целу недељу ако делује сумњиво. Успут чујемо на вечери да се код половине људи могу уградити лажна сећања.

Заплет настаје када на вечери са десетак људи Лајам примети да постоји посебан однос између његове супруге

Фион и човека по имену Џонас. На основу премотавања, могућности читања са усана у њиховом снимљеном разговору, он закључи да су њих двоје били или јесу у вези и да то Фион скрива од њега. Од тада креће опсесија прошлости, низ трагичних корака испуњених сумњама, лажима, насиљем, понижавајућом ситуацијом у којој он тера Фион да премота слику секса са Џонасом да би проверио да ли су носили кондом јер одједном сумња да није отац њихове ћерке. На крају епизоде видимо га уништеног како наркомански премотава сећања на очигледно одсељене ћерку и бившу жену. У последњој сцени Лајам симболички ископава свој грејн.

Сам Брукер (Brooker, Jones and Arnopp 2018a, 83) је указао да му је овде намера била да укаже на феномен немогућности заборављања у свету будућности и на проблеме које ће то донети. Основна идеја је да себе разараш својом меморијом, да стално понављаш све своје неуспехе, непријатности, понижења, страхове.¹² Пошто је све премрежено камерама, микрофонима, стално смо изложени надгледању, али и сами производимо материјал који бескончано шаљемо, сваки наш тренутак остаје забележен негде. Како примећује, биоскопи који страховито воде рачуна да нико не снима филмове, постали су последње сигурно место где људи иду да причају, да воде љубав итд.

Већ прву епизоду наредне сезоне отвара бизарна прича *Враћам се ускоро* која говори о могућности реконструкције идентитета на основу података и постова које је неко поставио на друштвеним мрежама. Брукер тврди да је хтео да направи контраст у односу на време када су након смрти фотографије родитеља и рођака ишле на таван да нас не би подсећале на бол и прошлост (Brooker, Jones and Arnopp 2018b, 99). У овој нарацији, Еш, младић веома зависан од друштвених мрежа, погине остављајући трудну супругу Марту. Марта у дубоком болу прихвати понуду пријатељице да се пријави компанији која од свега што је Еш оставио на мрежама може да вештачком интелигенцијом и новим софтверима реконструише његов идентитет. Стиже *смс* од Еша и Марта тако отпочиње да комуницира са АИ Ешом, надајући се да ће тиме превазићи

12 У епизоди *Плејтест*, компанија за игре експериментише са уградњом чипа где вештачка интелигенција чита највеће страхове играча и на основу те неуро историје и неуроистраживања ствара хорор слике којима до максимума доводи адреналин и узбуђење изазвано страхом.

бол и недостатак. Комуникација прелази на телефонске разговоре, да би од исте компаније добила киборга у облику Еша. Упркос физички идентичном бићу, са којим чак води љубав, Марта схвата да овај сурогат не може да замени истинско погрешиво и непоновљиво биће које је волела. На крају га она одлаже на таван и дозвољава ћерки једном годишње, на свој рођендан да оде и да га види.¹³

У низу епизода разматрају се могућности за манипулацију нечијом свешћу. Уводи се геџет назван *куки*, као облик чипа на који се може пребацити комплетан садржај нечије свести. У епизоди Сан Јуниперо, разматра се идеја трансфера нечије свести на хард диск и опстанак у вечитој виртуелној реалности. Но свакако најупечатљивија епизода која се бави проблемима дигиталног памћења јесте *Зачени и ради како ти се каже* емитована у октобру 2016. године.

Главни јунак Кени је младић који са антимаљвер програмом инсталира на компјутер и тројанца којим непознати људи почињу да надгледају његово понашање на рачунару. Ускоро му стиже мејл са уценом, где му се прети да ће свима са његове листе контаката послати снимак како мастурбира на порнографију. У епизоди се појављује бар још петоро таквих ликова које обављају разне непријатне, компромитујуће и болесне задатке у нади да ће тиме измолити од непознатог хакера опрост, да не разоткрива њихово компромитујуће понашање на интернету. Но, хакер их води све дубље и дубље у пропаст, тако да Кени након плачке банке, у финалном обрачуна са још једним уцењеним човеком мора да се бори на живот и смрт док то дрон снима. Тек тада сазнајемо да су обојица „уживали” у педофилској порнографији. И наравно, хакер упркос свему никога није поштедео већ је сав компромитујући материјал разоткривен.

Иако је епизода довела нарацију до екстрема, основни проблем бележења свега што у дигиталном свету радимо је јако добро ухваћен и илустрован. Од Сноудена (*Edward Snowden*) смо већ сазнали да НСА (*National Security Agency*), интернет корпорације, друге службе, али и мање компаније

13 Друга епизода ове сезоне, „Бели медвед”, иде ка другом екстрему, третира вештачки створен заборав, који настаје када Викторију, учесницу у злочину над дететом, осуде да буде главна звезда у ријалити парку који је облик монструозног затвора за њу. Сваке вечери јој хемијски чисте сећање и сваког јутра, као у *Дану мрмота* из почетка пролази пакао у коме је читавог дана прогоне непознати људи док хиљаде посетилаца парка без гласа снима телефонима и прати шта се дешава.

па чак и појединци могу да запрате, региструју и сниме свако наше понашање на интернету укључујући и глупости, ствари којих ћемо се касније стидети, интимне односе и друге компромитирујуће материјале. Узмимо само феномен *секстинга* због кога је већ на стотине хиљада људи страдало. Приватне еротске поруке, селфији или видео снимци које су људи слали једни другима преко интернета, завршавале су на порно серверима, фејсбук страницама, или чак на мејнстрим порталима, било тако што их је неко хакерисао, или су телефони изгубљени или захваљујући такозваној осветничкој порнографији, када бивши партнер из освете обелодањује такав материјал. Попут сиротог Разе или *Стар ворс дечака*, коме се милиони људи смеју и данас јер је заборавио видео касету са снимком себе како глуми цедаја (прецизније Дарт мола) у борби светлосним мачем, многи људи су супротно својој вољи били изложени компромитацији, сајбер булингу, уценама, исмевањима и другим облицима непријатности јер се материјал о њима, супротно њиховој вољи нашао на интернету и друштвеним мрежама, или је тамо остао када они више нису то желели. Стога се заиста поставља питање шта радити у свету у коме нема више заборављања, а како оснивач Фејсбука рече „приватност више није норма”. Покушајмо да видимо које нам опције стоје на располагању у последњем делу текста.

РЕВИЗАЛИЗАЦИЈА ЗАБОРАВЉАЊА

Ејхорнова своју књигу завршава синтезом проблема са којим се суочавамо: „Заборављање, како смо то у овој књизи видели није сасвим негативна појава; некад је то заиста потреба. Упркос своје лоше репутације, заборављање има одређену функцију. Заборављање може да помогне некоме да се упусти у ризик, да истражи нове идентитете, да прихвати нове идеје; може да помогне некоме да одрасте. Заборављање може да делује као згодан инструмент да се превазиђе нешто чега се стидимо, или као лек за озбиљније трауме. Заборављати и бити заборављен у овом погледу је синонимно са слободом... Управо зато што су заборављање и слобода повезани, крај заборављања има тако велике последице, пре свега по младе људе” (Eichhorn 2019b, 143).

Свет међутим, пре свега због интереса компанија, али и других заинтересованих субјеката типа безбедносних служби, тежи ка сталном проширењу меморије, чувању што више података и сузбијању заборав. Шенбергер је још пре десетак година на крају књиге почео да истражује механизме којима би се заборав рехабилитовао и људима омогућило да се решавају демона прошлости који нас прогоне у дигиталном свету. Истражујући могуће опције за суочавање са новим проблемом, најпре је пописао шест могућности. Пошао је од дигиталне апстиненције, као промовисања уздржавања од дељења података о себи. Следи затим правни приступ и ту аутор наводи низ правника који су почели да дефинишу разне облике права на приватност, заборав и брисање, и који треба да покрију репутацију, сигурност итд. Следећи ниво је такозвани менаџмент дигиталних права, где би појединац по моделу интелектуалне својине могао да управља свиме што се у дигиталном свету односи на њега, укључујући и захтеве за брисање информација.

Док ова три нивоа баратају могућношћу контроле и забране, следећа три предлога иду у правцу прилагођавања новим околностима. Први од њих је когнитивно прилагођавање. По овом приступу, пре свега млади људи, али и остали брзо ће научити како да се носе са овим новим проблемима и да воде рачуна о томе шта раде, као и да буду спремни на последице које масовна онлајн пракса повлачи.

Пети метод је информациона екологија. Ради се о одређивању колико дуго неке информације могу да се држе у дигиталној меморији (као што се некада бришу подаци из кривичног досијеа да би људи кренули даље без оптерећења). Дакле личне информације морају да се бришу када је испуњена сврха због које су прибављене, па тако треба чистити, ослобађати дигитални простор од сувишних информација (као што смо нпр. принуђени да чистимо и бришемо своје мејлове јер се временом испуни капацитет меморије која нам је додељена). Последњи приступ који он назива савршена контекстуализација иде ка другом екстрему: требало би прихватити да све иде у меморију и да се све неселективно чува. Тако наводно нико не би био угрожен јер би све било транспарентно. Ако свако може да сазна све о свима, онда наводно не би било асиметричне контроле већ хоризонталне умрежености.

Иако сматра да сваки од ових приступа може нешто да донесе, Шенбергер пледира за једно ново техничко решење које би према његовом схватању знатно олакшало ствари. Ради се о идеји нужног увођења опције самодекструкције са унапред дефинисаним периодом за све што појединац качи на интернет. Дакле да нпр. при постовању твита или на фејсбуку сваки корисник законски мора да попуни опцију дужине трајања поста и времена кад би он морао да се обрише.¹⁴

Десет година касније Ејхорнова је доста добро показала зашто овај модел не решава проблеме. Постоје наиме бројне могућности да се нешто што је присутно на интернету сними и сачува у другом формату и кад га аутор повуче и избрише. Сви знамо за мноштво таквих случајева где су се касније појављивали снимци твитова, постова или слика које је изворни аутор већ уклонио услед различитих подстицаја (претњи, срамоте, потенцијалних законских проблема итд). Помињу се додуше истраживања која укључују рад на креирању софтвера који би аутоматски могао да уништи све облике нежељене информације, било да су сачуване негде у приватној архиви или доступне на нету. Но то још није реално, а и питање је колико ће заиста бити ефикасно и хоће ли неко креирати јаче софтверско решење које би зауставило такав процес.

Она отвара још једно занимљиво питање, односно пословну нишу која се у међувремену појавила. Дугогодишњи градоначелник града Бијељина, сада већ покојни Мићо Мићић, био је познат од миља као Мићо менструација, јер је годинама као први погодак везан за његово име у гугловом претраживачу излазило или испис Мићо менструација или видео снимак на коме је направио гаф и уместо „културна манифестација” у камере телевизије рекао „културна менструација”. Он је годинама трагао за начином на који би све то могао да уклони и сакрије. Дакле чињеница да се број таквих људи повећава на милионе, створила је ново тржиште дигиталне форензике. Као што компаније ангажују посебне фирме за ХР претрагу свега што се о потенцијалном запосленику може наћи на нету, тако појединци и фирме ангажују субјекте који раде такву комбиновану технолошку и правну форензику, укључујући и еротске слике, снимке, политички некоректне компромитујуће материјале и сличне ствари

14 Види последње поглавље књиге, Mayer-Schönberger (Schönberger 2009, 100-114).

– дакле свега онога чиме се ликови у *Зачети и ради...* могу уцењивати. Цена услуге у Србији за овакву форензику је око 500 евра. Тржишни импулси подстичу овај бизнис, али подстичу и усавршавање оваких делатника и у техничком и у правном смислу, тако да се тиме фактички напредује у креирању механизма спровођења дигиталног заборава.

Најзанимљивији је развој у погледу правне регулативе. Давно су прошла времена када се о интернету размишљало као о номадском царству слободе без граница, шанси за обнову директне демократије итд.¹⁵ Дарк нет је постао уточиште за најмонструозније креације људског ума, али и на јавно доступном простору преко регуларних претраживача доминирају разни облици порнографије, игрица, дигиталне коцке, бруталности, педофилије и других облика хумане патологије. Отуд све већи захтеви за регулацијом интернета и дигиталне сфере, па је тако и одбрана права на заборав постала предмет стручних анализа, практичних предлога, али и одређених регулатива које су у међувремену донете и почеле да се примењују.

Џефри Розен је око 2011. такође покушао да захвати и опише тенденције у борби за могућност заборава на интернету. Алекс Тирк (*Alex Türk*), француски комесар за заштиту података предложио је чак увођење уставног права на заборав. Два аргентинска писца Тортолини (*Alejandro Tortolini*) и Кваљано повели су кампању за „враћање заборава на интернет”. ЕУ је тада повела кампању *Think B4 U post* (размисли пре него што нешто објавиш) упозоравајући младе људе на могућности превентиве. Циљ свега овога је како је Розен навео, повећање могућности контроле над тим како се представљамо на интернету: „могућност да поново створимо себе, да побегнемо од своје прошлости и да побољшамо сопства која представљамо свету”.

Уочљиво је да су методе које се предлажу углавном или правно-нормативне или технолошке. Међу правне наводи следеће предлоге: идеју увођења законског права на заборав, односно могућности сваке особе да уклони све што је некада поставила (што је у техничком смислу тешко спроводиво у потпуности), затим предлог немачког комесара за заштиту података Шара да се забрани фирмама да истражују приватне профиле људи приликом интервјуа за посао; затим пред-

¹⁵ Види Džouns 2000.

лог обавезе претраживача да на врх странице постави верзију догађаја или података које појединац о коме се ради изабере. У Аргентини је био велики број случајева приватних тужби против претраживача, усмерених ка забрани употребе њихових података или постова. Све у свему испада да за сада правна заштита не може много да понуди, те се стога Розен окреће питању технолошке превентиве. У међувремену је Европска унија начинила први озбиљан корак у овом правцу и донела Ценерал Дата Протекшн регулацију (*General Data Protection*), која је ступила на снагу 2018. године и која је усмерена пре свега ка праву регулисања ретенције података о појединцима.

Розен је анализирао како је низ интернет компанија почео да у одређеној мери следи препоруке Шенбергера да се чисте сервери и да се аутоматски уграђују у протокол подешавања да подаци нестају после одређеног периода, посебно кад су у питању приватне комуникације. На пример *Tiger Text* апликација омогућује пошиљаоцу да подеси период након ког ће подаци нестати са сервера, али и из телефона оних који су је добили. Такође је указао на развој технологије под именом Вениш која иде у правцу оног о чему смо говорили, могућности да се енкрипцијом угради протокол за самодеструкцију података након одређеног времена, чак и било где да су накнадно преузимани. То је међутим и даље немогуће у потпуности.

ЗАКЉУЧАК

Да закључимо, укидање заборава и вечно сторнирање података препознати су као велики проблем. Једна струја истраживача и практичара жели да тај проблем сузбија колико год је у нашој моћи правним, етичким средствима, образовањем и посебно технолошким иновацијама и контролама. Друга међутим сматра да је у питању узалудан посао и да би заправо требало да се навикнемо на тај нови свет у коме нема заборављања, у коме нас компаније подстичу да се што више излажемо и да дајемо што више података и о себи. Стога треба да научимо нове врсте емпатија, да нађемо нова правила за самодефинисање и веровање у себе, шта год други рекли, и да нађемо нове начине за опраштање за „дигиталне трагове који ће свакога од нас вечно пратити” (Rosen 2011c).

Ова друга верзија реално личи на ноћну мору и као што смо видели у *Целој историји тебе*, свет без заборав створиће дигитално-психички пакао. Остаје нам стога да што више радимо на контроли и спречавању штете, те реафирмацији и промоцији права на заборав и заборављање, као једног од најважнијих људских права за свет напредујуће технологије.

Хришћанска традиција, међутим, даје нам цео морални и друштвени оквир који има капацитет да утемељи овакву борбу. Правна и технолошка решења за којим трагамо, добијају смисао само ако знамо какво друштво и човека у њему желимо. Појмови поста, уздржавања, кајања, опраштања, верности, духовности, чистоте, опреза и наде, који долазе из хришћанског наслеђа, могу нам помоћи да формулишемо јасан став и однос према овим изазовима.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Asman, Aleida. 2018. *Oblici zaborava*, XX vek. Beograd.
- Brooker, Charlie, Jones Annabel, and Jasop Arnopp. 2018. *Inside Black Mirror*. New York: Crown Archetype.
- Connerton, Paul. 2008. "Seven Types of Forgetting." *Memory Studies*, vol. 1, no.1, pp. 60–71.
- Cook, Gareth. 2015. "The Book of Forgetting, interview with Douwe Draaisma." *Scientific American*. Last access: May 12, <https://www.scientificamerican.com/article/the-book-of-forgetting/>.
- Draaisma, Douwe. 2015. *Forgetting: Myths, Perils and Compensations*. New Haven: Yale University Press.
- Džouns, Stiven. 2001. *Virtuelna kultura: identitet i komunikacija u kiber društvu*, XX vek. Beograd: Kultura i obrazovanje.
- Eichhorn, Kate. 2019. *The End of Forgetting: Growing Up with Social Media*. London: Harvard University Press.
- Hirst, William and Jeremy Yamashiro. 2018. "Social Aspects of Forgetting in Meade." *M.L.; et al. (eds.), Collaborative Remembering: Theories, Research, and Applications*, Oxford University Press, pp. 76–99.
- Stanford Encyclopedia of Philosophy Archive. 2017. "Memory". <https://plato.stanford.edu/archives/sum2017/entries/memory/>.

- Kourken, Michaelian and John Sutton .2017. "Memory", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2017 Edition), Edward N. Zalta (ed.).
- Laguna Mariscal Gabriel and Monica Martinez Sariego. 2010. "Cuando la memoria es una condena: analisis narratologico de *Funes el Memorioso* de Borges." *Philologica Canariensis*, 16–17, pp. 85–110.
- Margalit, Avishai. 2002. *Ethics of Memory*. Harvard University Press.
- Mayer-Schönberger, Viktor. 2009. *Delete: Virtue of Forgetting in the Digital Age*, Princeton University Press.
- Nietzsche, Friedrich. 1980. *On the Advantage and Disadvantage of History for Life* Hackett Publishing Company.
- Price, Jill and Bart Davis. 2008. *The Woman Who Can't Forget: The Extraordinary Story of Living with the Most Remarkable Memory Known to Science—A Memoir*. Free Press.
- Renan, Ernest. 1882. "Qu'est-ce qu'une nation?." conférence faite en Sorbonne, le 11 mars 1882, <https://archive.org/details/questcequunenat00renagoog>.
- Ricoeur, Paul 2004. *Memory, History, Forgetting*. The University of Chicago Press.
- Rosen, Jeffrey. 2011. "The End of Forgetting." *La Clé des Langues*, Lyon. ENS de LYON/DGESCO (ISSN 2107-7029), septembre 2011. Consulté le 28/10/2020. <http://cle.ens-lyon.fr/anglais/civilisation/les-dossiers-transversaux/nouvelles-technologies/the-end-of-forgetting>.
- St. Augustinus, (), *Confessions*, International Collectors Library. New York: Garden City. Last access <https://ia800301.us.archive.org/1/items/confessionsofsta00augu/confessionsofsta00augu.pdf>.
- Subotić, Milan. 2020. *Napred u prošlost: studije o politici istorije u Poljskoj, Ukrajini i Rusiji*. Beograd: Fabrika knjiga, Pešćanik.

Miša Đurković*

Institute of European Studies, Belgrade

BLACK MIRROR, ENHANCEMENT AND THE IMPOSSIBILITY OF FORGETTING

Abstract

Modern cognitive and experimental science is increasingly working to explore the meaning and importance of forgetting. Forgetting happens to be one of the most important mental functions on an individual level, but also on social and national ones, since it enables healing, purification of thoughts from difficult memories, prevents obsession with problems, and eliminates the possibility of psychosomatic illnesses.

The famous British TV series *Black Mirror*, which has become a symbol of the challenges that modern and futuristic technology brings to man, in a number of episodes deals with the problems that arise due to the obsession of gadget culture with abolishing of forgetting through technological enhancement. Several episodes are based on gadgets that expand memory and make it constantly available to a whole range of other subjects to whom data from people's history is available. In a dialogue with Brooker's ideas, the author re-examines the problems spawned by this future society without forgetting and searches for a possible solution.

Keywords: Black Mirror, Charlie Brooker, enhancement, forgetting, memory

* E-mail address: mdjurkov@gmail.com.

** Овај рад је примљен 6. априла 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 10. новембра 2021. године.

Весна Станковић Пејновић*

Институт за политичке студије, Београд

Марио Калик**

Филозофски факултет, Београд

КРИЗА МОДЕРНЕ ЦИВИЛИЗАЦИЈЕ – ПЕРСПЕКТИВЕ НИЧЕА И ШЕЛЕРА

Сажетак

Фридрих Ниче, а касније и Макс Шелер, у одређеној мери следећи Ничеову перспективу, промишљају дубоку друштвену и духовну кризу западне буржоаске цивилизације. Они настоје да открију узроке ове кризе и понуде решења за њено превазилажење. Циљ рада је да се осветле сличности и разлике између одговора који два мислилаца пружају на ово питање. У раду се методом компаративне анализе представљају и суочавају Ничеова и Шелерова перспектива у тумачењу кризе модерне цивилизације, и начина њеног превладавања.

Оба аутора виде темељ кризе у губитку смисла, успону ниҳилизма и преокренутим и погрешним вредностима које друштво промовише, а које за корен имају осећај ресантимана. Ресантиман се тумачи као потиснута, али делатна мржња нижих класа (робова), у њиховом историјском и социјалном успону, према старим, традиционалним вишим класама (господарима) и њиховим вредностима, које у модерно доба бивају изложене рушењу и паду. Ниче сматра да ресантиман извире из хришћанске религије и њене етике, и настоји да га превлада кроз „афирмацију живота”, вољом за моћи као вољом за живот. Шелер одлучно одбија Ничеово повезивање хришћанства са ресантиманом. Он сматра да декаденција модерне цивилизације има још дубљи корен у одбацивању вредности виших од живота - духовних и религиозних вредности.

* Имејл-адреса: vesna.stankovic.pejnovic@gmail.com.

** Имејл-адреса: supermario_fkm@yahoo.com.

У одговору на кризу модерне цивилизације он се залаже за рехабилитацију и реафирмацију апсолутног и вечног поретка вредности на чијем врху стоје вредности духа и светости. У раду се закључује да се узроци кризе налазе у владајућем ропском моралу прожетом ресантиманским вредностима којима недостаје воља за (животну) моћ (Ниче), односно виши рангови вредности (живота, духа и светог) (Шелер).

Заједнички Ничеов и Шелеров филозофско-политички став је елитизам и презир према масама. Оба аутора дају примат духовним елитама, оштро критикујући масе због „невредности” које оне обликују, и промовисања социоекономске (социјалистичка) и политичке једнакости (либерална демократија). Шелерова позиција се временом померила од конзервативно-хришћанског ка либерално-секуларном елитизму, али је задржала идеју друштвене хијерархије, примењујући је на поопштену поделу између елите и масе.

Кључне речи: Ниче, Шелер, превредновање вредности, прекрет вредности, нихилизам, ресантиман, хришћанство, једнакост, маса, елита

УВОД

На почетку 20. века, до тада доминантно поверење у будући прогрес Европе и вредности европске цивилизације, нашло се у повлачењу и расулу. Просветитељска слика света се распада у свим областима људског живота и стваралаштва. Фридрих Ниче (*Friedrich Nietzsche*) је у последњим деценијама 19. века предвидео суморну слику европске будућности на основу тенденција њене тадашњости: „Дезинтеграција обележава ово време, па тако и неизвесност: ништа не стоји чврсто на својим ногама или на чврстој вери по себи” (Peri 2000, 469). За Ничеа су модерна друштва маса утемељена на униформираности према истом обрасцу. У „демократској Европи је нарасла подложност људи дресури којој се лако прилагођавају” (Nietzsche 1988, fr. 128)¹, стварајући свет безличних јединки, иако високе интелигенције, којима се лако манипулише и управља (Stanković Pejnović 2014, 75). По

1 Ничеова дела су обележена по бројевима фрагмената јер је он писао у фрагментима, осим за (Niče 1992).

Максу Шелеру (*Max Scheler*), криза модерности је резултат три централна фактора: успона капитализма и буржоазије, механизације природе и либералног индивидуализма.

Ако смисао почива на осећању повезаности са нечим већим од себе, целином која нас превазилази, осећању да смо део неког вишег контекста, социјалног, религиозног итд., онда је социјална фрагментација крајем 19. и почетком 20. века упоредна са сломом животног контекста и губитком смисла, тј. с успоном нихилизма. „Свет се може учинити испуњеним само уколико поседује изобиље смисла. Ако говоримо о пражњењу света, говоримо о губитку смисла” (*Ortega y Gasset* 1928). Као одговор на ову кризу смисла, јавља се у првим деценијама прошлог века жудња за спасењем које се тражило у класним, црквеним или ирационалним учењима и покретима тога времена.

Ниче и Шелер, сваки из своје перспективе, нуде одговор и решење за дубоку кризу свога доба које није ограничено на теоријску сферу и „чисту” филозофију. Они су два истакнута мислилаца кризе модерне цивилизације, а међу њима има много прожимања, али и размимоилажења. Према мишљењу Ернеста Трелча (*Ernst Troeltsch*), Шелер је „католички Ниче” (Кораћ 1962, 22) јер је, као и Ниче, критичар (преокрета) вредности (*Umsturz der Werte*²) модерне цивилизације, и заступник њиховог „превредновања”, али, за разлику од Ничеа, нуди одговор из католичке перспективе. У сагледавању модерног света и код Ничеа и Шелера ресантиман према вишим вредностима од буржоаске пријатности, корисности и једнакости - животним, духовним и религиозним вредностима, које испуњавају биће и деловање истакнутих појединаца и друштвене елите, заузима централно место.

Ничеов примарни политички циљ је усмерен ка усавршавању или изврсности самог човека (*Stanković Pejnović* 2014, 15), и на пирамидални систем хијерахије или „природне аристократије” као највишег облика политичког режима. „Инстинкт стада, који је сада суверена сила, у основи је различит од инстинкта једног аристократског друштва” (*Nietzsche* 1988, fr. 53).

Ничеово инсистирање на „стварању нових вредности” је враћање старим вредностима доминантних личности, са циљем

2 Тако гласи назив Шелерове збирке текстова (“*Vom Umsturz der Werte*”) из 1919. године, у којој су се нашли његови рани огледи из предратног периода (1912–1914).

да се људи окрену властитој природи, и одвоје од осећаја слабости, покорности, сажалења, понизности које су за хришћанску религију пожељне. Ниче је мишљења да је „потребан одмак од ропског хришћанског морала и вредности које су усмерене према порицању живота” (Solomon 2003, 122).

Крај историје коју је прогласио Хегел (*G. W. F. Hegel*), Ниче не види, као тријумф него као пропаст, коначну победу ропског морала (и радника) над господским моралом (и ратником) која производи услове за развој нихилизма (Stanković Rejnović 2020, 83). Темелј превазилажења кризе Ниче види у покретачкој снази која подразумева „вољу ка моћи” (*der Wille zur Macht*). Сам живот је воља ка моћи, као „тежња да се себе превазиђе и буде нешто више” (Nietzsche 1988, fr. 689), са „непоколебљивом вером у себе сама” (fr. 94) и циљем самоостварења и самоиспуњења. Воља за моћ је универзална воља за деловањем (Connolly 1988, 197) али и воља за виталност, што Ниче жели да брани као живот у пунини (Solomon 2003, 86) противећи се схватању живота као „прилагођавању спољним околностима” (Niče 1986, II, fr. 12).

У кризи духа, друштва и морала човек више не може остати исти; или ће пронаћи снагу, храброст и вољу, уздићи се и надићи себе до разине Натчовека (*Übermensch*) или ће пропасти испод својих могућности и капацитета и дотаћи подљудско. „Тај човек будућности ће нас ослободити од досадашњег идеала од великог гађења, од воље за оним ништа, од нихилизма. Он поново ослобађа вољу и земљи враћа њен циљ, а човеку наду. Он је победник бога и оног ништа” (Niče 1986, II, fr. 12). Натчовек је пројекција онога што је најбоље у нама, а то је по Ничеу „племенитост” (Solomon 2003, 25).

Како је криза (западно)европског „света живота” постајала све дубља, Шелер је указивао на све већу опасност по дух, али и сам опстанак човечанства, покушавајући да допре до изворишта кризе модерне цивилизације која су довела до Првог светског рата, највећег и најразорнијег у дотадашњој историји, револуционарних промена система и власти, и свих осталих појава које је сматрао негативним по друштво, духовну индивидуалност и културу. Шелер је мишљења да савремени човек, у низу својих пројеката и феномена, тражи смисао и спасење из „рушевина чисте радне и масовне цивилизације” (Scheler 1960b, 207). Пошто је сам Шелер водио не само пуко мисаону, већ и практичну борбу за тај циљ, неки тумачи сликовито су представили његово надахнуће и поруку као „светионик који

пробија таму нихилизма” (Stickers 1980, 3).

НИХИЛИЗАМ, „ПРЕОКРЕТ” И „ПРЕВРЕДНОВАЊЕ” ВРЕДНОСТИ

„Прегоревање епохе” (Sutlić 1987, 245) обележје је историје 20. и 21. века, које је по Ничеу „раздобље успона нихилизма”³, јер је обезвређеност највиших вредности очигледна, а нихилизам је постао „нормално стање” (Nietzsche 1988, fr. 62, fr. 64). Дух његовог времена обележава „непотпун нихилизам”⁴ (fr. 28) Нихилизам је прелазни период „пре проналажења снаге да се вредности преокрену и да се свет постојања, привидни свет, обоготворен као једини” (Nietzsche 1988, fr. 585A).

Ниче је мишљења да је са колапсом хришћанског погледа на свет и система универзалних вредности, свет изгубио сврху, циљ и намеру, што је погодовало нихилизму као „патолошком међустању” (Nietzsche 1988, fr. 13), са свеприсутним осећањима „клонутости, досаде, апатије, безнађа, што је и данас у великој мери присутно. Нихилизам је осећај „ништавила које све прожима” (fr. 1020). Хришћански морал следи „систем живљења, а не систем вере јер указује како да поступамо, а не у шта да верујемо” (fr. 212). Иако Ниче види хришћанство као „форму распада старог света” (fr. 173), мишљења је да може у неким случајевима бити „лек” (fr. 236) или пут који „пружа корист и задовољствоживоту” (fr. 240). Из такве перспективе може се закључити да Ниче не подцењује културолошку вредност хришћанства као вере, упркос свом антихришћанском ставу. Ниче види хришћанство као облик борбе против вишег типа човека, будући да је прогнало све основне инстинкте овог типа, а стало на страну слабих. На тај начин је створило „идеал који се темељи на супротстављању инстинктима одржања снажног живота” (Niče 1999, fr. 5). Ниче критикује хришћанство због његове намере да „исквари ум духовно најснажнијих природа тиме што је подучавало да се на врхунске вредности духовности гледа

3 Класична карактеризација духа нихилизма потиче од Ивана Тургеева, који је популаризовао термин „нихилиста” у роману *Очеви и синови* (1862). Аркадије описује свог пријатеља Базарова као „нихилисту”, човека који се не клања ни пред једном ауторитетом, који не узима никакво начело на основу вере, у каквом год поштовању да је садржано то начело (Solomon 2003, 118).

4 Хајдегер схвата Ничеов непотпуни нихилизам као процес у коме се замењују једни ауторитете другима и одуговлачи коначно свргавање вредности, уводи у песимизам, док екстатични нихилизам дефинира као класичан. (Heidegger 1994, 27).

као на грешне” (fr. 5).

Савремено друштво класичним вредностима умањује моћ и оне бивају замењене нихилизмом. Нашу будућност Ниче види као „победу нихилизма кроз много указујућих појава са свих страна јер се европска култура већ одавно креће у агонији напетости, која из деценије у деценију бива све већа” (Nietzsche 1988, fr. 2). Ниче твди да је потребно избећинихилистичко хришћанско мерило вредности јер су те „вредности постале средство које воља успоставља ради одржања или повећања своје моћи као последица историјског ‘постављања вредности’” (Stanković Pejnović 2020, 83).

Суочен са све већом духовним кризом, Ниче изражава забринутост да у друштво превлада „воља ка ништавилу”, будући да „свим врхунским вредностима човечанства недостаје воља за моћ јер под најсветијим именима владају вредности пропадања, односно нихилистичке вредности” (fr. 6). Због тога је потребно „превредновати” постојеће вредности (*Auslegung alles Geschehens*) и радикално их преиспитати. На тај начин су постављени темељи за деловање моћних појединаца који би успоставили праву вредносну хијерархију у којој би врховно место имао живот као „инстинкт за раст, трајање, прикупљање снага, за моћ. Где нема воље за моћ, пропада се” (Nietzsche 1999, fr. 5).

Идеју превредновања вредности Ниче усмерава на одбрану или истицање вредности које су потиснуте хришћанством, па је зато потребно „дати ново значење старим вредностима, променити схватања садашњих вредности и враћање потиснутим вредностима господара” (Brobjer 1996, 348). Ниче је мишљења да би човек требало да живи по постулатима старих вредности из претхришћанског раздобља или времена старих Грка који су живели по законима срчаности, инстинкта, храбрости, неустрашивости, дарежљивости. Те вредности треба остварити као врлине, које би биле прилагођене савременом погледу на свет, „њиховој персонализацију и прилагођавање времену” (Stanković Pejnović 2013b, 14). У будућности ће превредновање старих вредности заменили „потпуни нихилизам, који је нужан јер данашње вредности у њему завршавају” (Nietzsche 1988, fr. 4). Тиме ће бити завршено стање надилажеља нагона за самоодржање, негирања објективне структуре бића и малодушне воље за моћ и наступиће стање снажног духа и воље. „Превредновање”

Ниче види као процес слободе и нужност наших будућих стремљења, односно превредновање циљева. Доминатна сила друштва и заједнице је до сада била окренута социјализацији, претварајући човека у део масе који слободно живи у демократском друштву. Вредност коју Ниче посебно истиче је „слобода која не постоји сама по себи јер се до ње долази борбом кроз дуг културни процес” (Stanković Pejnović 2014, 117). Ослобођен је онај који заиста сме обећати, „господар слободне воље, суверена личност који влада собом, околностима, природом и свим бићима слабије и непоузданије воље. „Слободан” човек је истрајне и несаломљиве воље и поседује своје властито мерило вредности” (Niče 1986, II, fr. 2).

Јачина, слобода која долази од снаге духа доказује се скепсом, па су зато „уверења тамнице” (Nietzsche 1999, fr. 54), а за остварење самонадилажења је потребно одмакнути се од конвенционалног морала, ослободити га се или бити индиферентан. Нужно је дистанцирати се од социјалних вредности које га спутавају, а приказане су као да су „божја заповест”, „стварност”, или „истински свет”, нада и будући свет (Nietzsche 1988, fr. 7) На путу до испуњење воље за моћ, потребно је одступити од лажних уверења и постати свестан „идеолошке неприродности” (fr. 351). У свим временима, нарочито хришћанским, људима се саветује да стану на страну добра, чиме се „одриче живот, који у свима својим нагонима носи позитивно и негативно” (fr. 351). Обележје Ничеове афирмативне етике је промицање „страственог живота” (Keem 1983) дефинисаног емоцијама, страственим ангажманом и веровањем, потрагом, великим пројектима, прихватањем осећања.

У свом главном етичко-аксиолошком делу „Формализам у етици и материјална етика вредности” (*Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik*, 1913, 2. део 1916), Шелер тврди да се све вредности налазе у хијерархијском поретку рангова (*Rangordnung*) неколико основних вредносних модалитета (*Wertmodalitäten*) (Scheler 1966, 122–126; Scheler 1957, 268). Први модалитет чине вредности које се простиру од пријатног (*Angenehm*) до непријатног (*Unangenehm*). У другом делу „Формализма” из 1916. Шелер као посебан модалитет издваја вредност корисности (*Nützlich*). У спису „Узори и вође” (*Vorbilder und Führer*, 1914) овој сфери приписује вредности цивилизације, а сфери пријатног

вредности луксуза (Scheler 1957, 268). Вредности живота, односно виталне вредности (*vitalen Werte*), које су повезане са виталним осећањима, оштро се разликују од наведена прва два модалитета. Оне обухватају квалитете и супротност „племенитог” (*Edel*) и „простог” (*Gemein*), животне снаге/слабости, изврсности/необдарености итд. (Scheler 1957, 312). Следи подручје духовних вредности (*geistigen Werte*) које се разликује од подручја виталних вредности као изворно модално јединство, јер су ове вредности одвојене и независне од сфера живог тела и околине (Šeler 1985, 194–195). Главни типови духовних вредности су: вредности лепог (*Schön*) и ружног (*Häßlich*); вредности исправног (*Rechte*) и неисправног (*Unrechte*); и вредности „чисте спознаје истине” (*Werte der „reinen Wahrheitserkenntnis”*). Највиши модалитет чине вредности светог (*Heilig*) и профаног (*Unheilig*), и појављују се само у објектима који су у интенцији дати као „апсолутни”. Шелер сматра да у модалитетима постоји хијерархијски поредак у вредносном смислу „вишег” и „нижег” - „поредак рангова” вредности (*Wertrangordnung*) - као и разлика између „позитивних” и „негативних” вредности (Scheler 1966, 104–117). Он истиче да у односу на највишу вредност (светост личности), и на највише добро (спасање индивидуалне личности), вредности које људи сматрају „општеважећим” само су „минимум” вредности (484). На крају, савршена морална воља без упућивања на Бога је објективно немогућа. Вредносни поредак света је „велики путоказ ка Богу”. „Крај коначно мора бити Бог, као апсолутно свети и стога највише добро” (Scheler 1968a, 326).

Шелер срж кризе модерне цивилизације налази у поремећеном етосу који врши преврат вредности, и сматра да религија и теистички оријентисана филозофија (метафизика) треба да буде одговор на кризу који ће модерном човеку довести спас. Потребна је „реконструкција вечног поретка људског срца преокренутог буржоаско-капиталистичким духом” (Scheler 1972, 8, 9). Према Шелеру, модеран човек и његова цивилизација не знају за више, еминентно духовне вредности Истинитог, Лепог, Исправног (Праведног), и највишу вредност Светог, или су ове вредности изразито подређене и скрајнуте.

У погледу разумевања вредности може се закључити да Ниче и Шелер критикују слабљење вредности живота у модерној буржоаској, механичкој и индустријској цивилизацији,

и њено подређивање пријатности, угодности (комфору) и корисности, које су за обојицу вредности нижег ранга од живота. Према њиховом мишљењу, ове вредности треба да буду подређене животу, а не живот њима. Обојица са носталгијом гледају на предмодерно доба и друштво, у коме су вредности живота (обдареност порекла, животна снага итд.), везане за сталеж племића, аристократију, постављене на високо место. Разлика је у томе што је за Ничеа воља за животом, тј. воља за (животном) моћи, највиша вредност, док су за Шелера изнад ње духовне (Доброта, Лепота, Истина) и религиозне вредности (Свето), и живот треба њима да се подреди, и у одређеним околностима, чак и жртвује. Шелер остаје у идеалистичком, метафизичком и теолошком оквиру мишљења и вредновања, којем се Ниче радикално супротставља. Крајњи спас човека из кризе модерне цивилизације Ниче налази у афирмацији живота, инстинката, страсти, самонадилажења (*Selbstüberwindung*), а Шелер у човековом повратку божанском, и борби за његово остварење у свету и историји. То је за њега преокрет преокрета вредности (својеврсна негација негације), тј. враћање вредности у њихову истинску и исправну хијерархију.

РЕСАНТИМАН КАО ИЗРАЗ МОДЕРНЕ БУРЖОАСКЕ-КАПИТАЛИСТИЧКЕ ЦИВИЛИЗАЦИЈЕ

Ниче и Шелер имају различит приступ сагледавању ресантимана. Ничеов историјски приступ развоју и искварености морала емпиријски је и детерминистички, а Шелеров феноменолошки приступ има за циљ разумевање стања у целини и његових конститутивних елемената. Стога се Шелеров приступ може одредити као синхронијски, за разлику од Ничеовог дијахронијског приступа. Упркос овим значајним разликама у приступу, из њихових радова произилази јединствена слика ресантимана.

Ресантиман има централну, константну и комплексну улогу у Ничеовој филозофији.

Ресантиман је сметња добром животу богатог „унутрашњег” искуства, односно емоција понижавања живота (Solomon 2003, 101). Ресантиман се често узима као парадигма „негативних емоција”, непријатељских, осветољубивих,

које су усмерене на особу која га има. Карактеристика ресантимана није само чињеница „реактивности”, већ и израз потребе. „Потреба да се поглед усмери ка споља уместо ка себи је од суштинског значаја за ресантиман” (Niče 1986, I, fr. 10). Под термином ресантиман Ниче обухвата психолошку диспозицију мотивисану слабошћу и често самодеструктивном пошудом за осветом. Ресантиман је емоционална стратегија која је код слабих и немоћних неизбежна, док за јаког човека није опасност. Ресантиман није само осећање мржње или беса са којима се понекад спаја и поистовећује, већ „крајња емоција самоодржања по сваку цену” (Solomon 2003, 101–102).

Човек ресантимана је превртљив, а „његова душа подозрива; његов дух воли буцаке, тајне путеве и задња врата, све што је прикривено годи му као његов свет, његова сигурност, његово окрепљење; он се разуме у ћутање, незаборављање, чекање, привремено самоумањивање, самоунижавање” (Niče 1986, I, fr. 10). Ресантиман је израз слабости и немогућности чије превладавање Ниче настоји да постигне „афирмацијом живота” (Solomon 2003, 116) јер је живот добар, чак и ако је испуњен патњом. У наглашавању „филозофије живота” Ниче истиче да је то идеал супротан оном који он препознаје као „филозофију смрти”, присутну у историјском току западне мисли (Simić 2013, 220). Са Сократом почиње филозофија коју је Ниче називао „филозофијом под влашћу морала” са илузијом о овладавању светом знања и негирањем дионизијских инстинката. По Ничеу, Сократови наредници су продубили његова учења која су човечанство одводила у декаденцију.

Ниче тврди да се почетак побуне робова у моралу догађа када се ресантиман сам претвара у креативност и рађа одређене вредности: правилан одговор на радњу који им је ускраћен, ресантиман инфериорних бића надокнађује измишљеном осветом (Niče 1986, I, fr. 10). Ресантиман је осећај неправедности, уграђен у наш „осећај” праведности која се темељи на једнаком третирању свакога појединца од стране државе и изградњу оних вредносних система који би гарантовали такву равноправност. Ипак, Ниче указује да је „праведност добра воља једнако моћних да се међусобно нагоде и дођу до споразума и да мање моћне присиле на узајамно споразумевање” (Niče 1986, II, fr. 8).

Ниче примарно приказује психолошку анализу ресантимана са намером да се разоткрије криза западне цивилизације

увиђањем нераскидиве везе између ресантиманског осећања и јудео-хришћанске традиције. „Са Јеврејима почиње робовски устанак у моралу и који смо данас изгубили из вида” (Niče 1986, I, fr.7). Робовски морал негира оно „изван”, „друго”, што „није он сам”. Негација је његов стваралачки чин (fr. 10). Као резултат побуне маса робова, вођених ресантиманом, хришћанска етика постаје стваралачка и рађа вредности. Темелј Ничеове критике морала је психологија демаскирања (*Entlarvungspsychologie*), будући да Ниче морал види као „вољу за порицање живота” (Nietzsche 1983, fr. 3). Ропски морал је утемељен на осећају једнаке моралне вредности јер су „господари уклоњени, а победио је морал простог човека” (fr. 9). Савремено друштво, према Ничеу, темелји се на „ропском моралу” који настаје „рођењем хришћанства из духа ресантимана” (Niče 1988, XI, fr. 2). Ропски морал је одбрамбена реакција слабих против вредности моћнијих, стварана из ресантимана који је усмерен против других, али за разлику од мржње и презира, то чини из наглашене перспективе инфериорности. Уместо преузимања одговорности за сопствену позицију, ресантиман увек пројектује одговорност на друге људе, групе или институције. Ресантиман је жестока емоција чија претпоставка је сопствени осећај угњетавања или инфериорности (Solomon 2003, 90). Ресантиман не може бити презрен само зато што је склоност или осећање, јер су сви поступци, према Ничеу, мотивисани склоностима, жељама, страстима и емоцијама. Одузимањем јаких и аристократских права на доминацију, ресантиман постаје изузетно ефикасно оружје у рукама слабића. За Ничеа је ресантиман „стваратељ хришћанства и његова главна креативна културна снага” (van Tuinen 2018, 112).

Ниче посматра ресантиман као аутодеструктивну емоцију слабих, а за Шелера је он „самотровање ума” које доводи до „вредносних заблуда”. Ниче и Шелер сагледавају ресантиман као „аутодеструктивни облик беса и немоћи који нису нужно видљиви у друштвеној стварности” (van Tuinen 2018, 170), али је „логична реакција на неправедне услове” (Barbalet 2001, 71). Шелер међу изворе ресантимана убраја „завист, љубомору и ривалство” (Girard 1976, 11–12). Док је Ничеов приказ ресантимана усредсређен на жељу за осветом, Шелеров се фокусира на завист. Иако се разилазе у неким тезама, и Ниче и Шелер покушали су приказати ресантиман као извориште доминантних моралних вредности у друштву.

Обједињавајући Ничеов и Шелеров приказ ресантимана, могуће је објаснити његову унутрашњу структуру као циклус. Елементи те структуре су изворни осећај сопствене вредности; жеља за одређеним вредностима; фрустрација нечије жеље за тим вредностима; осећај немоћи за постизање тих вредности: осећај неправде због немогућности да се до њих дође; љутња, озлојеђеност, мржња према носиоцу тих вредности, а често и жеља за осветом; обезвређивање првобитно тражених вредности; потискивање жеље за обезвређеним вредностима и негативних афеката као што су мржња, завист, жеља за осветом; осећај супериорности над онима који траже и поседују сада обезвређене вредности; и потврђен осећај сопствене вредности (Morelli 1998, 13).

Шелер никада није критиковао Ничеа због неправедности према ресантиману; он је само инсистирао на томе да хришћанство и хришћански морал нису нужно засновани на овој одбојној емоцији. Шелер следи Ничеову мисао у томе да искривљене моралне вредности произлазе из ресантимана, али за њега ресантиман нема основу у хришћанском, већ у буржоаском моралу. Наиме, супротно Ничеу, Шелер истиче да хришћанска врста љубави и жртвовања за слабије, болесне, мале, нема никакве везе с ресантиманом, јер она извири из унутрашње сигурности и животног обиља. Хришћанска љубав не изврће негативне вредности у позитивне, што ресантиман чини. У њој предмет љубави нису само болест и сиромаштво, већ оно што је иза њих, и „помоћ” се томе пружа (Šeler 2011, 187, 188). Шелер стога указује на феномен ресантимана као одговорног само за процес доминације модерне механичке индустријске цивилизације над човеком, друштвом и животом. У етосу модерне цивилизације налази он буржоаско-капиталистички поглед на свет који карактерише преокрет вредности. Корисност као доминантна вредност овог етоса не може да уништи више вредности (јер су оне, као и сам поредак вредности, апсолутне и вечне), али негује страховиту врсту вредносног слепила пошто људи не виде вредност духовних трагања.

Позивајући се на Ничеове анализе овог феномена који води „фалсификовању” и „разбијању таблица вредности”, Шелер тврди да је ресантиман „резултат темељног преокрета вредности” (Šeler 2011, 286), „рушење вечног поретка вредности у човековој свести” (Šeler 2011, 167). Он представља

социјално-психички механизма мржње потчињених класа према хијерархијски вишим ранговима вредности што изви-ре из осећања друштвене немоћи спрам владајућих класа које су оличење виших вредности. Шелер се не бави историјском генеалогijом ресантимана, већ описује социолошке услове који га подстичу, сматрајући да он настаје као функција неједнакости у друштвеним условима. Шелер проширује Ничеов схватање ресантимана, објашњавајући га као бес, незадовољство, огорченост, инат, мржњу, злобу, љубомору, завист, огорченост, жељу за осветом. Како ниже класе, због инфериорног друштвеног положаја, не могу непосредно да узврате вишим класама у друштвеној и политичкој борби, оне своју мржњу потискују и преусмеравају на систем вредности виших класа, деградирајући их као негативне, а вредности своје класе уздижу као позитивне. У завршној фази ресантимана долази до первертирања вредносног осећања као таквог, јер се саме вредности преокрећу, и ниже вредности објективног поретка проглашавају за више, а више за ниже (Šeler 2011, 167, 171, 172). То је главна манифестација „ресантиманског робовског устанка у модерном моралу” (Šeler 2011, 258).

Према Ничеу и Шелеру, извор незадовољства је жеља за осветом, односно завист, која остаје неиспуњена и не може се практично изразити због инфериорности особе или друштвене групе која доживљава ресантиман. То је појава која код обојице мислилаца, али и оних са сличним социјално-филозофским учењима и идеолошким ставовима, доводи до неповерења у демократију и егалитаризам, и искључивања маса из њиховог вредносног оквира, јер се оне сматрају недовољно способним и зрелим да изнесу легитимне политичке захтеве, незагађене ресантиманом (van Tuinen 2018, 171–173).

Ниче је песимистично сагледавао модерно друштво и популарну културу. Уздицање средњих и нижих сталежа, започето пре Француске револуције, у целини води „превладавању стада над својим пастирима и предводницима”, што доводи до моралне хипокризије, самилости, бриге, суздржавања (Nietzsche 1988, fr. 60). Ниче је веровао да медији и масовна култура воде конформизму и медиокритетству, те последично пропасти људске врсте. „Модерно човечанство нема циља, нема истинског напретка, већ постоји само еволуција као случајан и збуњујући процес, конфликтан, који осцилира између синтезе и раздвајања” (Stanković Pejnović 2014, 130).

Због тога је нужно издићи се из тог стања, а предводници ће бити супериорне индивидуе, као „виши човек” који може да очовечи човека, и ослободи га, а себе самог оствари у испуњеном и слободном животу. Како би се то постигло потребна је „образовна и културолошка револуција која би обухватала промену нашег концепта истине, језика и знања” (Stanković Rejnović 2013b, 83). Пут ка новој револуцији која би довела до превредновања старих вредности, Ниче види у „активном”⁵ нихилизму која је могућност поновног промишљања циљева и смисла друштвене опстојности политике.

Шелер додаје да није случајно да се Француска револуција, као највеће остварење ресантимана у модерној ери, догађа управо у време када потпуно доминира механички поглед на свет (Šeler 2011, 287). Он сматра да велики револуционарни преокрети доводе до пропадања и пада „племените мањине”, нивелишући услове живота и среће међу људима у (анти)духу механичке једнакости. Према Шелеру, „најдубља перверзија хијерархије вредности која се јавила с развојем модерног морала јесте потчињавање виталних вредности, вредностима корисности као последица победе индустријског и трговачког духа буржоазије над војним и телолошко-метафизичким духом који одликује старе владајуће феудалне класе племства и свештенства. Буржоаски етос корисности постаје критеријум „моралности” као такве (Šeler 2011, 266). Успоставља се владавина „етоса индустријализма” који преферира вредности корисности у односу на виталне вредности (274), а објекти постају човекови господари, са доминацијом машине над животом. Такав систем је израз „оппадајућег живота”, јер га живот, који треба да буде његов извор и циљ, више не контролише (261), што је последица развоја модерне цивилизације и њеног „прогреса”. Стога (анти)дух модерне цивилизације за Шелера не представља напредак, већ „пропадање, силазну путању у еволуцији човечанства. Он је обележје владавине слабих над јакима...

5 У подели нихилизма на пасивни и активни кључни термин је снага духа. У пасивном нихилизму огледа се пад или регресија моћи духа, а у активном нихилизму је приметан раст моћи духа. Главно обележје пасивног нихилизма није, негација стварности, него претпоставка да постоји ништавило у темељима онога што се сматра постојаним, (биће као такво и вредности, односно метафизика и морал) Главно обележје активног нихилизма означава стање снажног духа и воље, које није само контемплација узалудности ствари или пуко уверење како свака стварност заслужује уништење, него та стварност активног нихилизма заповеда уништење. (Vattimo 2000, 195–196).

владавина пуког квантитета над квалитетом. Он је феномен декаденције” (Šeler 2011, 289). Људски живот се овде жртвује корисности - контроли, бирократској ефикасности, продуктивности, „цени прогреса” (Stickers 1980, 21).

Према Шелеру, да би се изашло из кризе модерне цивилизације, треба почети са враћањем вредности корисности и живота у њихов прави хијерархијски однос. Виталне вредности треба да буду подређене вишим, духовним и религиозним вредностима, али никако пријатности или употребним вредностима корисности, нпр. науци повезаној са принципом технолошких циљева. Индустрijски прогрес није безусловно добро, већ је тај развој добар само под условом да не наноси трајну штету виталним вредностима (Šeler 2013, 119, 120; Šeler 2011, 287, 288).

Ниче и Шелер виде ресантиман као емотивни и афективни корен модерног буржоаског морала, осећај потиснуте, али делатне мржње нижих класа (робова), у њиховом историјском и социјалном успону, према старим, традиционалним вишим класама (господарима) и њиховим вредностима, које у модерно доба бивају изложене рушењу и паду. Победа буржоаског етоса у модерном добу и цивилизацији за обојицу представља робовску побуну и устанак у моралу, који доводи до преокрета правог поретка вредности (за Шелера објективног, апсолутног и вечног). Разлика је што атеистички Ниче примарно напада хришћанство, и у модерним либерално-демократским и социјалистичким идеологијама види наставак хришћанске идеје једнакости, док Шелер, као изразито теолошки оријентисан мислилац, посебно у својој католичкој, теистичкој фази⁶,

6 Постоје разна тумачења Шелеровог филозофског развоја која се не разликују увек суштински, већ више термилошки, у смислу начина именовања појединих фаза. Углавном се говори о три фазе кроз које је Шелер прошао у свом укупном мисаоном раду. Тако И. М. Бохенски (*Bochenski*) каже да Шелерове прве књиге сведоче о утицају учитеља Рудолфа Ојкена (*Rudolf Eucken*). Следећа је фаза зрелости (1913-1922). Током овог периода Шелер је персоналиста, теиста и убеђени католик. Онда се унутар њега десила „дубока промена”, делимично, по Бохенском, због његове „неуморне природе и силовите кризе у животу”; не само да је он изгубио ранију веру, већ је чак одбацио своја теистичка начела (Bochenski 1960, 471, 472). Волфганг Штегмилер (*Wolfgang Stegmüller*) наводи претфеноменолошки, католички и пантеистички период (Stegmüller 1962, 132). Што се тиче разумевања теолошког проблема, тј. питања односа човека, природе (света, космоса) и Бога (божанског), Шелер је прошао кроз две фазе. Прва фаза обележена је Шелеровим стриктним и декларисаним заступањем католицизма, и у складу с тим, теистичком концепцијом која човека и свет снажно подређује Богу, што се нарочито може видети у спису „О идеји човека” (*Zur Idee des Menschen*) из 1914. године. За разлику од таквог приступа, каснија фаза, обележена Шелеровим (јавним) раскидањем са католицизмом почевши од 1921. године, доноси једну пан(ен)теистичку концепцију. Код именовања ове друге фазе, тумачи се разилазе око тога да ли је реч о пантеизму или панентеизму, мада Шелер у том периоду на једном месту

сматра да хришћански морал, за разлику од буржоаског, није укорееен у ресантиману, замерајући Ничеу да погрешно разуме хришћанство и хришћанску идеју љубави.

КРИТИКА ДРУШТВЕНИХ ВРЕДНОСТИ МОДЕРНЕ ЦИВИЛИЗАЦИЈЕ

Како савремени свет уздиже славу, „славну личност” и јавно приказивање, вулгарност и масовну културу, многи Ничеови напори су усмерени ка одбрани „високе културе”. Због тога он често изгледа као елитиста кој „презире обичног човека, демократског грађанина и ефекте „изједначавања” савремене политике (Solomon 2003, 14). Ниче сматра да изврсноћ човечанства и побољшање квалитета људског живота зависи од деловања самосвесних индивидуа. „Са извесном толеранцијом, Исус би се могао назвати слободан дух” (Ниће 1999, fr. 32). У том смислу Ниче и Исусово пропагирање љубави према ближњем тумачи као вољу ка моћи кроз коју се живот у потпуности остварује јер је Исус имао „снажан инстинкт о томе како је потребно живети, прокламујући нови начин живота, а не нову веру” (fr. 33). Службена религија погрешно је интерпретирала изворно Исусово учење; уместо ње, потребно је тумачење досезања духовног царства које треба да буде усмерено духовном расту, а не досезању небеског царства (Stanković Pejnović 2014, 158). За Ничеа је сама религија пример „промене личности”, у којој се човек умањео, раставио на две сфере, јадну слабу, а другу јаку и необичну, па је прву назвао „човек”, а другу „Бог”. Религија је унизила појам „човек” јер закључује да је све добро, велико, истинито - натчовечанско, и да се дарује само као милост божја (Ниће, 1988, fr. 135, fr. 136). Како религија захтева жртву, Ниче тврди да су људи жртвовали себе, своју вољу и слободу. Пошто

отворено одређује своју филозофију као „панентеистичку” (Galović 1989, 59). Спор је око тога да ли је Бог у свему или је, пре, све у богу, тачније, тј. да ли је Бог сасвим изједначен са светом (пантеизам) или га једним делом ипак превазилази (панентеизам). Без обзира на ову дилему између пантеизма или панентеизма, оно што је сигурно јесте да Шелер однос човека и божанског схвата битно другачије него у првој, католичкој (теистичкој) фази. Укратко, човек сада није више тек пуки „слуга” Бога, нити је у искључивој Божјој милости садржано његово спасење, него је човек „саборац” и чак „са-оснивач”, „са-стваралац” Бога, који не би могао, у крајњем, да се оствари без човека и његовог активног залагања за божанско (*deitas*). Заопштено речено, човек спасава Бога ништа мање него Бог човека.

смо се потпуно жртвовали, следећи логичан корак био је онај који је предузело хришћанство: жртвован је Бог у кога смо полагали све наде и веру. За Ничеа је „Бог мртав и остаће мртав, зато јер смо га ми, људи, убили” (Nietzsche 2003a, 146). Нестанком Бога, остали смо без ичега, и обожавамо „ништа”, односно, заменили смо Бога за „модерну врлину, модерну духовност и нашу науку, које су облици болести” (Niče, 1988, fr. 50) Ипак, Ниче не одбацује сву религију, односно духовност, јер осећај дубоке оданости остаје једна од „Ничеових страсти” (Solomon 2003, 17). Ниче је такође свестан да религија на неки начин служи као утеха у временима губитка, ускраћивања права и страха; у временима када власт не може умањити психичку патњу, док религија обједињује осећања корисна за друштво и заједнички идентитет, осигуравајући унутрашње стање стабилности у држави и јачање континуираног развоја културе.

Шелер сматра да Ничеова критика свакако важи за модерну „љубав према човеку” која је у својој сржи феномен „социопсихолошке дегенерације”. Ниче је у тој идеји с правом видео израз опадајућег живота и прикривеног нихилизма (Šeler 2011, 230). Ова „љубав” почива на ресантиману, протесту, пориву за супротстављањем (мржњи, зависти, освети) према владајућим мањинама за које се зна да поседују позитивне вредности (Šeler 2011, 224–225). Неизбежно је да се хуманистичка љубав примарно усмери на „најниже, животињске аспекте људске природе”, јер се управо у њима налазе квалитети који су заједнички „свим” људима и потајна страствена мржња према позитивним вишим вредностима (226). Стога Шелер као прву силу која је допринела разградњи овог хришћанског етоса, наводи „хуманитаризам”. Хумани(тар)изам замењује хришћанску духовну љубав - материјалним благостањем на земљи, и љубављу не према божанској суштини човека, већ према појединцу само као припаднику људске врсте. Зато не чуди да Шелер у бројним списима из овог периода понавља критику хуманизма и хуманитаристичке идеје. Ова идеја, по њему, представља побуну против првог принципа хришћанске заповести љубави: „Прво воли Бога изнад свих ствари”, и његове непосредне последице, „Воли свог ближњег у Богу, и увек у односу на највише добро”. Реч је о побуни која се дешавала у сукцесивним периодима ренесансе, добу „хуманизма”, и посебно снажно

током Просветитељства; сви ови велики покрети изградили су етос који, према Шелеру, изољује човека од Бога и, штавише, окреће човека против Бога (Scheler, 1968b, 365). Тако се модерни облик човекољубља појављује као „полемика и безбожничка категорија”, толико жељна да се супротстави љубави према Богу, да често добија ресантимански облик потиснуте мржње према Богу, свесне побуне против њега и његовог поретка - против свега у људским вредностима, делима, институцијама што се уздиже над оним природним особинама људи које су заједничке и опште, и стога супстрат најнижих вредности (пријатног и корисног). Овим процесом се растварају највише вредности, све док на крају не остане чисто чулно уживање масе, односно Бентамова „највећа срећа највећег броја људи” (Scheler 1968b, 366).

За Шелера, без заједничке упућености на Бога, човечанство је изгубило „највишу гаранцију свог јединства”. Тај циљ је „бесконачна личност Бога”, коме једино припада „апсолутна, безусловна послушност” када нам се обраћа кроз савест и Цркву. Све остале покорности су, међутим, релативне и условне (Scheler 1968c, 445). Зато Шелер сматра да ниједна земаљска заједница никада неће бити довољна да задовољи захтеве нашег ума и срца. Бескрајна тежња и умски захтев налазе свој могући завршетак и савршено задовољење само у „идеји заједнице љубави и духа са бесконачном духовном личношћу која је извор, оснивач и Господар свих могућих духовних заједница и свих актуелних заједница на земљи” (Scheler 1968b, 373). Сама идеја људске заједнице, по њему, „постулира идеју царства Божјег за свој услов и залеђину” (Scheler 1968a, 261).

У свом католичком периоду, који започиње с „Ресантиманом” (1912) и „Формализмом”, а завршава с „Вечним у човеку” (Vom Ewigen im Menschen, 1921) као врхунцем тумачења и оправдања религије, Шелер посебну пажњу посвећује Цркви, видевши у њој највиши облик колективне личности, и тиме идеал људске заједнице. Заједница има свој крајњи темељ у идеји личности; вредности личности, а не вредности заједнице, највише су вредности (Scheler 1966, 514). Хришћанска идеја заједнице представља „потпуна новину” у историји, јер је у њеној основи идеја о „солидарности спасења” свих индивидуалних духовних личности у „corpus christianum” (Црква) (Scheler 1966, 522). Ова солидарност заснива се на хришћанској идеји љубави и најекстремнија је супротност „друштву”

(Gesellschaft) и његовом етосу која се може замислити. У Цркви ми налазимо солидарност, „колективну личност” (Gesamtperson) и колективно спасење. Друштво, пак, негира моралну солидарност и темељи се на подозрењу између људи; у њему налазимо само уговор и конвенцију, суму индивидуа, интересе многих који се случајно подударају или укрштају (543–544). У овој фази Шелер модерном етосу буржоаског друштва и његовим вредностима, супроставља црквену заједницу солидарне љубави и спасења. Све битне критеријуме које поставља хијерархија вредности у највећој мери задовољавају религија и Црква, па у њима ваља тражити крајњи смисао људске моралне и друштвене делатности.

Значајан део критике друштвених вредности усмерене су код Ничеа и Шелера на „невредности” које обликују масе. Сам концепт „индивидуалности” Ниче схвата као погрешан јер Ја или сопство види као илузију и фикцију. „Ја” је конструкција мишљења у истој мери као и „ствар”, „супстанца”, „индивидуа”, „намера”, „број” или, регулативна функција (Nietzsche 2003b, 20–21). Ниче означава као главну грешку став да се маса покушава разумети као „индивидуум и приписати јој виши ранг него појединцу” (Niče 1988, fr. 766, fr. 767). Велики појединци настају само у супротности са институционалним пројектима, само упркос декаденцији у којој су одрастали (Niče 1985, IX, fr. 44). Он се залаже да појединац постане суверена индивидуа која ће се за своју индивидуалност борити и који је „господар слободне воље”. Код таквих људи, „свест о тој реткој слободи, и снажној моћи над собом и судбином” постаје доминантан инстинкт, који би требало назвати „савест” (Niče 1986, I, fr. 15).

Разлика између „виших” и „нижих” се темељи на њиховој вољи за моћ. „Виши” типови људи креирају својом активном силом услове за живот без негирања и отуђења од свакодневног живота, док „нижи”, слаби тип, због помањкања воље за животом негира сваку спољашњост, тражећи утеху у сукобу са стварним светом. Идеал који постаје образац деловања у коме се слаби осећају јаки је аскетски морал. У аскетском моралу се „изражава основна чињеница људске воље којој је потребан циљ јер ће она радије хтети ништа него не хтети” (Niče 1986, III, fr. 1). Погодно европско тло за развој „живота против живота” допустило је да аскетски идеал постане главни вредносно-меродавни систем живљења.

Судбина човечанства стога зависи од успешности његовог највишег типа (Nietzsche 1988, fr. 876, fr. 887, fr. 987) јер ће он покретати масе, а има другачије биће и дистанцу по хијерархији, и противи се утемељеном моралу који диктира оно што је пожељно. Ниче прави значајну разлику између виших и нижих типова људи, између оних који стварају духовне вредности и оних који стварају производе за материјалну егзистенцију под одређеним облицима моралних и материјалних ограничења (van Tuinen 2018, 206–207).

У маси, међу једнакима, не може постојати Натчовек. За Ничеа је најистакнутија карактеристика моралности стада негација свих различитости и посебности између људских бића, а на тај начин се умањује антагонизам, напетост и сукоб (Stanković Pejnović 2014, 199). Једнакост као постављање једнаких задатака темељи се на инстинкту стада, усмереном према осредњости као највећем достигнућу. Због тога је Ниче против инстинкта заједнице, и заговара поредак хијерархије јер је за човечанство владавина идеала једнакости велики ризик (van Tuinen 2018, 201).

Иако Ниче одбацује доминантне идеале модерног друштва, посебно демократски идеал, он не заговара било какву политичку реформу. Ниче инсистира да „циљ друштва треба да буде унапређење, и унапређење највишег типа чак и на рачун онога што се традиционално сматрало добром свих” (Detwiler 1990, 198). Ниче види своје време као „век који носи противречне инстинкте: удобност, рекламу кроз заглушну вику глумачких гласова... и тражи јој покорност пред највећом од свих лажи која се назива ’људска једнакост’, те да се поштују врлине које људе чине једнакима и равноправнима” (Nietzsche 1988, fr. 464). Оном ко највише пати и ко је најсиромашнији у животу најпотребнији су благост, мирољубивост и доброта, у мишљењу и делању, по могућству неки бог, као „спаситељ” и логика, појмовна разумљивост постојања живота јер логика умирује и улива поверење (Nietzsche 2003a, fr. 370).

Водиља Ничеовог стварања је тема антиполитичког појединца који тражи самоусавршавање далеко од модерног света (Kaufmann 1974, 54). Ничеови најжешћи напади били су усмерени на популизам, а његова општа критика „демократске идеје” је била мотивисана неповерењем према „новим идолима”, политичким варалицама који су настојали да заузму место,

упражњено након смрти Бога. Залагао се за „умерену форму политичке аристократије, али је првенствено био аристократа духом и за либерализам потпуно конституисаног атомистичког појединца” (Detwiler 1990, 95). Иако је Ниче био непријатељ популизма и егалитаризма, ентузијастичан је присталица борбе за слободу. За разлику од либерализма, који слободу схвата само као негативну (слободу „од”), као неометаност од других у границама закона, Ниче се залаже за остварење позитивне слободе, слободе „за”, кроз потпуно остварење човека и његово надилажење (Stanković Pejnović 2013a, 162). Темељ Ничеове критике либерализма је неповерење у „идеале” либерализма, јер се једнака правда, филантропија, мирољубивост, правда, истина остварују само у борби. Нема ничег једнаког по себи (Nietzsche 2003a, 111). „Учтив израз за просечан јесте... либералан” (Nietzsche 1988, fr. 864).

Вилијам Ј. Коноли (*William E. Connolly*) који следи Фукоа (*Foucault*) у својој интерпретацији Ничеа, види у доктрини воље за моћ здраву сумњу у претпоставке модерног либерализма. Он сугерише да либерална политика доприноси токсичном нагомилавању ресантимана (Connolly 1991, 78). Ничеова агонистичка филозофија одржава идентитет заједничког сопства отвореним, чувајући тензије и нејасноће политичког живота (Connolly 1988, 171). Ипак, Ничеово политичко размишљање донекле је неадекватно јер не узима у обзир реалност економских и политичких пракси које појачавају ресантиман.

Ничеова критика друштва усмерена је на „једнакост, хуманост, мир и слободу јер их све види као ропске вредности које имају темељ у слабости, а не у снази живота и индивидуа” (Stanković Pejnović 2013b, 20). Ниче се противи једнакости јер она најдубље подрива аристократски морал (Nіche 1999, fr. 43), а „једнакост пред Богом” је појмовна револуција као модерна идеја и начело пропасти читавог друштвеног поретка (fr. 62). Осим једнакости, „инстинкт стада цени средину и просечно као нешто највише и најдрагоценије. У средини нема страха јер човек није сам ни са чим; ту је мало места за неспоразум; ту постоји једнакост; ту појединац не осећа свој живот као прекор, него као прави живот” (Nietzsche 1988, fr. 280). Према Ничеу, „могуће је постићи неки привид једнакости, али само привид за сваки поступак, с обзиром да остаје нека веома затворена ствар, а наша мишљења о „до-

бром”, „племенитом”, „великом” никада не можемо доказати својим поступцима, јер је сваки поступак непознатљив” (Niče 2003a, 335). Проповедање једнакости и „хуманости” је лицемерство, пут за одређену врсту људи да дође до власти кроз инстинкт стада (Nietzsche, 1988, fr. 315). Јер, логику воље за једнакошћу могуће је тумачити као вољу за моћ, као последицу једне воље која хоће да буде по могућности што више једнако (fr. 511).

Како је за Ничеа живот непрестана борба којом се човек очовечује и надилази самог себе, он критикује либералне постулате који не садрже појам хијерархије, а утемељен је на апстрактном индивидуализму, усмереном ка конформизму и лажној слободи друштва” (Stanković Pejnović 2014, 22). Дискурс либералних вредности прихватају „потлачени, гажени, злостављани, из осветољубивог лукавства” у тежњи да буду друкчији...Они су „слаби и не чине оно за шта нису довољно јаки. Због ове дволичности и самообмане, немоћ је добила велелепан изглед тихе врлине одрицања и ишчекивања, па је слабост суштина, његовог дејствовања и незаменљива стварност. Таквој врсти људи потребна је „вера у равнодушан, слободан „субјект”, по инстинкту самоодржања, самопотврђивања, у коме се обично свака лаж посвећује” (Niče 1986, I, fr. 13). Међутим, „свако ко жели да буде слободан, може постати кроз самог себе. За слободу се бори јер она није „неки чудесан поклон” (Nietzsche 2003a, fr. 99). За Ничеа је упитна политичка слобода. Како нема ничег једнаког по себи, није ли политичка слобода била само нека симболика за нешто неизрециво? (fr. 98) Политичка слобода је привидна, улога која се бира (fr. 356). Људи траже слободу док немају још моћи, а кад задобију моћ, онда теже надмоћи. У случају да не дођу до ње јер су недорасли за њу, онда траже „правду”, односно једнакост у моћи (Nietzsche 1988, fr. 784).

Док либерализам промовише хармоничан и уређен поредак, за Ничеа је борба начин посредовања између појединаца и групе, одосно друштвени сукоб између људи, „процеса у којем покорени проналази другачији излаз од директног супротстављања” (Pippin 2006, 371). Либералне вредности, којима се жели установити „ново царство”, утемељене су на једнакости права и гласа, које су, према Ничеу, „потрошене и презрене вредности” (Nietzsche 1988, fr. 53, fr. 748). Део тих вредности је „духовна просвећеност као средство да човек постане

несигурнији са већом потребом за ослоном чиме се у њему развијају инстинкти стада” (Nietzsche 1988, fr. 129). За демократију је самообмана маса велика вредност јер тежи умањењу човека. На тај начин се са њима лакше управља као и са идејом „прогреса” (Nietzsche 1988, fr. 129). Таквим постулатима Ниче супротставља интелектуалну елиту која треба да има моћ доминације, иако њихова најважнија моћ није примитивна сила (Kraft), већ стваралачка амалгамација (Macht) инстинктивних нагона у кохерентно биће (Golomb 2002, 22).

У „Ресантиману” Шелер, као и Ниче, радикално критикује модерну иде(ологи)ју и феномен једнакости, било у њеном социоекономском било политичком значењу. Он истиче да је ресантиман најјачи у модерном буржоаско-капиталистичком друштву конкуренције, у коме формална правна једнакост иде заједно са огромном разликом у фактичкој моћи, имовини и образовању. Овде постоји непрестано поређење једног човека с другим и одмеравања разлика између класа. Моћан набој ресантимана акумулиран је већ на основу саме друштвене структуре (Šeler 2011, 139, 268, 269). Сва људска бића постају „једнака” у погледу моралних вредности и талената, при чему се као основно мерило узима морални ниво онога ко је „по природ” на најнижем нивоу моралности (245). Тако нови принцип једнакости подиже самопоуздање маргинализованих елемената старе заједнице, моралних „пролетера” и „парија”. Ово превредновање истинских вредности утољује скривену жеђ за осветом коју људи, осуђени да иду тежим путем, осећају према ономе ко је обдарен „бољом природом” (246).

Након одбацивања социоекономске, Шелер на сличан начин одбацује и политичку једнакост. Док у модерној демократији, „друштву”, принцип већине доминира у политици и држави, у премодерним „заједницама” (Gemeinschaft) воља целине се показивала у вољи оних који су „најплеменитији” по рођењу и традицији (281). Други принцип модерног морала је претпоставка једнакости људи у погледу њихових духовних и моралних потенцијала. Шелер подсећа да су и антика и хришћанство признавали изворну неједнакост међу људима: прва преко грчко-римског учења о „природној институцији” ропства, а хришћанство преко учења о моралном значењу „милости” и разликама у „природној моралној надарености”. Он стога закључује да је модерна идеја једнакости „очигледно учинак ресантимана” (251). Иза ње се крије жеља

оних најмање вредних да понизе и обезглаве супериорне личности које у њима изазивају љутњу и раздражљивост (253). Постулате једнакости могли су формулисати само они који осећају да су сами безвредни, и који желе да друге спусте на њихов ниво (281). Шелерова промишљања о једнакости су блиска Ничеу: „Мени правдољубље каже: ‘Људи нису једнаки’. И они то неће ни бити! ” (Niče 1992, 122). Још једном се потврђује тачност Трелчове оцене о Шелеру из доба „Ресантимана” као „католичком Ничеу”.

Конзервативни Шелер из овог периода такође критикује концепцију либерализма и „либералног пацифизма” која почива на једностраном утилитаристичком и позитивистичком систему вредности. Овај систем не препознаје аутономну вредност чисте религије и метафизике (Свето), ни вишу духовну културу, и потпуно погрешно подређује облике културног раста и опадања интернационалном „закону прогреса”. Међутим, тај закон важи само за егзактне науке и њихове резултате, као и за утилитарне вредности технологије, док се духовна култура развија по другим принципима. Вредносни систем либерализма још више греши у процени „херојских” људи и њихових врлина када све врлине, као и вредности моралног држања човека, своди на утилитарне вредности за друштво (Scheler 1990, 106). Тако је утилитаристички либерализам још један израз преокрета вредности у етосу модерне цивилизације.

Шелер закључује да све појаве везане за преокрет вредности упућују на ресантиман, „победу вредносних судова витално инфериорних” (Šeler 2011, 286), мислећи тиме на буржоазију, а затим и пролетеријат који преузима исти буржоаски дух рада, производње, корисности и стицања. Насупрот овим класама које побеђују у модерном друштву, стајале су некада класе које су оличавале више рангове вредности, почев од животних вредности „племенитости” (у смислу квалитета расног састава и порекла), снаге, јунаштва итд. (врлине племства), до духовних и вредности светог (теолози и свештенство). „Свако преокретање поретка вредности почива на ресантиману животне неспособности и представља искварени етос” (Šeler 2013, 121). У складу с тим, читав механистички поглед на свет модерног буржоаско-индустријског етоса, само је „огроман интелектуални симбол побуне робова у моралу”. Он је неминован израз и последица једног доба у

коме је „владавина живота над материјом ослабила, а дух (и нарочито воља) изгубио велики део власти над аутоматизмом живота” (Šeler 2011, 286).

Шелер, као и Ниче, има неповерљив, чак непријатељски став према масама. Од раног става да „човек постаје животињскији, што је више члан масе” (Šeler 2013, 48), до става да „мноштво никада неће бити филозоф” (Šeler 1967, 199), постоји јасан континуитет. Његова позиција се само померила од конзервативно-хришћанског ка либерално-секуларном елитизму. Шелер је у периоду „Ресантимана”, односно пре и током Првог светског рата, стајао на конзервативној позицији традиционалне сталешке хијерархије из доба феудализма, оштро критикујући модерне демократске и револуционарне идеје и кретања, либерално-буржоаске, или социјалистичко-радничке. У другом делу овог периода, након разочарања у карактер и ток рата, он снажније истиче хришћанске вредности и улогу Цркве у друштвеном животу, али идеал и даље остаје заједница сталежа налик оној из средњег века. Међутим, двадесетих година 20. века, након разочарања у национализам и милитаризам током другог дела рата, а затим и Цркву као врховну „колективну личност” после рата, Шелер више не заговара експлицитно идеал сталешке заједнице, било у њеном традиционалном, феудалном значењу (позиција „Ресантимана”), било као хришћанске корпорације (позиција од друге половине рата до почетка 20-их). Његова гледишта почела су да се мењају, постајући све више либерална и секуларна. Почео је да критикује Цркву, изјављујући да је њено тело догматско, сужено, и превише застарело да би служило као исправан модел за реорганизацију Запада (Bershadý 1992, 28).

Шелер, међутим, задржава идеју друштвене хијерархије, примењујући је овог пута на поопштену поделу између елите и масе. У промењеним друштвено-историјским околностима, то може бити само просвећена и образована либерална елита сазрела у условима парламентарне демократије. Он наглашава да главни правац постојања, облика и развоја група детерминишу искључиво „владајуће мањине личних узора и воља” (Scheler 1957, 264). Позитивни, реализујући фактор чисто културног садржаја увек је слободан чин и слободна воља „малог броја” личности, првенствено воља, узора, које заузврат, путем закона психичке заразе, намерне или ненамерне имитације (копирања), следи „велики број”, већина. У савремено доба то указује на „страховито омасовљење

живота, постепено преображавање једне либералне умне демократије у суморну демократију маса” (Šeler 1985, 189). Либерални елитиста Шелер истиче да демократија „одоздо”, супротно демократији „одозго”, „значајно снижава највиши ниво науке и филозофије” (Scheler 1960a, 177). Проширена демократија, која је једном била савезник слободног проучавања и филозофије у борби против црквене супрематије, сада се претвара у једну од највећих опасности за духовну слободу (88). У облику „немислеће емоционалне демократије великих маса” она постаје највећи непријатељ рационалне позитивне науке и виших облика знања уопште (178).

Може се закључити да је заједнички Ничеов и Шелеров филозофско-политички став елитизам и презир према масама. Међутим, док Ничеов елитизам остаје индивидуалистички, и односи се на политичку категорију појединаца са аристократским инстинктима, Шелеров је везан за елиту као друштвену класу, која као врховну вредност не гаји ирационално схваћен живот, већ дух и умност. Шелер јесте противник претераног потискивања животних нагона и сублимације, и чак у последњим радовима сматра да нас вероватно чека дужи период десублимације, као реакција на векове једностраног рационализма и идеализма, али ипак за њега живот остаје и треба да остане подређен духу.

Шелер у својој другој фази, двадесетих година, као либерално-секуларни елитиста и „републиканац ума”, с неповерењем и стрепњом гледа на уздицање масовних ирационалних покрета с десна (фашизам и нацизам) који су управо у тзв. филозофији живота налазили своју идејну инспирацију. И док је у овим покретима Ниче (не сасвим оправдано) важио за једног од водећих мислилаца и пророка, Шелерова филозофија прогнана је и бачена у заборав са победом нацизма (између осталог, и због његовог јеврејског порекла), док су му књиге спаљиване.

ЗАКЉУЧАК

Ниче и Шелер, два изузетна, генијална мислиоца на размеђу векова, настојали су да проникну у саме темеље модерне цивилизације и њене драматичне кризе обележене,

између осталог, страховито разарајућим европским и светским ратовима. Обојица су мишљења да генеза модерне цивилизације, као и њена криза, имају темељ у искривљеном и преокренутом систему вредности који је створила, и као владајући етос и идеал инаугурисала, модерна буржоазија. У овом етосу ресантиман према вишим вредностима од буржоаске пријатности, корисности и једнакости - животним, духовним и религиозним вредностима истакнутих појединаца и друштвене елите заузима централно место. Према њима, ресантиман је важан сегмент искривљених вредности које су доминантне у друштву и појављује се као посебан извор неотклоњивог политичког незадовољства. Како за Ничеа, тако и за Шелера, ресантиман је израз друштва које гуши индивидуалност, и доводи до тога да индивидуе слепо опонашају привидне узор.

Шелер и Ниче су се, међутим, разишли у процени којим путем изаћи из кризе модерне цивилизације. Док је за Ничеа у коначном то била реафирмација живота, његове исконске енергије и моћи, за Шелера је то била само средња карика у процесу спасења. Живот и његове вредности треба оснажити спрема модерног механицизма и индустријализма, али поврх њега леже вредности духовног и светог чије остварење човек мора имати као врховну мисију и задатак. Ниче сматра да је излазак из кризе модерне цивилизације могуће остварити само кроз вољу за моћ, као вољу за живот, и то може само Натчовек, човек будућности који је раскрстио са Богом, остварио себе и „себе надишао”. Шелер, пак, тврди да се само у обновљеној заједници човека и Бога, и херојској борби човека за Бога, а не у свету без Бога, и слављењу његове „смрти”, може наћи спас из „слепог улице” модерне цивилизације и њене декаденције и деструкције.

Шелер је тежио да открије на који начин спасити човека (у последњој фази и Бога) из цивилизацијске кризе, супротстављајући се свим лажним учењима о спасењу која не решавају кризу, већ је продубљују. Решења која он предлаже су уздизање херојства и духа у рату и реинтегрисаној националној заједници (уочи и почетком Првог светског рата); афирмисању индивидуалних духовних личности и њиховог солидарног повезивања под окриљем Цркве (у периоду од друге половине рата до почетка 20-их); или стварању једне либералне елите образовања која ће ујединити науку са (рационалном)

метафизиком (у последњем периоду). Зато се Шелер истицао не само као ум који бритко продире у друштвену и духовну реалност садашњице, већ истовремено и као човек велике визије, који поседује огромну интелектуалну снагу која му је омогућавала да види даље од претеће кризе и песимизма свога доба (Stickers 1980, 3). Шелер се декаденцији модерне цивилизације супротставља рехабилитацијом и реафирмацијом апсолутног и вечног поретка вредности који је изложио у „Формализму”, и заступао до краја свог филозофског стваралаштва и живота. Хијерархија вредности представља темељ Шелерове критике духа, етоса и друштва модерног доба, и извориште алтернативе која човеку треба да донесе спасење из рушевина ове цивилизације.

Ниче и Шелер деле свој отклон од демократских постулата масовног друштва, гледајући у њима највећу опасност за духовну слободу. Ови принципи воде умањењу естетске херојске индивидуалности и аристократског схватања слободе, јер се једнакост права претвара у „једнакост кршења права”. За разлику од многих филозофа, Ниче тврди да су демократски постулати нашег доба одраз изједначавања са једнакости чиме су умањени услови за самопоштовање у најбитнијем смислу, будући да он заговара *agon* (такмичење) као модел културних и политичких односа. За Шелера је утилитаристички либерализам још један израз преокрета вредности у етосу модерне цивилизације.

Ничеова и Шелерова промишљања о узроцима и последицама кризе модерне цивилизације, примењиве су и данас, иако су се у нашем времену симулације и спектакла вредности у великој мери изгубиле, понекад постајући „антивредности”. У данашњици криза духа модерне цивилизације достиже свој врхунац. Док се громогласно истичу вредности права, једнакости и слободе, ми нисмо ни свесни своје робовске везаности.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Barbalet, Jack. 2001. *Emotion, Social Theory and Social Structure: A Macro-sociological Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bershady, Harold J. 1992. "Introduction" In *On Feeling, Knowing, and Valuing: Selected Writings*, Max Scheler. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Bochenski, Józef Maria, 1960. "A note on the Author." In *On the Eternal in Man*, Max Scheler. London: S.C.M.Press.
- Brobjer, Thomas. 1996. "On the Reevaluation of Values." *Nietzschean Studien* 25, 342–48.
- Connolly, William E. 1988. *Political Theory and Modernity*, New York: Basil Blackwell.
- Connolly, William E. 1991. *Identity and Difference: Democratic Negotiations of Political Paradox*, Ithaca: Cornell University Press
- Detwiler Bruce. 1990. *Nietzsche and the Politics of Aristocratic Radicalism*, Chicago: University of Chicago Press.
- Galović, Milan 1989. *Bitak i ljubav. Maks Šeler od fenomenologije do filozofske antropologije*, Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo.
- Golomb, Jacob. 2002. "How to De-Nazify Nietzsche's Philosophical Anthropology?" In *Nietzsche, Godfather of Fascism?*, Jacob Golomb and Robert S. Wistrich eds., Princeton: Princeton University Press.
- Girard, René. 1976. *Deceit, Desire and the Novel: Self and Other in Literary Structure* Baltimore: John Hopkins University Press. Heidegger, Martin. 1994. *Nietzscheova metafizika* Zagreb: Visovac.
- Keen, Sam. 1983. *The Passionate Life*. New York: Harper and Row.
- Kaufmann, Walter. 1974. *Nietzsche: Philosopher, Psychologist, Antichrist*. Princeton: Princeton University Press.
- Korać, Veljko. 1962. „Problemi i stremljenja savremene građanske filozofije” U *Glavne struje savremene filozofije*, Wolfgang Stegmiller. Beograd: Nolit.

- Morelli, Elizabeth Murray. 1998. *Ressentiment and rationality*. Paper presented at the 20th World Congress of Philosophy, Boston, MA.
- Niče, Fridrih. 1985. *Sumrak idola ili kako se filozofira čekićem*. Beograd: Grafos.
- Niče, Fridrih. 1986. *Genealogija morala*. Beograd: Grafos.
- Niče, Fridrih. 1988. *Ecce Homo*. Beograd: Grafos.
- Niče, Fridrih. 1992. *Tako je govorio Zaratustra*, Beograd: BIGZ.
- Nietzsche, Friedrich. 1988. *Volja za moć*, Zagreb: Mladost.
- Nietzsche, Friedrich. 1983. *Rođenje tragedije*, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, Biblioteka „Zora”.
- Nietzsche, Friedrich. 1999. *Antikrist, proketo kršćanstvo*. Zagreb: Izvori.
- Nietzsche, Friedrich. 2002. *S onu stranu dobra i zla*. Zagreb: Dubravka Kozina Publisher.
- Nietzsche, Friedrich. 2003a. *Radosna znanost*. Zagreb: Demetra.
- Nietzsche, Friedrich. 2003b. *Nachlass, 1885–88, Writings from the Late Notebook*, Rudiger Bittner ed. Cambridge: Cambridge University Press.
- Peri, Marvin. 2000. *Intelektualna istorija Evrope*. Beograd: Clio
- Pippin, Robert. 2006. “Agent and Deed in Nietzsche’s Genealogy of Morals” In *A Companion to Nietzsche*, Keith Ansell Pearson ed., 371–387. Oxford: Blackwell.
- Ortega y Gasset, José. 1928. *Max Scheler: Un embriagado de esencias (1874-1928)*, Revista de Occidente, junio 1928 http://www.robortexto.com/archivo10/kant_hegel_scheler.htm.
- Scheler, Max. 1957. „Vorbilder und Führer.” Im *Max Scheler Gesammelte Werke*, Bd. 10: Schriften aus dem Nachlass. Bd. 1, Zur Ethik und Erkenntnislehre; Bern: Francke Verlag.
- Scheler, Max. 1960a. „Probleme einer Soziologie des Wissens.” Im: *Max Scheler Gesammelte Werke*, Bd. 8: Die Wissensformen und die Gesellschaft; Bern: Francke Verlag.
- Scheler, Max. 1960b. „Erkenntnis und Arbeit. Eine Studie über Wert und Grenzen des pragmatischen Motivs in der Erkenntnis der Welt.” Im: *Max Scheler Gesammelte Werke*, Bd. 8: Die Wissensformen und die Gesellschaft; Bern: Francke Verlag.

- Scheler, Max. 1966. „Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik. Neuer Versuch der Grundlegung eines Ethischen Personalismus.” Im *Gesammelte Werke*, Bd. 2: Bern: Francke Verlag.
- Scheler, Max. 1968a. „Probleme der Religion. Zur religiösen Erneuerung.” Im *Max Scheler Gesammelte Werke*, Bd. 5: Vom Ewigen im Menschen; Bern: Francke Verlag.
- Scheler, Max. 1968b. „Die christliche Liebesidee und die gegenwärtige Welt. Ein Vortrag. ” Im *Max Scheler Gesammelte Werke*, Bd. 5: Vom Ewigen im Menschen; Bern: Francke Verlag.
- Scheler, Max. 1968c. „Vom kulturellen Wiederaufbau Europas. Ein Vortrag. ” Im *Max Scheler Gesammelte Werke*, Bd. 5: Vom Ewigen im Menschen; Bern: Francke Verlag.
- Scheler, Max. 1972. „Vom Umsturz der Werte. Abhandlungen und Aufsätze.” Im *Max Scheler Gesammelte Werke*, Bd. 3: Bern: Francke Verlag.
- Scheler, Max 1990. „Zur Idee des Ewigen Friedens und des Pazifismus.” In *Max Scheler Gesammelte Werke*, Bd. 13: Schriften aus dem Nachlass. Bd. 4, Philosophie und Geschichte. Bonn: Bouvier Verlag.
- Simić, Željko. 2013. „Odjeci Ničeovog Zaratustre u epohi postmoderniteta”, *Politeia*, br. 5, Banja Luka, jun, 198-247.
- Solomon, Robert. 2003. *Living with Nietzsche: what the great „immoralist” has to teach us*. New York: Oxford University Press.
- Stanković Pejnović, Vesna. 2013a. „Nietzsche i liberalizam.” *Filozofska istraživanja* 33(1): 156–159.
- Stanković Pejnović, Vesna. 2013b. „Politika kao moć kod Makijavelija i Ničea.” *Srpska politička misao* 40 (2): 11–29. doi: 10.22182/spm.4022013.1
- Stanković Pejnović, Vesna. 2014. *Lavirint moći Politička filozofija Fridriha Ničea*. Novi Sad: Mediterann Publishing.
- Stanković Pejnović, Vesna. 2020. „Otuden čovek(radnik) posthumane kapitalističke epohe – perspektiva Ničea i Marksa.” *Srpska politička misao* 67(2): 79–102. doi:10.22182/spm.6712020.4

- Sutlić, Vanja. 1987. *Praksa rada kao znanstvena povijest, Povijesno mišljenje kao kritika krypto filozofijskog ustrojstva Marxove misli*, Zagreb: Globus.
- Stikkers, Kenneth W. 1980. „Introduction" In *Problems of a Sociology of Knowledge*, ed. Scheler, Max. London, Boston and Henley: Routledge & Kegan Paul.
- Šeler, Maks 1967. „Filozofski nazor na svijet." U *Suvremena filozofija Zapada*, ur. Danilo Pejović Zagreb: Matica hrvatska.
- Šeler, Maks 1985. „Forme znanja i obrazovanje" *Luča* 2 (1/2): 187–212. Nikšić: Filozofski fakultet, Odsjek za filozofiju i sociologiju.
- Šeler, Maks. 2011: „Resantiman u izgradnji morala." U *Eseji iz fenomenološke antropologije* Maks Šeler. Beograd: Fedon.
- Šeler, Maks. 2013. *Bit i oblici simpatije*. Banja Luka: Vidici.
- Štegmiller, Volfgang. 1962. „Primenjena fenomenologija - Maks Šeler" U *Glavne struje savremene filozofije*. Beograd: Nolit
- Van Tuinen, Sjoerd. ed. 2018. *The Polemics of Ressentiment Variations on Nietzsche* London: Bloomsbury Publishing.
- Vattimo, Gianni. 2000. *Dialogo con Nietzsche*. Saggi 1961-2000, Garzanti, Milano.

Vesna Stanković Pejnović*

Institute for Political studies, Belgrade

Mario Kalik**

Faculty of Philosophy, Belgrade

THE CRISIS OF MODERN CIVILIZATION - THE PERSPECTIVES OF NIETZSCHE AND SCHELER

Resume

Friedrich Nietzsche and Max Scheler perceive the spirit of their time and its deep social and spiritual crisis of Western civilization, emphasizing that the loss of common values and landmarks in social life led to resentment alienation, meaninglessness, pessimism, despair, decadence, decay, nihilism.

In the paper, by method of comparative analysis, it is presented Nietzsche's and Scheler's perspectives of perceiving the crisis of the spirit of modern civilization and their proposals to overcome it. Both authors see the foundation of the crisis in the loss of meaning, the rise of nihilism and the wrong values that society promotes, as a consequence of resentment. Scheler emphasizes the importance and power of the "world of life". Scheler opposes the decadence of modern civilization by rehabilitating and reaffirming the absolute and eternal order of values, and resentment represents the destruction of the eternal order of values in human consciousness. Nietzsche's overcoming of resentment seeks to be achieved through the "affirmation of life", the will to power that the subject lacks. Power determines human behavior as the main feature of Nietzsche's affirmative ethics, so contrary to nihilism, as the spirit of the times. For Nietzsche, the unstoppable decline in the modern period is the result of nihilism, which he explains as a lack of goal or intention. All values lack the will to power because the values of decay rule, nihilistic values. In order to overcome the crisis, political reforms must be accompanied by cultural reforms and changes that would be carried out by philosophers-legislators by giving new guidelines and establishing new values as guiding principles of man.

By depriving the strong and the aristocratic of their right to domination and revenge, resentment has become an extremely effective weapon in the hands of the weakling. For

* E-mail address: vesna.stankovic.pejnovic@gmail.com.

** E-mail address: supermario_fkm@yahoo.com.

Nietzsche, resentment is the father of Christianity. Grown out of a destructive source, it has become a major creative cultural force in the shape of Christianity and its offspring. Resentment is definitely a dominant factor in our culture. Born out of the Christian attack on violence, it became the father of modern Western society. Friedrich Nietzsche and Max Scheler defined resentment as a form of political anger that does not seek a clear remedy. It is this particular conception of irremediable political discontent that appears.

Nietzsche and Scheler originally conceived resentment as a critique of the striving towards egalitarianism. Scheler sought to discover how to save man from the crisis of civilization, opposing all the false teachings about salvation that do not solve the crisis, but deepen it. The solutions he proposes are the rise of heroism and spirit in the war and the reintegrated national community, as in the days before and at the beginning of the First World War; affirmation of individual spiritual personalities and their solidarity under the auspices of the Church, as in the period from the second half of the war to the beginning of the 1920s; or the creation of a liberal elite of education that will unite science with (rational) metaphysics, in the last period. Nietzsche strives for self-transcendence and the establishment of a hierarchy in society according to the greatness of humanity itself as a need for the policy of salvation in the age of nihilism, which will be led by the superman. Nietzsche longs for a new humanity that would be just an expression of the nihilistic conditions he wants to overcome. Undisguised is his dissatisfaction with the present man whom he identifies with the resentment towards life. Because of the crisis of authority, and in search of a dead God, humanity needs new idols or ideas, which will be the new metaphysical foundations of morality. It is essential, for a modern man to find himself, while at the same time showing that it is necessary to establish new legislation.

The paper concludes that the causes of the crisis of modern civilization are found in the "inverted values" of the lower class according to Scheler and slavish morality with values that lack the will to power in Nietzsche.

Keywords: Nietzsche, Scheler, reversal of values, revaluation of values, nihilism, resentment, Christianity, equality, mass, elite

* Овај рад је примљен 9. јула 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 10. новембра 2021. године.

Борђе Марковић *

Правни факултет, Универзитет у Београду

О НАДЛЕЖНОСТИ ЗА ДОНОШЕЊЕ МЕРА ТОКОМ ВАНРЕДНОГ СТАЊА – ПОВОДОМ ОДЛУКЕ УСТАВНОГ СУДА СРБИЈЕ

Сажетак

Током прошлогодишњег ванредног стања, због немогућности да се Народна скупштина састане, Влада Републике Србије је уз супотпис председника Републике, донела Уредбу којом је требало да пропише мере одступања од људских и мањинских права како би се што ефикасније изашло на крај са епидемијом вируса корона. Неколико дана касније министар унутрашњих послова је донео Наредбу на основу овлашћења садржаних у уредби. У октобру 2020. године, Уставни суд Србије је ценио уставност поменуте Уредбе. Предмет овог рада представља тумачење уставних одредби које се тичу прописивања мера којима се одступа од људских и мањинских права током ванредног стања, као и оцена активности и правних ставова Владе, Министарства унутрашњих послова и Уставног суда. Циљ рад је да укажемо на недоумице које постоје у нашем правном систему у овој материји, и предложимо другачији приступ од онога који су понудили највиши државни органи, како би се у некој будућој ситуацији поступало у складу са уставотворчевом вољом и евентуално попуниле постојеће правне празнине и отклониле недоречености. У раду је поред позитивноправног коришћења и упоредно-правни метод, анализиране су две одлуке Уставног суда, употребљена је савремена литература из наведене области, али су консултовани и класични правни и политиколошки текстови. Сажето, главни закључак рада је да су Влада и председник Републике поступили супротно изричитој уставној норми, а да је Уставни суд пропустио да такав акт санкционише.

* Имејл-адреса: djordje.markovic@ius.bg.ac.rs.

** Рад је настао у оквиру пројекта Правног факултета Универзитета у Београду „Епидемија. Право. Друштво“ за 2021. годину (подтема: Епидемија. Право. Друштво. –јавноправна питања).

Кључне речи: ванредно стање, вирус корона, Устав Републике Србије, Народна скупштина, Влада, председник Републике, Уставни суд Србије, контрола уставности и законитости, људска и мањинска права

Над Србијом и васцелим човечанством се крајем 2019. и почетком 2020. године надвио мрачни облак у виду вируса корона, који је изазивао, и у тренутку писања овог рада још увек изазива, релативно озбиљне здравствене проблеме. С обзиром да је у том моменту (почетком 2020. године) било више непознаница него поузданих информација о самом вирусу и последицама које проузрокује, носиоци власти у Републици Србији су се одлучили да посегну за уставним механизмом проглашења ванредног стања, како би се лакше изашло на крај са овом пошашти.

ПРОГЛАШЕЊЕ ВАНРЕДНОГ СТАЊА И ДОНОШЕЊЕ МЕРА КОЈИМА СЕ ОДСТУПА ОД ЉУДСКИХ И МАЊИНСКИХ ПРАВА

Одлуку о проглашењу ванредног стања (Три председника, 29/20) која је гласила: „Проглашава се ванредно стање на територији Републике Србије. Ова одлука ступа на снагу даном објављивања у ‘Службеном гласнику Републике Србије’”, у складу са Уставом Републике Србије (Ustav Republike Srbije 2006, чл. 200), (у даљем тексту: Устав), донела су три председника: председник Републике, председник Народне скупштине и председник Владе. Овај „привремени трочлани колегијум” или „трилинг” високих функционера, конципиран је „са очигледном намером да у што већој мери предупреди могућност злоупотребе ванредног стања” (Simović 2020, 5; Tomić 2020a, 17). Овакав, „алтернативни, резервни начин” проглашења ванредног стања примењен је јер Народна скупштина (у даљем тексту: Скупштина) није могла да се састане, мада разлози за то нису били јасно предочени јавности, те стога Симовић истиче да је немогућност Народне скупштине да се састане било „битно претходно питање” као и да је то питање „фактичко”, „објективно” и „проверљиво” (Simović 2020, 5–6; uporediti Rešenje USS, IYo-42/2020a; Đorđević i Stanić 2021; Jovanović 2021).

Проглашењем ванредног стања у марту 2020. године, овај институт је први пут примењен од када је важећи Устав на снази. Једна норма добија свој пуни живот и испољава све своје врлине и мане, тек када отпочне њена примена у реалним околностима. У конкретном случају испољиле су се мане, односно велика правна празнина: „Устав не одређује ко процењује и на основу којих критеријума и разлога да Народна скупштина није у могућности да се састане” (Rešenje USS, IUo-42/2020b). Уставни суд Србије је у свом Решењу покушао да пронађе одговор тумачећи одредбе Закона о Народној скупштини и Пословника Народне скупштине, у којима је препознао да председник Народне скупштине најпре процењује да Скупштина није у могућности да се састане, а потом о томе обавештава председника Републике и председника Владе (Zakon o Narodnoj skupštini 2011; Poslovnik Narodne skupštine 2012). Јовановић (2021) је полазећи од улоге коју према Закону о Народној скупштини има Колегијум Народне скупштине, заузео став да је „много више у духу парламентаризма” да процену о (не) могућности састајања изврши управо овај Колегијум (162). Ипак, нама се чини да је састав овог тела исувише гломазан за доношење једне одлуке која на првом месту мора да буде правовремена и брзо спроводљива.¹ Дакле, одлуку о процени да ли Скупштина може да се састане или не, могло би да доноси тело које би било састављено од председника и потпредседника Скупштине, при чему би у Закон о Народној скупштини требало да се унесе (а Пословником да се разради) прецизирање одредбе о потпредседницима, којом би било предвиђено да приликом њиховог одређивања треба да се води рачуна о страначкој припадности, како би потпредседници били истински репрезенти скупштинског састава и воље грађана. Томић (Томић 2020b, 17) сматра да: „*De constitutione ferenda*, ваљало би прописати ко утврђује да ли у конкретној огромној неприлици Скупштина може или не може да се састане [...]”, као и да је ту реч о правном а не о политичком акту: „Чију би регуларност бар *ex post* испитивао Уставни суд.”

¹ Колегијум Народне скупштине чине председник Народне скупштине, потпредседници Народне скупштине и председници посланичких група у Народној скупштини (упоредити Закон о Народној скупштини 2010, чл. 26 ст. 2; Poslovnik Narodne skupštine 2012, чл. 34 ст. 1).

Одлука о проглашењу ванредног стања донета је 15. марта 2020. године, а сутрадан, 16. марта је донета Уредба о мерама за време ванредног стања (Vlada 2020), (у даљем тексту: Уредба). У складу са чл. 200 ст. 4 Устава, Народна скупштина „може прописати мере којима се одступа од Уставом зајемчених људских и мањинских права”, али пошто она није могла да се састане и прогласи ванредно стање, није била у стању ни да пропише мере. Тај посао је извршен, у складу са чл. 200 ст. 6 Устава, Уредбом коју је донела Влада уз супотпис председника Републике (мада се као први потписник на крају Уредбе налази председник Републике). Дакле, немогућност Народне скупштине да се састане, кључна је околност како за сам чин проглашења ванредног стања, тако и за прописивање мера које су се током њега примењивале. Пошто је Уредба само у начелу прописивала мере, 18. марта, министар унутрашњих послова доноси Наредбу о ограничењу и забрани кретања лица на територији Републике Србије (Ministarstvo Unutrašnjih Poslova [MUPF] 2020), (у даљем тексту: Наредба). У наредним недељама и месецима, оспорена је уставност како самог чина проглашења ванредног стања, тако и аката (Уредбе и Наредбе) којима су прописиване мере током његовог важења. Уставни суд Србије (у даљем тексту: Уставни суд), је најпре одлучио о уставности проглашења ванредног стања – Решење о одбацивању иницијативе (Rešenje USS, IUo-42/2020с), (у даљем тексту – Решење), а потом и о уставности аката о мерама – Одлука о утврђивању несагласности (Odluka USS, IUo-45/2020а), (у даљем тексту – Одлука). У нашем раду посебна пажња биће посвећена управо овој другој одлуци и то само оном њеном делу који се тиче испитивања надлежности за доношење Уредбе и Наредбе.

УРЕДБЕ ПО НУЖДИ

Пре него што се упустимо у анализу Одлуке Уставног суда, покушаћемо да с теоријскоправног аспекта одредимо карактер и сврху уредби које у ванредном стању доноси Влада уз супотпис председника Републике.

Поводом првог питања о природи самог акта, Томић (Томић 2020с) сматра да је реч о уредбама по нужди, које су по свом карактеру уставне (јер их предвиђа устав), само-

сталне и неправе (јер не служе извршавању ниједног закона, за разлику од правих и несамосталних које се управо везују за извршење одређеног закона), а по својој правној снази – „(чак!) надзаконске снаге”, јер се њима привремено одступа од уставом зајемчених људских права (17). Узимајући све ово у обзир, можемо да дођемо до закључка да је посматрано с материјално-правног аспекта овде реч о својеврсном уставном закону (јер обрађује део уставне материје) са ограниченим временским трајањем, који је с формално-правног становишта заогрнут у форму уредбе (а примарно би имао форму закона, да га је донела Скупштина), иако својом снагом може да привремено измени уставне одредбе.

Јовановић (Jovanović [1936] 2005, 367) је између два светска рата о „уредбама по нужди”, писао на следећи начин: „Оне се не везују ни за какав закон чија би основна начела имале да развију. Оне постоје саме за себе. Управна власт има одрешене руке у погледу њихове садржине. Путем уредаба по нужди она може прописати нешто што се не слаже са законима који постоје (у том случају, ови се последњи обустављају за све време док те уредбе важе). Као законске допуне, уредбе су од сталне важности, и зато имају само снагу везаног законодавства. Као привремени закони, уредбе имају снагу неvezаног законодавства, али зато нису од сталне важности. Уредбе по нужди издају се онда кад се, у одсуству законодавног тела, јави потреба за једним законом. Следствено, чим се законодавно тело састане, оно има да реши, да ли би и оно било издало такав закон, да се у даном тренутку налазило на окуп. Ако одобри издану уредбу, она се претвара у закон; иначе, она престаје важити, а у живот се повраћају они закони који су њоме били обустављени.” Из овог једноставног описа произлази да уредбе по нужди одликује привременост, потреба потврђивања, и специфична, надзаконска снага – у нашем случају уставна снага, тј. снага привременог уставног закона. Суштински слично становиште, заузео је и Уставни суд у свом Решењу, истакавши да мере одступања нису „обични акти законодавне власти, нити је реч о редовној законодавној материји, већ о одступању од Уставом зајемчених људских права у мери у којој то ванредне околности чине неопходним и оправданим” (Rešenje USS, IUo-42/2020d).

На друго питање које се тиче сврховитости прописивања мера одступања од људских и мањинских права уред-

бом, одговор даје наш други великан уставноправне мисли, Јовичић: „Без обзира на то колико било пожељно да се поједина питања због свог значаја регулишу законом, могу настати ситуације у којима то није могућно постићи, јер постоји неодложна потреба да се регулисању приступи одмах, без чекања да се парламент сазове (уколико није на окупу) и да закон буде донет по уобичајеној процедури. У таквим ситуацијама се прибегава регулисању путем подзаконских прописа. Дакле, да би неко питање било регулисано законом потребно је да не постоји неодложна и хитна потреба за његовим регулисањем.” Наш уставотворац је ову „неодложну и хитну потребу” допунио још и фактичком немогућношћу да се Скупштина састане, те је тиме овластио Владу да ступи на њено место, што самим тим производи обавезу да се Влада понаша онако како би се Скупштина понашала да је на њеном месту. Истини за вољу, Јовичић такође истиче да је неретко веома тешко разграничити шта су „начела, начелна питања, начелни приступ и сл., а шта детаљи, конкретизација и сл.”, те стога и шта треба да буде предмет законског а шта подзаконског регулисања, али ипак даје смерницу да примере закона којима мора да се изврши „до краја прецизно регулисање” представљају „[...] кривични закони, закони о поступцима (кривичном, грађанском, управном) и сл., управо сви они закони којима се регулишу односи грађана и државних органа; ту се подзаконским прописима не сме остављати било какво прецизирање и конкретизација законских одредби – све што је у датој материји релевантно, мора до краја, до у детаљ, бити регулисано искључиво законом” (Јовић 2005, 373). *Mutatis mutandis*, пошто у нашем случају уредба ступа на место закона, а својом снагом може да дерогира и поједине уставне одредбе, онда се њоме морају „до у детаљ” прописати сва одступања од зајемчених права, што би требало да допринесе лакшем превазилажењу ситуације која је довела до увођења ванредног стања. На сличан начин о овоме је став заузео и Уставни суд у свом Решењу: „[...] особеност ванредног стања управо [је] у томе што допушта одступање од редовног режима људских права да би се што делотворније превазишле ванредне околности и успоставио нарушени јавни поредак” (Решење USS, IUo-42/2020e). Слично пише и Маринковић када истиче да одлука о проглашењу ванредног стања „[...] у себи садржи и процену да би било неоп-

ходно одступити од Уставом зајемчених људских права да би се постигао правозаштитни циљ”, и да његово проглашење није „[...] само себи сврха већ је његова сврха да омогући делотворнију борбу против опасности” (Marinković 2021, 135).

ПРИКАЗ НАЈЗНАЧАЈНИЈИХ ДЕЛОВА ОДЛУКЕ УСТАВНОГ СУДА

Поводом иницијатива за покретање поступка за оцену уставности и законитости Уредбе и Наредбе, Уставни суд је покренуо поступак оцене уставности, иако су оба акта престала да важе, искористивши процесну могућност чл. 168 ст. 5 Устава. Оспорена је читава Наредба, и више чланова Уредбе, али ћемо се у раду фокусирати само на чл. 2, који је изворно гласио: „Министарство унутрашњих послова, у сагласности са Министарством здравља, може привремено да ограничи или забрани кретање лицима на јавним местима, као и да нареди појединим лицима или групама лица која су заражена или се сумња да су заражена заразном болести COVID-19 да бораве на адреси свог пребивалишта, односно боравишта, са обавезом јављања надлежној здравственој установи.” На основу овог овлашћења накнадно је донета и оспорена Наредба којом су мере детаљно уређене.

Кључни аргументи подносилаца иницијатива којима оспоравају чл. 2 Уредбе укратко су следећи: „[...] Влада није сагласно Уставу прописала конкретне мере одступања од људских и мањинских права зајемчених Уставом у обиму у којем је то неопходно, већ је овим одредбама овластила један орган државне управе (Министарство унутрашњих послова) да, уз сагласност другог органа државне управе (Министарства здравља), то сâм учини својом одлуком (наредбом) [...]”; „[...] Уставом [је] утврђено овлашћење да Влада, уз супотпис председника Републике, прописује мере којима се одступа од људских и мањинских права [...], па стога то не може ниједним актом Владе, као ни актом председника Републике бити делегирано на министарства као део државне управе. [...] наведено овлашћење представља изузетак од правила да мере одступања од људских и мањинских права у ратном и ванредном стању прописује Народна скупштина [...], већином гласова свих народних посланика [...], па се као таква мора уско тумачити” (Odluka USS, IUo-45/2020b).

Веома је занимљиво да Уставни суд у делу Одлуке у коме наводи одговор доносилаца оспорених аката, најпре детаљно цитира одговор Министарства унутрашњих послова, (у даљем тексту: Министарство), а поводом одговора Владе истиче следеће: „[...] Влада је изнела идентичну аргументацију као што је то учињено и у одговору Министарства унутрашњих послова поводом овлашћења за доношење оспорене Наредбе” (Odluka USS, IUo-45/2020с). Одговор председника Републике није наведен (а из Одлуке Уставног суда се не види ни да ли је од њега то и тражено), као да он није имао никаквог суштинског учешћа у креирању овако важног акта, иако се формално јавља као (прво)потписани доносилац. Устав као доносиоце аката којима се прописују мере за време ванредног стања препознаје примарно Народну скупштину, а секундарно Владу и председника Републике, те је стога на првом месту Уставни суд требало да анализира одговор Владе (као делајућег органа, пошто Скупштина није могла да се састане), потом одговор председника Републике, а евентуално и само узгредно, да узме у разматрање и одговор Министарства које је донело Наредбу. Овако је примат дат органу који, показавши у наставку рада, уопште и није требало да узме учешће у доношењу поменутих мера.

Одговор Министарства садржи неколико занимљивих и за нашу анализу релевантних опаски: 1) да је Влада, уз сопотпис председника Републике „прописала конкретне мере”, а да је њихово „активирање” препуштено надлежним министарствима, те да стога није реч о „делегирању надлежности Владе на органе државне управе”, „[...] како се фактички епидемиолошка ситуација стабилизовала, постала предвидљивија, она је сама по себи омогућила да се мере дају у оквиру који је у каснијим фазама мање био подложен изменама, па су све потребне конкретизације за поступање дате Наредбом инкорпориране у Уредбу, јер је опредељење Владе било да, поштујући примарни положај Народне скупштине у одлучивању по овом питању, чак и конкретизација поступања из Наредбе министра унутрашњих послова, донете на основу Уредбе о мерама за време ванредног стања, буде инкорпорирана у ту исту Уредбу, да би се пружила могућност да и то буде потврђено од стране Народне скупштине [...]”; 2) да иницијатори „[...] сагледавају ситуацију искључиво са формалног становишта, не увиђајући заправо да се фактички ра-

дило о ситуацији где се држава суочила са ширењем заразне болести о којој и сада не постоји у довољној мери потребан број података [...]", као и да је „[...] свака мера донета од стране министра унутрашњих послова, донета уз претходну сагласност Владе, а не самостално, јер су предлози адекватних аката били сваки пут предмет разматрања на седницама Владе, а сами акти доношени тек након добијене сагласности"; 3) да је потребно да се у обзир узме „системски правни оквир Републике Србије који уређује заштиту становништва од заразних болести", посебно Закон о заштити становништва од заразних болести, који овлашћује министра здравља да под одређеним условима може да изда одговарајуће наредбе (Odluka USS, IUo-45/2020d).

Уставни суд је готово у потпуности уважио аргументе Министарства (а тиме посредно и Владе), додатно их разрадивши, уз покушај теоријског уобличавања: 1) УСС је утврдио да оспореном одредбом Уредбе одређене „[...] могуће мере одступања од људских и мањинских права зајемчених Уставом, за време трајања ванредног стања [...]", а да је „[...] надлежним министарствима Влада само поставила конкретан оперативни задатак да [...] конкретизују одређене мере чија је примена потребна, те одреде и потребан обим примене мера", а све то из разлога што у моменту доношења Уредбе „[...] само дан након проглашења ванредног стања, није било могуће предвидети [ток епидемиолошке ситуације – прим. Ђ.М.] ни са иоле вишим степеном извесности [...]"; 2) да је све прописане мере „суштински донела Влада", јер је „[...] свака мера донета од стране министра унутрашњих послова фактички донета уз претходну сагласност Владе, јер су сви предлози адекватних мера били предмет разматрања на седницама Владе и доношени тек након добијене сагласности", као и да је „[...] Влада заједно са председником Републике задржала право апсолутне контроле употребе датог овлашћења за конкретизацију мера, што значи да је у сваком моменту право одлучивања о примени мера могла и одузети надлежном органу [...]", и коначно да је Наредба била на снази од 18. марта до 9. априла 2020. године, када је престала да важи, „[...] али су питања која су била уређена оспореном Наредбом постала саставни део Уредбе о мерама за време ванредног стања, и то новододатим чланом 1а Уредбе"; 3) Позивајући се на одредбе чл. 51 Закона о полицији и чл. 52 и 53 Закона о за-

штити становништва од заразних болести, Уставни суд: „[...] указује и на чињеницу да су у правном поретку Републике Србије прописана овлашћења органа државне управе, да зарад заштите живота и здравља становништва Републике Србије, могу прописати суштински и садржински сличне мере којима се ограничава или забрањује кретање лица и њихово окупљање” (Odluka USS, IUo-45/2020e).

На овом месту смо само сумарно приказали кључне аргументе који су изнети поводом овог нормативног спора, а које смо покушали да групишемо у три категорије. У првој, назваћемо је *уставном*, углавном су истакнути аргументи који се тичу питања идентификације органа који је прописао мере; другу ћемо назвати *фактичком*, јер се углавном бави питањем непредвидљивости тока епидемије; и трећа, *законска*, обрађује аргументе којима се истичу улога и овлашћења органа државне управе у складу са одређеним законима. У наставку рада ћемо се детаљније осврнути на аргументе из сваке од поменутих категорија.

АНАЛИЗА ОДЛУКЕ УСТАВНОГ СУДА

Најпре ћемо се позабавити *уставним* питањима, тј. изналажењу одговора на питање који орган је једино био надлежан да пропише мере. Марковић (Marković 2015) истиче да „Устав не предвиђа могућност поремећаја надлежности у односима између легислативе и егzekутиве у тим [нередовним] стањима, него само могућност одступања од људских и мањинских права предвиђеним Уставом” (288). Утисак је ипак, да долази до одређеног привременог поремећаја. Уставни суд је раније истакао да у случају ванредног стања долази до „‘системског’ одступања од редовног функционисања државних органа и јавних служби” и да у њему постоји „поремећај надлежности, најчешће у корист егzekутиве” (Rešenje USS, IUo-42/2020f). Слични ставови преовлађују и у нашој теорији: „[...] одлука о проглашењу ванредног стања је предуслов [...] да Влада и председник Републике привремено преузму законодавну надлежност Народне скупштине, укључујући и прописивање мера којима се одступа од Уставом зајемчених људских и мањинских права, кад Скупшти-

на није у могућности да се састане [...] Ванредно стање, по својој природи, нарушава поделу власти јер егзекутива неизбежно задире у домен легислативе” (Marinković 2021, 135 i 148); „[...] практично посматрано до извесног дисбаланса у корист извршне власти долази по самој природи разлога за увођење ванредног стања – управо је то један од циљева, а све ради ефикасности у отклањању онога што је до ванредног стања и довело” (Ђорђевић i Stanić 2021, 55). Дакле, када Скупштина није у могућности да се састане како би прописала одговарајуће мере, на њено место ступа Влада чију уредбу потписује и председник Републике. Симовић (Simović 2020) подвлачи да је „За разлику од алтернативног поступка за проглашење ванредног стања у коме је укључен и председник Народне скупштине, алтернативни поступак за предвиђање мера одступања од људских права [је] потпуно препуштен извршној власти. [...] У том смислу, председник Републике се појављује као коректор или арбитар приликом процењивања да ли су Владине мере неопходне и оправдане у постојећим ванредним околностима” (7). У сличном духу пише и Маринковић (Marinković 2021), истичући да је у поменутој ситуацији одлуку могла да донесе „[...] искључиво Влада, као израз скупштинске већине, и председник Републике, који је уз Скупштину једини непосредно изабрани демократски орган на националном нивоу. То је *ratio* таквог уставног решења” (136–137). Додали бисмо да Влада има могућност да пропише мере (са којима ће се сагласити председник Републике), и ако то одлучи, онда ту своју одлуку мора да спроведе у форми уредбе, целовито и конкретно. То је њена уставна обавеза, јер је због поменутог поремећаја надлежности она ступила на место Скупштине, а њен акт има такву правну снагу да привремено може да суспендује и поједине уставне одредбе. Због тога Уставни суд уопште није требало да се бави тиме да ли је и у којој мери Наредба конкретизовала Уредбу, да ли она представља „одлуку у супстанцијалном смислу”, да ли је Уредбом постављен „конкретан оперативни задатак” и сл. (Odluka USS, IUo-45/2020f). Насупрот наводима из одговора Министарства и аргументацији Уставног суда, рекли бисмо да је исправан став да је „Уредбом је извршен трансфер надлежности на министра унутрашњих послова, да уз сагласност министарства здравља доноси мере суспендовања слободе кретања”, због чега је „одликује формална неуставност”

(uporediti Simović 2020, 13; Marinković 2021, 137). Уставни суд је требало да узме у обзир и податак да се чл. 200 (под називом „Ванредно стање“) налази у оквиру Осмог дела Устава који носи назив „Уставност и законитост“, као и да је рок у којем уредба престаје да важи, краћи од онога који је прописан за важење одлуке о проглашењу ванредног стања (videti Simović 2020, 4 i 7; URS 2006, чл. 200. st. 8 i 9). Дакле, специфични значај дела Устава у којем се одредба налази (иако су формално посматрано све одредбе Устава исте снаге), активирање Владине и председникове улоге тек по немогућности састајања Скупштине, кратак рок за потврђивање мера од стране Скупштине, требало је да буду смернице Уставном суду да је овде, као што је наведено и у поднетим иницијативама, по среди изузетак од, и иначе строгог правила о могућности прописивања мера, па га је тако, као и сваки изузетак, требало да тумачи уско.

Друга група аргумената, која се тиче једног *фактичког* питања – непредвидљивости тока епидемије, је истовремено и најзанимљивија и најнелогичнија од свих са којима се сусрећемо у Одлуци. Из навода који су садржани у одговору Министарства и аргументације Уставног суда, произлази да Влада и председник Републике у моменту доношења Уредбе (16. марта 2020.) нису били у могућности да предвиде развој епидемиолошке ситуације, али да су министар унутрашњих послова и министар здравља (уз чију сагласност је Наредба донета) само два дана касније (18. марта 2020.) то били у стању да учине. Овим се сугеришу два могућа закључка: први, да ни Влада као колективни орган, попут Скупштине, није могла да се састане и да донесе акт којим би прописала мере, или други, да Влада као целина, уз садејство председника Републике, није била у стању да донесе/прецизира мере, али су накнадно, два њена министра то била у стању да учине. Пошто се увидом у архиву седница Владе² јасно види да је током ванредног стања она заседала готово сваког дана, а понекад доносила и по неколико различитих аката дневно, први закључак отпада. То нас води ка другом, који је крајње поражавајући, јер се на тај начин девалвира како улога саме Владе, тако и председника Републике. Када се све ово узме у

2 Архива одржаних седница и донетих одлука доступна је на сајту Владе Републике Србије: <https://www.srbija.gov.rs/dokument/511380/sednice-vlade-za-vreme-mandata-vlade-republike-srbije-izabrane-28-oktobra-2020-godine-dokumenti-sa-sednica-odrzanih-2021-godine.php>.

обзир, а посебно та појачана и готово свакодневна Владаина активност, што се посредно закључује и из признања самог Министарства, на које се после позвао и Уставни суд: „[...] да [је] свака мера донета од стране министра унутрашњих послова фактички донета уз претходну сагласност Владе, јер су сви предлози адекватних мера били предмет разматрања на седницама Владе и доношени тек након добијене сагласности” (Odluka USS, IUo-45/2020g). Дакле, заиста је нејасно зашто мере којима се одступа од људских и мањинских права није у потпуности и конкретно, донела сама Влада, када се већ са сваком мером сагласила.³ Ако се овом питању дода и дилема која постоји код појединих аутора, да је упитно да ли је уопште и Скупштина заиста била спречена да заседа⁴, развој догађаја би могао да се опише овако: да је најпре овлашћење за проглашење ванредног стања (не)оправдано прешло на три председника, а потом следствено и овлашћење за доношење уредбе о мерама на Владу и председника Републике, да би на крају, због немогућности Владе и председника Републике да „предвиде ток епидемије”, они своје овлашћење пренели на два министра.

Трећа категорија аргумената, тиче се законских овлашћења појединих органа државне управе у редовним и нередовним стањима. У складу са аргументацијом Министарства, потребно је да се у обзир узме и „системски [истакао Ђ. М.] правни оквир Републике Србије који уређује заштиту становништва од заразних болести”, посебно у смислу Закона о заштити становништва од заразних болести, који овлашћују министра здравља да под одређеним условима може да изда одговарајуће наредбе (Zakon o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti 2020, čl. 52 i 53). Ову тезу разрадио је и

3 О овоме у свом издвојеном мишљењу пише и судија Уставно суда, Т. Корхеџ (Tamas Korhecz): „С друге стране, из одговора Владе и надлежног министарства произилази да је Влада била у прилици да заседа, и да разматра мере министарства у време доношења управног прописа, из чега произилази да није било посебних разлога, да због спречености Владе само министарство пропише мере одступања и да их прилагођава епидемиолошкој ситуацији” (Odluka USS, IUo-45/2020j).

4 „Можда су се, ипак, „организационе могућности” састајања Народне скупштине могле сагледавати у светлу чињенице да је рад кафића, ресторана и тржних центара био дозвољен све до 21. марта 2020. године, дакле целих шест дана после проглашења ванредног стања. Или, рецимо, у светлу упоредивих искустава представничких тела других земаља које су пролазиле кроз исту кризу (Curti and Kelly 2020), а на неке од њих и сам УС реферише када говори о оправданости увођења ванредног стања. Тад би се лако уочило да је Србија једина земља у којој највише представничко тело није имало никаквих активности скоро два месеца” (Jovanović 2021, 163–164).

Уставни суд, који се поред два поменућа члана позвао и на Закон о полицији: „[...] Уставни суд указује и на чињеницу да су у правном поретку Републике Србије прописана овлашћења органа државне управе, да зарад заштите живота и здравља становништва Републике Србије, могу прописати суштински и садржински сличне мере којима се ограничава или забрањује кретање лица и њихово окупљање” (Закон о полицији 2018, чл. 51; Одлука USS, IUo-45/2020h). И судија Уставног суда, Т. Корхеџ је у свом издвојеном мишљењу истакао: „Да би смо правилно оценила уставност или неуставност одредаба члана 2. и 3. Уредбе, потребно је поћи од одредаба Устава и *системских* [истакао Ђ. М.] Закона којима се уређује организација државне власти у Републици Србији, односно, однос законодавне и извршне власти, однос Владе и органа државне управе, са посебним освртом на надлежност органа државне управе да стварају опште правне норме” (Одлука USS, IUo-45/2020i). Нама се овакав приступ чини погрешним из више разлога. Најпре, „системски правни оквир” и „системски закони” су одреднице које с формалноправног становишта нашег правног система немају никакво значење, јер према Уставу сви закони имају идентичну правну снагу, разликовање међу њима једино може да се врши применом класичних правила тумачења, да новији закон укида старији и да конкретнији укида општи. Стога помињање одреднице „системски” може да има само такав, помоћни значај приликом тумачења, све док наш правни систем не добије неку нову категорију закона попут нпр. органских, које познаје упоредна пракса (видети Marković 2018). А када је реч о правном режиму „нередовних друштвених прилика у Србији”, никако не би могло да се каже да је он уређен на системски начин, пошто су институти који се тичу ванредног и ратног стања, као и ванредне ситуације регулисани у различитим и многобројним законима, нпр: Законом о одбрани, Законом о полицији, Законом о заштити становништва од заразних болести, Законом о смањењу ризика од катастрофа и управљању у ванредним ситуацијама, Пословником Народне скупштине итд (видети Tomić 2020d, 10).

Помињање овлашћења министара према Закону о полицији или Закону о о заштити становништва од заразних болести, поводом ситуације у којој је током ванредног стања, требало да се пропишу мере је веома упитно. Најпре, сам

Уставни суд је у свом Решењу истакао да одлука о проглашењу ванредног стања „[...] представља акт којим се држава преводи из редовног у ванредно уставно стање [подвукао Ђ.М.] на основу претходне процене надлежног државног органа, односно надлежних државних органа о испуњености услова за проглашење ванредног стања”, као и да је неопходно да се води рачуна о „неопходности разликовања између ограничавања људских права и одступања од људских права. Институт дерогације, односно, одступања од људских права везује се за ванредно стање и привременог је карактера, јер ова одступања трају највише колико и ванредно стање” (Решење USS, IUo-42/2020g). Дакле, поменути закони се претежно баве ограничавањем људских права у редовном стању, попут цитираних чл. 52 и 53 Закона о заштити становништва од заразних болести, изнад којих се налази наслов: „Спровођење мера у ванредним ситуацијама”, а одступања су једино могућа када је дошло до „откључавања” пажљиво чуваног уставноправног противпожарног апарата – ванредног стања. О томе пише и Томић (Томић 2020е, 19): „[...] потенцијална, Уставом допуштена одступања од људских и мањинских права у ванредном стању су неупоредиво већа од уставних ограничења која се законски прописују код ванредних ситуација [...] код ванредног стања кључну нормативну улогу – кад парламент није у прилици да се састане – добијају Владине уредбе по нужди, а код ванредне ситуације – одговарајући закон, а на основу њега, следствени правни акти Владе – уредбе за његово извршење, као и наредбе Министарства унутрашњих послова”. Заправо, наш утисак је да је оспорена Наредба у садржинском смислу, у ствари, школски пример тзв. полицијске уредбе. Детаљан опис овог акта пружа Јовановић, (Јовановић [1936] 2005, 369): „Полицијске уредбе међутим нису ништа друго него нарочити облик правних уредаба, и то оних које се издају на основу једног закона као његова допуна. [...] Разлика између полицијских уредби и обичних законских допуна састоји се само у томе, што се полицијске уредбе издају на основу много ширег законског овлашћења. Обично, уредбом се закон допуњује само у појединостима; све важније тачке утврђене су самим законом. Код полицијских уредби могућно је да у закону буде означен само предмет који уредбом треба регулисати, у ком случају уредба садржи не само споредне, него и главне прописе, на

пример ако законодавац овласти шефа управне власти да, онда кад се јави зараза, уредбом пропише мере које су ради њеног сузбијања потребне.” У нашем случају, улогу закона преузела је владина Уредба (по нужди), а улогу полицијске уредбе, Наредба министра полиције.

МОГУЋА УНАПРЕЂЕЊА ПОСТОЈЕЋИХ РЕШЕЊА

На самом крају, укратко бисмо размотрили и ефикасност постојећег, алтернативног механизма за прописивање мера током ванредног стања. Тако Ђорђевић и Станић, проблематизују питање садејства више политичких актера приликом проглашења ванредног стања, нарочито ако се оно јави у периоду кохабитације, истичући ипак да је „циљ оваквог механизма” – деловања три председника приликом проглашења ванредног стања, „да се постизањем широког консензуса обезбеди боља заштита од злоупотреба” (Ђорђевић и Станић 2021, 60). У суштини сличне дилеме се јављају и код прописивања мера, јер да би се одступило од зајемчених права, о томе морају да се сагласе Влада и председник Републике, и остаје нејасно шта би се десило ако би председник Републике одбио да потпише Владиноу уредбу. Према постојећем уставном решењу, то би могао да буде основ за реализовање поступка разрешења председника Републике, али с обзиром на многе недостатке који прате овај институт код нас, та политичка санкција се чини веома неизвесном. Додатно, чак и ако би до ње и дошло, била би слаба утеха, ако би због пропуштања председника Републике већ биле проузроковане неотклоњиве последице. Због тога Симовић (Simović 2020, 5–6) предлаже да би: „Рационалнији институционални избор [би] био да се као алтернативни модел одлучивања о проглашењу ванредног стања предвиди самостално доношење одлуке од стране председника Републике или унеколико боље Владе, као колегијалног органа, која је политички одговорна Народној скупштини”. Ипак, „комбиновани” модел прописивања мера, углавном као алтернатива скупштинској одлуци, није непознаница у упоредном праву. У Хрватској, уколико Сабор не може да се састане, председник Републике одлучује о ограничењу слобода и права на предлог Владе и уз

супотпис председника Владе (Ustav Republike Hrvatske 2014, čl. 17 st. 1); у истој ситуацији у Словенији, председник Републике на предлог Владе издаје уредбе са законском снагом (Ustava Republike Slovenije 2021, čl. 108). Насупрот томе, у Црној Гори, Северној Македонији, Чешкој и Мађарској, влада је препуштено да доноси акте којима прописује одговарајуће мере (видети Ustav Crne Gore 2013, čl. 101 i st. 1; Ustav na Republika Severna Makedonija 2019, čl. 126 st. 1; Czech Republic's Constitution 2002, Art. 6; Hungary's Constitution 2011, Art. 53). Дакле, наше постојеће решење није неуобичајено, те је могуће да се пронађу аргументи за то да остане овакво какво је сада, или за опцију да се оно поједностави, па да се доношење мера у ситуацији када Скупштина не може да се састане, препусти било Влади, било председнику Републике. Ми бисмо се определили радије за прву варијанту, јер сматрамо да у модерним условима развијених телекомуникација готово да не постоје ситуације у којима Влада не може да одржи макар телефонску седницу (осим у случајевима разарања апокалиптичних размера), а чини нам се да је о осетљивом питању одступања од људских права, ипак боље да промисли и одлучи један колегијални, уместо инокосног органа (видети Poslovník Vlade 2019, čl. 7 st. 4). Поред тога требало би да се размишља и у правцу увођења обавезне уставносудске контроле аката којима се прописују одступања од људских права током нередовних околности.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Доношењем посебног Закона Народна скупштина је потврдила оспорену Уредбу у коју су претходно унете све одредбе из оспорене Наредбе – Уредба је мењана 11 пута током ванредног стања (Zakon o potvrđivanju uredaba 62/20). Ванредно стање у Републици Србији је укинато Одлуком Народне скупштине од 6. маја 2020. године (Narodna skupština 65/2020-4). Тог дана ступио је на снагу и Закон којим је престало важење оспорене Уредбе, али је продужено важење неких уредаба које су донете за време ванредног стања, до „ступања на снагу одговарајућих закона” (Zakon o važenju uredaba 65/20, čl. 3). Када се све ово узме у обзир, оправдано може да се постави питање чему слу-

жи оцена уставности коју је спроводио Уставни суд, па и читава наша анализа, када је акт прво потврдила Скупштина, а потом је престао да важи и више се не примењује.

Део одговора крије се у податку да је 30. априла 2020. године, Влада донела Одлуку о ублажавању мере ограничења кретања током ванредног стања, иако је ванредно стање још увек трајало, а Скупштина се састала претходног дана (Vlada Republike Srbije 63/2020). Поводом ове Владине одлуке Симовић (Simović 2020, 14) је недвосмислен: „Дакле, будући да може да заседа, мере одступања од људских права нужно је требало да доносе Народна скупштина. [...] У том смислу, Одлука Владе која се односи на суспензију слободе кретања, премда су њена решења подразумевала ублажавање првобитно предвиђеног режима кретања за нерадне дане, јесте неуставна из формалних разлога.” Овоме бисмо додали да у овом случају, уместо закона чак није донета ни уредба, већ само одлука. Други део одговора крије се у улози уставног судства у модерној демократској држави. Суштина деловања Уставног суда била би у томе, да до краја расветли један институт који до сада код нас није био коришћен, као и да пружи смернице за његову правилну примену у складу са духом Устава, или укратко како то истичу Сајо и Вит (Sajó and Uitz 2017, 432): „Контрола уставности након укидања ванредног стања првенствено има образовне користи: поставља стандарде за будуће догађаје”. Пошто Уставни суд није „пронашао” да је одредба чл. 2 Уредбе супротна Уставу, пропустио је прилику да постави стандард за поступање извршне власти у будућности. Тако је додатно „легиимизовао доминацију егzekутиве током кризе” и приближио Србију неошмитовском моделу власти у ванредним околностима (*Neo-Schmittian model of emergency governance*), који одликује доминантна улога извршне власти, као једине која располаже одговарајућим механизмима да „избалансира” људска права у односу на степен опасности (Miljojković 2021, 128 и 134).⁵ Академик Јовичић (Jovićić 2005) подвлачи да „законитост није сама себи циљ”, да закони морају да имају „душу” и да „воде рачуна о човеку”, а да се „Формалном законитошћу могу [се] покривати многа нељудска и недемократска понашања и тако се законитост може изврћи у своју супротност – режим безакоња” (473). Питање је да ли у одсуству формалне законитости (и уставности) можемо да избегнемо безакоње и досегнемо

5 Иначе, Миљојковић тврди да је већ својим Решењем, Уставни суд Србију сврстао у неошмитовски модел (упоредити Miljojković 2021, 134; Đorđević i Stanić 2021, 63).

идеал „закона са душом”, или је пак она недовољан, али неопходан услов у стварању правног поретка за грађанина и по његовој мери.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Czech Republic's Constitution of 1993 with Amendments through 2002, https://www.constituteproject.org/constitution/Czech_Republic_2002.pdf, последњи pristup 10. 07. 2020.
- Đorđević, Miroslav, i Miloš Stanić. 2021. „Proglašenje vanrednog stanja u Republici Srbiji usled pandemije kovida 19.” U *Pandemija kovida 19: Pravni izazovi i odgovori*, ur. Vladimir Đurić i Mirjana Glintić, 51–65. Beograd: Institut za uporedno pravo.
- Hungary's Constitution of 2011, https://www.constituteproject.org/constitution/Hungary_2011.pdf, Poslednji pristup 10. 07. 2020.
- Jovanović, Miodrag. 2021. „Ustavni sud u raljama karlšmitovskih pitanja.” *Novi Arhiv za pravne i društvene nauke I* (1): 155–165. doi: 10.51204/Novi_Arhiv_PFUB_21107A.
- Jovanović, Slobodan. [1936] 2005. *Država Knj. I*. Beograd: Geca Kon A.D. Fototipsko izdanje. Reprint, Beograd: Prosveta. Citati se odnose na fototipsko izdanje
- Jovićić Miodrag. 2005. *Ustav i ustavnost*. Beograd: Službeni glasnik.
- Marinković, Tanasije. 2021. „Ustavna hronika Republike Srbije za prvu polovinu 2020. godine”. *Novi Arhiv za pravne i društvene nauke I* (1): 124–154. doi: 10.51204/Novi_Arhiv_PFUB_21106A.
- Marković, Đorđe. 2018. „Organski zakon u ustavnopravnom poretku Republike Srbije.” U *Univerzalno i osobeno u pravu*, ur. Ognjen Vujović, tom I, 287–307. Kosovska Mitrovica: Univerzitet u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici.
- Marković, Ratko, 2015. *Ustavno pravo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu i Dosije studio.
- Miljojković, Teodora. 2021. “Emergency Governance (Un)Bound: A Brief Reflection on Southeast Europe's Response

- to COVID-19 Pandemic.” *Pravni zapisi* XII (1): 123–145. doi:10.5937/pravzap0-29534.
- Naredba o ograničenju i zabrani kretanja lica na teritoriji Republike Srbije, „Službeni glasnik RS”, br. 34/20.
- Odluka Narodne skupštine 65/2020-4, „Službeni glasnik RS”, br. 65/2020.
- Odluka o proglašenju vanrednog stanja, „Službeni glasnik RS”, br. 29/20.
- Odluka o ublažavanju mere ograničenja kretanja tokom vanrednog stanja „Službeni glasnik RS”, br 63/2020.
- Odluka Ustavnog suda Srbije [Odluka USS], IUo-45/2020 od 28. oktobra 2020. godine, „Službeni glasnik RS”, br. 126/20.
- Poslovnik Narodne skupštine, „Službeni glasnik RS”, br. 20/12.
- Poslovnik Vlade, „Službeni glasnik RS” br. 61/2006 – prečišćen tekst, 69/2008, 88/2009, 33/2010, 69/2010, 20/2011, 37/2011, 30/2013, 76/2014 i 8/2019 – dr. uredba.
- Rešenje Ustavnog suda Srbije [Rešenje USS], IUo-42/2020 od 22. Maja 2020. godine, „Službeni glasnik RS”, br. 77/20.
- Sajó András and Renáta Uitz, 2017. *The Constitution of Freedom: An Introduction to Legal Constitutionalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Simović, Darko. 2020. „Vanredno stanje u Srbiji: ustavni okvir i praksa povodom pandemije COVID-19.” *Sveske za javno pravo* 11 (39): 3–20.
- Tomić, Zoran R. 2020. „Vanredno stanje i vanredna situacija u srpskom pravu.” *Arhiv za pravne i društvene nauke*, 115 (3): 9–29. doi:10.22182/apdn.32020.1.
- Uredba o merama za vreme vandrednog stanja, „Službeni glasnik RS”, br. 31/20.
- Ustav Crne Gore, „Službeni list CG” br. 1/2007 i 38/2013 - Amandmani I-XVI).
- Ustav Republike Hrvatske, „Narodne novine” br. 56/90, 135/97, 08/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 05/14.
- Ustav Republike Srbije [URS], „Službeni glasnik RS”, br. 98/06.
- Ustava Republike Slovenije, „Uradni list RS” št. 33/91-I, 42/97 – UZS68, 66/00 – UZ80, 24/03 – UZ3a, 47, 68, 69/04 – UZ14, 69/04 – UZ43, 69/04 – UZ50, 68/06 – UZ121, 140, 143, 47/13 – UZ148, 47/13 – UZ90, 97, 99, 75/16 – UZ70a in 92/21 – UZ62a.

Vlada Republike Srbije, n.d. „Sednice Vlade za vreme mandata Vlade Republike Srbije izabrane 28. oktobra 2020. godine - dokumenti sa sednica odrzanih 2021. godine.” Poslednji pristup 10. 07. 2021. <https://www.srbija.gov.rs/dokument/511380/sednice-vlade-za-vreme-mandata-vlade-republike-srbije-izabrane-28-oktobra-2020-godine-dokument-sa-sednica-odrzanih-2021-godine.php>.

Zakon o Narodnoj skupštini [ZONS], „Službeni glasnik RS”, br. 9/10. Zakon o policiji [ZOP], „Službeni glasnik RS”, br. 6/2016, 24/2018 i 87/2018.

Zakon o potvrđivanju uredaba [ZOPU], „Službeni glasnik RS”, br. 62/20.

Zakon o važenju uredaba [ZOVU], „Službeni glasnik RS”, br. 65/20.

Zakon o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti [ZOZSOZB], „Službeni glasnik RS” br. 15/2016, 68/2020 i 136/2020.

Устав на Република Северна Македонија, „Службен весник на РМ” 1/92, 31/98, 91/01, 84/03, 107/05, 3/09, 49/11, 6/19, 36/19.

Ђорђе Марковић*

Faculty of Law, University of Belgrade

ON JURISDICTION FOR ADOPTION OF MEASURES DURING THE STATE OF EMERGENCY – ON THE OCCASION OF THE DECISION OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF SERBIA

Resume

In March 2021, a state of emergency was declared in the Republic of Serbia due to the appearance of the corona virus. Since the National Assembly could not convene, the Government of the Republic of Serbia, with the President of the Republic as a co-signature, issued a decree prescribing measures derogating from human and minority rights, in order to deal with the epidemic as efficiently as possible. A few days later, based on the

* E-mail address: djordje.markovic@ius.bg.ac.rs.

powers contained in the decree, the Minister of the Interior issued an order specifying the restrictions contained in the Decree. In October 2020, the Constitutional Court of Serbia assessed the constitutionality of the mentioned decree. According to Art. 2 of the decree, the government in fact, only prescribed restrictive measures in general, leaving a wide field of discretionary decision-making to the Minister of the Interior. In this article, we came to the conclusion that the government, with the consent of the President of the Republic, had to fully anticipate and prescribe measures to deviate from the constitutionally guaranteed human and minority rights, and that nothing should be left to be done by any other institution. Therefore, the Constitutional Court had to declare the unconstitutionality of the decree and to determine that the government, with the consent of the President of the Republic, went beyond the scope of its constitutional powers. Since the Constitutional Court failed to do so, it contributed to bringing the Serbian emergency governance legal setting closer to the so-called Neo-Schmittian model, in which the executive takes precedence over the other authorities. Finally, we have offered interpretations of vague constitutional provisions, and pointed out possible directions for some future constitutional change concerning the state of emergency in the Republic of Serbia.

Keywords: state of emergency, corona virus, Constitution of the Republic of Serbia, National Assembly, Government of the Republic of Serbia, President of the Republic of Serbia, Constitutional Court of Serbia, constitutional review, human and minority rights

* Овај рад је примљен 27. августа 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 10. новембра 2021. године.

Ванда Божич*

*Правни факултет, Универзитет Унион у Београду
Правни факултет, Универзитет Привредна академија
у Новом Саду*

Мирјана Ђукић**

*Правни факултет Универзитета у Приштини, Косовска
Митровица*

ИСТОРИЈСКО-ПРАВНИ РАЗВОЈ КРИВИЧНИХ ДЕЛА ПРОТИВ ЖИВОТА И ТЕЛА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ ДО УКИДАЊА СМРТНЕ КАЗНЕ

Сажетак

Кривична дела против живота и тела су дела која су инкриминисана међународним документима и свим светским кривичним законодавствима. Право на живот је најзначајније људско право и право човека као јединке. Без права на слободан живот и на заштиту од повређивања истог, сва друга људска права не би имала смисла. Ипак, развојем човечанства и цивилизацијским достигнућима без преседана у историји човека и друштва, живот је постао најугроженије право од свих. У несигурним друштвеним токовима, ратом захваћеним подручјима, порастом криминалитета, живот сваке индивидуе је постао више угрожен него икад. Сагледавањем историјског развоја кривично – правне заштите живота човека у Србији, истражили смо која су дела против живота и тела била инкриминисана у Србији кроз историју, како се та врста кривичних дела законски процесуирала, и од стране којих органа, и које су то врсте кривичних санкција биле изрицане за тада постојећа кривична дела. Сprovedено је и истраживање кривичних дела против живота и тела у односу на број пријава, оптужби и осуда за доступни период (1973–2002). Из целокуп-

* Имејл-адреса: vanda.bozic@pravni-fakultet.info.

** Имејл-адреса: mirjana.djukic@pr.ac.rs.

боља решења за наше кривично законодавство у будућности, укључујући и новеле Кривичног законика, које би законодавац требао да сагледа.

Кључне речи: кривична дела против живота и тела, историјски развој, кривичне санкције, компаративни приступ, нове измене Кривичног законика

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Кривична дела против живота и тела су у свим светским законима, као и у нашем Кривичном законiku, по правилу систематизована у посебном делу законика, на првом месту. Са новим изменама и допунама кривичног законодавства кривична дела против живота и тела су постајала све бројнија, поготово са цивилизацијским достигнућима и изучавањима друштвено правних наука, попут кривичног права, криминологије, социологије, биологије, психологије, психијатрије и других. Сва кривична дела против живота и тела прате опште институте кривичноправне инкриминације друштвено противправних дела, почев од извршиоца, радње извршења, начина и метода извршења, степена опасности појединачног учиниоца, врсту пасивног субјекта, место, време и средство извршења дела те последицу насталу извршењем кривичног дела. На крају, сагледавају се и могуће олакшавајуће и отежавајуће околности, које при примени кривично-процених одредби посебног закона резултирају изрицањем одређене кривичне санкције за учињено кривично дело. Једно од најчешћих кривичних дела против живота и тела је убиство и тешко убиство, које је, уједно, и најстарије познато кривично дело против живота.

Овим радом смо покушали да сагледамо историјски развој кривичних дела против живота и тела у Републици Србији, да истражимо историјско правне акте који су инкриминисали ту врсту кривичних дела, у одређеном периоду и на одређеном простору, да упоредимо сличности и разлике у хронолошком поимању ових кривичних дела те да компарацијски приближимо могућа историјска достигнућа позитивно правним решењима из ове групе кривичних дела, обе са

циљем да дамо могуће сугестије за одређене измене и допуне кривичног законодавства у овом сегменту, које евентуално могу да уследе у будућности.

Рад је систематизован у четири целине. Први део рада односи се на истраживање и анализу кривичних дела против живота и тела у средњовековној Србији, док други део рада обухвата период Отоманске владавине Србијом и устанички период, заједно са достигнућима ране српске државе, који је посебно интересантан због новооткривених докумената из тог периода. У трећем делу рада упоредили смо двојност кривично правних система у Србији у 20. веку, све до периода доношења модерних кривичних законика у Републици Србији у 21. веку. Четврти део рада обухвата истраживање и анализу кривичних дела против живота и тела у односу на број пријава, оптужби, осуда и казни за доступни период, од 1973. до 2002. године. У закључним разматрањима дати су могући предлози *de lege ferenda*.

КРИВИЧНО-ПРАВНА ЗАШТИТА ЖИВОТА И ТЕЛА У СРЕДЊОВЕКОВНОЈ СРБИЈИ

У средњовековној Србији, пре свега, за већину учињених кривичних дела, укључујући убиство, као дело против живота, примењивала се крвна освета. Византијски цар Маврикије донео је војнички спис „Стратегикон” који сведочи о постојању крвне освете за дела против живота, пре свега за убиство, о чему говори и реч вражде, како се описује у „Стратегикону“, а која представља новчану глобу која се плаћала за извршено убиство (Vilić i Kostić 2006, 9).

На територији потоње Немањине Србије, како се наводи у монографији Миклошића, држава је напад на живот, пре свега убиство, сматрала за поремећај општег правног поретка, које је једино она смела да кажњава, док се такође и новчаним казнама борила против обичаја крвне освете (Ristić 1975, 655–668; Taranovski 1996, 352).

Сачувани су ретки правни списи из периода средњовековне Србије, а који регулишу кривична дела почињена против живота, нарочито она које се односе на убиство другог лица. Ту можемо да наведемо Дубровачки статут из 1308. годи-

не, Дечанске хрисовуље из 1330. године као и у Аранђеловачке хрисовуље из 1348. године. Према Дубровачком статуту као казна за убиство између Србина и Дубровчанина, на име вражде плаћало се 500 перпера (Dubrovački statut, 1272). Убиство је било санкционирано и у Дечанској хрисовуљи из 1330. године (Milojević 1880) и у Аранђеловачкој хрисовуљи из 1348. године где се наводе одредбе о наплаћивању вражде (Gagić 2007).

Вражда се плаћала на начин да је половина новца припадала цркви, а друга половина „надовчији” односно лицу које је случај убиства проказао. Држава се, оваквом успоставом санкција, борила против скривања случајева убиства, али је и тиме обезбеђивала прилив новца у своју касу (Buturović 1979, 1–22).

Ипак, најзначајнији правни извор средњовековне Србије је Душанов законик, који је, у присуству цара, патријарха Јоаникија и највиших световних и духовних великодостојника, донет на сабору у Скопљу 21. маја 1349. године те је имао 135 чланова (Dušanov zakonik 2014). Новелиран је са 66 члана 1354. године на сабору у Срезу. Систематика у погледу садржине видљива је до 83. члана. Ваља напоменути да је у средњем веку црква уживала повлашћен положај у српској држави, те су првих 38 чланова биле посвећене управо њој. Одредбе о властели која обухватају њихова права и обавезе инкримисана су у следећих 16 чланова, од 39. до 63. члана закона. Обавезе и права зависног становништва наведене су поглављу закона од 69. до 83. члана. Након 83. члана више се не може приметити потребна систематика у закону. Тако су одредбе о трговцима, градовима и градском становништву садржане од члана 118 до члана 127. одредбе о војсци и поступању за време рата од члана 129 до члана 132, одредбе о лоповима и разбојницима и њиховом гоњењу од члана 145 до члана 150 те одредбе о пороти од члана 151 до члана 154.

Одредбе о заштити живота - о убиству налазе се у члану 86. којим је било наведено: „Када се негде догоди убиство, крив је онај који га је изазвао, чак и ако је тај убијен.” У члану 87. Закона инкримисано је хотимично убиство, према коме, извршилац кривичног дела које је учинио из нехата мора да плати износ од 300 перпера, а уколико је убиство другог лица учинио са намером кажњавао се одсецањем обеју рука.

Након пар чланова закона, у члану 94. инкриминисано је убиство које се о догодило између припадника различитих друштвених класа, као један вид квалификованог убиства са прописаном строжијом казном: „Властелин који убије себра у граду, или у жупи, или у катуну, платиће тисућу перпера, а ако себар убије властелина, да му се одсеку обе руке и да плати триста перпера” (Kraus 1958, 322–336). Ваља напоменути да се у овом прописаном облику убиства не разликује околност да ли је оно учињено из нехата или са намером, па се може закључити да је примат у тежини кривичног дела у средњевековној Србији био на прописивању строжијих казни, независно од самог облика кривице.

Други квалификовани облик кривичног дела убиства регулисан је чланом 95. закона, те се односи на убиство епископа, калуђера, или попа. Ко убије наведена лица казнио би се на идентичан начин, убиством, и вешањем.

Трећи квалификован облик који предвиђа најстрожу смртну казну, спаљивањем на огњу, садржан је у члану 96. закона, којим се кажњава убица оца, мајке, брата или сопственог чеда. Ваља скренути пажњу како су, очигледно, малолетна лица као извршиоци кривичног дела убиства била изједначена са пунолетним лицима, а исто тако наведена инкриминација указује и на чињеницу да није било релевантно да ли је овај квалификовани облик кривичног дела учињен из нехата или са намером (Stojanović 1998, 3–15).

ПРАВНА ЗАШТИТА ЖИВОТА ЗА ВРЕМЕ ОТОМАНСКЕ ВЛАДАВИНЕ

Санкционисање кривичних дела против живота и тела за време владавине Турака све до Првог српског устанка (1804) састојало се у приватној реакцији која је представљала неки облик освете или композиције. Убрзо је уследило доношење закона који се сматра значајним кривичноправним извором из разлога што су противправна понашања први пут за време Отоманске владавине нормативно уобличена, односно инкриминисана. Реч је о Закону проте Матеје Ненадовића донетом и одобреном на Скупштини Ваљевске нахије 5. маја 1804. године.

У литератури су најпре постојале недоумице којим се заправо изворима служио прота приликом израде закона, али је касније ипак доказано (Радмила Петровић) да је користио само Крмчију, а из ње посебно Јустинијанове законе који чине 47. главу рукописне Крмчије и Мојсијеву строгост која представља 48. главу (Sverdović 2003, 59–71).

Карактеристика Закона је одсуство одредби општег дела те у складу са тиме и одсуство општих поставки и принципа на којима је кривично право засновано. Како није сачуван у целисти (само 7 пунктова – чланова), не може се са сигурношћу тврдити је ли садржао 14 или 15 пунктова (Јовашевић 2016, 65). Оно што је сасвим извесно јесте да су у поменутим пунктовима садржане само одредбе посебног дела, односно кривична дела описана као свакодневне ситуације из живота и за њих прописане казне. Закон проте Матеје Ненадовића предвиђа следећа кривична дела: убиство, отмицу девојке, крађу, бекство из војске, бекство са страже, лажно сведочење и „прихватање” оружја приликом свађе или псовке. За учиниоце ових кривичних дела Закон је предвиђао: смртну казну, телесне казне и новчану казну (Stojanović 1997, 3–12). У систему репресивних мера није постојала казна лишења слободе, као што је случај са каснијим кривичноправним изворима.

Интересантно је да овај Законик смртну казну прописује не само за убиство, које је иначе предвиђено у првом члану, већ и за кривично дело бекства са страже. Сама тежина кривичне санкције говори у прилог томе да се подједнаки значај придавао заштитним објектима код ова два противправна понашања. Смртна казна је у оба случаја наравно давала исти исход, али се на различите начине извршавала (стрелјањем, стављањем на точак) (Ignjatović 1994, 15–20).

Даљим истраживањем историјског развоја инкриминације кривичних дела против живота у Републици Србији у раном 19. веку дошли смо до запажања да је развој кривично правне инкриминације дела против живота и тела ишао паралелно са развојем и стицањем слободе и независности Србије од владавине Османског царства. Управо из тог периода потиче Карађорђево Криминално законик, познат као Правила војена и народна. Пронађен је у Државној архиви у Београду 1903. године, али о самом његовом настанку и имплементацији нема довољно података. Његова садржина није била доступна у целисти, већ се фрагментарно долазило до поједи-

них делова. Тако је најпре пронађено 38 чланова, с тим што првих 14 чланова није пронађено у првобитном тексту Закона, већ су у другим изворима који су накнадно пронађени, и то чланови 9. и 10., као и завршетак, односно чланови: 39., 40. и 41 (Živanović 1967, 10). Поред незаобилазне садржине одредаба кривичног права, Карађорђево Криминално законик садржи и одредбе уставног, управног, као и административног и брачног права (Stojanović 2001, 9–19).

Доминантан део систематике Закона чине кривично-правне одредбе, које као што је случај и са поменутим грамама права, нису подељене на опши и посебан део. Иако оне нису именоване, из саме се садржине називу кривичноправне одредбе посебног дела, кроз инкриминацију противправних понашања и за њих прописаних кривичних санкција. Према је прописивао кривична дела против нових органа власти, кривична дела против брака и породице, војно – кривичне и војно – дисциплинске одредбе, пажњу ћемо поклонити кривичним делима која су у овом раду фокус истраживања.

Убиство је инкриминисано у трећем делу Карађорђевог законика. Поједини облици и прописане казне одређени су према степену кривице учиниоца. Тако је за намерно убиство предвиђено чланом 18., прописана смртна казна, док је за нехатно убиство предвиђено чланом 19., прописана казна затвора („апс“) у трајању од пола године. У овим је члановима Законик предвиђао накнаду штете породици убијеног, а прецизирање њене висине препуштено је суду за сваки случај понаособ. За покушај убиства кажњавало се батинањем („50 штапа у два пута да се удари“, члан 20) (Živanović 1967, 11). У члану 30. законика инкриминише се и чедоморство, које се кажњавало смрћу. Смртна казна се извршавала на онај начин како је и почињено убиство, па је тако потврђен симболизам из пређашњих законика са кривично-правном доктрином у извршењу смртне казне (Petric 1959, 76–81).

По питању кривичних дела против телесног интегритета, уочава се недостатак инкриминације наношења телесне повреде у било којем облику, што је вероватно последица недоступности његове целокупне садржине.

Када сагледамо историјско правни развитак ране српске кривично правне мисли, али и праксе, долазимо до констатације да Карађорђево Криминално законик има доста сличности са ранијим кривичноправним изворима Србије, и то не само

у погледу кривичноправних одредби, већ и садржински и методолошки гледано. Ипак, за своје доба, слободно се може рећи да је то један револуционаран законик, који је уподобљен друштвеним и политичким приликама тадашње Србије, одговарао духу устаничког периода (Jovašević 2016, 66). У систему репресивних мира којег карактеришу сурове и драконске казне, Карађорђево законик чини корак напред предвиђањем и казне лишења слободе која је иначе изостајала за поједине облике убиства у пређашњим кривичноправним изворима.

Даљи историјски развој српске кривичноправне мисли и праксе, обележен је Казнителним законом за књажевство Србију из 1860. године („Казнителный законикъ за княжество Србию, Правительственной печатни, Београд, 1860.) донетим на основу пруског Кривичног законика из 1851. године. Кривично дело убиства инкриминисано је у члану 154. који гласи: „Под убиством разуме се свако недозвољено дело, чрез које какав човек живот изгуби, не сматрајући на начин и средства којима је то учињено”. У овом члану је законодавац поставио опште одређење бића кривичног дела убиства. У следећем члану Законика инкриминисано је убиство извршено са предумишљајем, чије законско одређење гласи: „Ко хотично и с предумишљајем човека убије да се казни смрћу”. Из ових се чланова назире разлика између уморства и убиства, утемељена на степену кривице, односно недостатку или присутности умишљаја (Vilić i Kostić 2006, 9). Са друге стране, за квалификоване облике убиства прописана је била смртна казна, стрељањем, и то за: 1) покушај убиства владара; 2) убиство родитеља или другог претка у правој линији; 3) убиство ради отклањања препрека за извршење другог кривичног дела или прикривање претходно учињеног, и 4) као и убиство да би се избегло хватање на лицу места (Jovašević 2006, 93). Осим ове, најсуровије казне, законик је познавао и казну затвора запрећену код убиства из нехата (несмотрености), у трајању од два месеца до две године (Mirković 2008, 105).

Посебна је пажња посвећена убиству деце у глави 16., која носи назив „О убиству деце, нарочито копилади”. Ваља напоменути да је у члану 164. подвучена разлика између чедоморства брачног и чедоморства ванбрачног детета. Наиме, та разлика се огледала у томе што је запрећена казна за чедоморство брачног детета износила до десет година робије (čl. 164. st. 1), док је за чедоморство ванбрачног детета про-

писана казна робије од шест година (čl. 164. st. 2). Тумачење овог члана упућује на неједнакост кривичноправне заштите новорођенчади, која се темељи на томе да ли је новорођенче које је лишено живота рођено у браку или ван брака.

Кривичноправна заштита тела регулисана је тако што јој Казнителни законик посвећује посебну главу, главу 19, која носи назив „О повреди тела”. Повреда тела је могла бити нанета са умишљајем или из нехата, док је санкционисање зависило од тежине повреде. Посебно је важно нагласити да је отежавајућу околност представљало намерно наношење телесне повреде („злостављање”) сроднику по крви у правој линији, које је кажњавано робијом до пет година (čl. 176). Као алтернатива предвиђено је батинање, односно бичевање до педесет удараца, подједнако за основни и тежи облик повреде (članovi 173 и 175). Са друге стране, нехатна повреда кажњавана је затвором до једне године или новчано, до сто талира (čl. 180).

КРИВИЧНОПРАВНА ИНКРИМИНАЦИЈА ДЕЛА ПРОТИВ ЖИВОТА И ТЕЛА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ У 20. ВЕКУ

Крај деветнаестог и почетак двадесетог века у Србији обележен је дисконтинуитетом у развоју кривичноправне теорије и праксе. У зачецима њихове модернизације следили су се обриси кривичног права раносрпске државе, које је све до проглашења Краљевине Југославије било подељено на више подручја. Овај такозвани правни партикуларизам је уклоњен доношењем Кривичног законика Краљевине Југославије 1929. године (Krivični zakon Kraljevine Jugoslavije, „Službene novine”, broj 33-XVI od 9. februara 1929. godine), који је као један модерни буржоаски законик одредио правац даљег развоја кривичног права (Sržentić, Stajić i Lazarević 1997, 70).

За кривична дела против живота и тела смештена у глави 16, забрањене су углавном затворске казне, а код појединих квалификованих облика смртна казна. За обично убиство је тако забрањена доживотна (вечита) робија или робија од најмање десет година, а за његове квалификоване облике смртна казна или доживотна робија.

Законик из 1929. године инкриминише кривична дела против живота на један партикуларан начин, тако да се бића кривичних дела квалификованих убистава рецимо манифестују у: 1) лишавању живота другог лица после зрелог размишљања; 2) лишавању живота другог лица отровом или на свиреп (окрутан) начин; 3) лишавању живота на начин којим се угрози живот више лица; 4) лишавању живота из користољубља или ради извршења или прикривања другог злочинства и 5) лишавању живота, при чему се убица налази у поврату у погледу обичног убиства (član 167) (Radovanović 1975, 24).

С друге стране, за покушај обичног убиства кажњавало се робијом од најмање три године, док се за покушај квалификованог убиства казна огледала у робији од најмање седам година. Код нехатног лишења живота (čl. 177) запрећен је затвор до три године.

Кривичним делима која за објекат напада имају телесни интегритет посвећено је девет чланова (175-185). Угрожавање, оштећење или знатно нарушавање телесног интегритета до степена онеспособљења, наступају као последица непосредног или посредног напада на тело. Излагање опасности које доводи до трајног нарушавања здравља пасивног субјекта, један је од видова посредног напада на тело, за који је запрећена робија до десет година (čl. 175). За напуштање или непружање помоћи немоћном лицу кажњавало се робијом до пет година, а код квалификованог облика робијом до петнаест година (čl. 176). За тешку телесну повреду која доводи до неке од алтернативно датих последица (трајна неспособност за рад или умоболност; трајна унакаженост лица повређеног; трајно и у знатној мери нарушено здравље повређеног; опасност по живот), закон је предвиђао да ће се учинилац казнити робијом или заточењем до осам година (čl. 178). Дистинкција између тешке и лаке телесне повреде прави се према важности органа који је повређен за функционисање целокупног организма. Тако је лака телесна повреда нанета ако је оштећен или у знатној мери ослабљен део тела који је од мање важности, те је следствено томе запрећена робија у краћем трајању, до три године (čl. 179). Повреда нанета ножем или смртоносним оруђем кажњавала се робијом до шест месеци, ако би била слабијег интензитета од последице која би наступила услед лаке телесне повреде (čl. 180). Законик

је познавао и нехатни облик тешке и лаке телесне повреде, санкционисан робијом до годину дана (чл. 182). Као засебно кривично дело инкриминисано је и учествовање у тучи, у којој је другом лицу нанета лака или тешка телесна повреда. Учиницац бива санкционисан за само учествовање затвором до две године, а строжије казне би уследиле ако се утврди ко је телесну повреду нанео (чл. 184).

У законуку наилазимо на посебну инкриминацију злоупотребе физичког или менталног рада лица које се са послодавцем налази у одређеном пословном односу, која за последицу има нарушавање здравља. Посебно су као пасивни субјекти наглашена у опису малолетна лица, али је забрањена казна истоветна независно од узраста жртве, затвор до две године или новчана казна (чл. 185). Квалификовани облик испољава се у виду тешког нарушавања здравља, за који следи робија до пет година.

Са променом друштвено-политичких прилика у Југославији по завршетку Другог светског рата, кривичноправна теорија и пракса се преусмерава на просоцијалистички систем, што је заправо значило успостављање новог правног поретка. На тим је темељима донет Кривични законик 12. фебруара 1946. године. Имајући у виду да његова систематика садржи само општи али не и посебни део, на овом месту неће бити предмет подробније анализе (Krivичni zakonik, „Službeni list FNRJ”, br. 106/47). Међутим, овај је недостатак врло брзо, већ након петогодишњег периода употпуњен, доношењем Кривичног законика 1951. године (Krivični zakonik, Službeni list Federativne Narodne Republike Jugoslavije broj 13/1951), који је инкорпорирао и одредбе посебног дела. Међу бројним кривичним делима, кривична дела против живота и тела смештена су у глави XII.

Обично убиство кажњавало се строгим затвором од најмање пет година (члан 135), а истим су чланом била регулисана и тешка убиства: 1) убиство на свиреп и подмукао начин; 2) убиство којим се доводи у опасност живот више лица; 3) убиство из користољубља; 4) убиство ради извршења или прикривања другог кривичног дела и 5) убиство из других ниских побуда и убиство више лица, за која су прописана строги затвор од најмање десет година или смртна казна.

Законик је међу привилегованим облицима кривичног дела убиства предвиђао убиство на мах, убиство из нехата и

убиство детета при порођају, за које су биле прописане различите казне лишења слободе. Наиме, за убиство на мах, прописана је била казна строгог затвора до десет година (čl. 136), док се убиство из нехата кажњавало затвором од најмање шест месеци или строгим затвором од најмање пет година (čl. 137). Чедоморство се кажњавало затвором од најмање шест месеци (čl. 138) (Radovanović 1975, 28).

Примећујемо да су у систематици посебног дела овог законика, кривична дела не само груписана према објекту напада, већ за разлику од пређашњих извора, и именована, какав је случај и са делима против живота и тела. Кроз призму кривичноправне заштите телесног интегритета, инкриминирана су готово идентична противправна понашања као што је то учињено и у законик у од 1929. године, изузев злоупотребе физичког и умног рада која за последицу има нарушавање здравља пасивног субјекта. Уочљиве су такође и варијације у висини прописаних казни. Тако је за обичну лаку телесну повреду закон предвиђао казну затвора до једне године, затим уколико је нанета оружјем или опасним оруђем, казну затвора до три године, док је за нехатни облик запређена новчана казна или казна затвора до свега једног месеца (čl. 142, st. 1, 2 и 3). Напуштање или непружање помоћи немоћном лицу које за последицу има нарушавање здравља, овај законик предвиђа као два засебна кривична дела (čl. 146 и 147) у односу на законик из 1929. године који поменуте радње обједињује и предвиђа их алтернативно у оквиру истог члана.

Доношење Устава СФРЈ 1974. године одразило се између осталог и на кривично материјално законодавство. Наиме, преношење одређених надлежности са федеративног нивоа на ниво федералних јединица за резултат је имало да исте могу донети своје кривичне законе, што се и реализовало. Наравно да је најпре на федеративном нивоу донет нови Кривични законик 14. септембра 1976. године, али је био од делимичног значаја јер су њиме регулисана само општа питања која се односе на сврху кажњавања и извршење казне лишења слободе. Међу неколико федералних јединица, Социјалистичка Република Србија је 28. јуна 1977. године донела свој Кривични законик.

Кривични законик Србије из 1977. године (Krivični zakon Republike Srbije, „Službeni glasnik SRS”, br. 26/77-1341, 28/77-1566, 43/77-2213, 20/79-1059, 24/84-1233, 39/86-2739, 51/87-

2421, 6/89-406, 42/89-1401, 21/90-888 i Službeni glasnik SRS, br. 16/90-468, 49/92-1664, 23/93-817, 67/93-3110, 47/94-1465 i 17/95- 529, 44/98 od 08.12, 10/02 od 01.03.) је већим делом, па и у погледу кривичноправне заштите живота и тела, задржао решења из Кривичног законика од 1951. године. Овој групи кривичних дела посвећена је глава VII, под називом кривична дела против живота и тела. За обично убиство, чије се биће дела састоји у лишавању живота другог лица, овај законик је предвиђао казну затвора од најмање пет година (čl. 47 st. 1). Сврсисходно томе, учиниоци квалификованих облика кривичног дела убиства кажњавали су се казном затвора од најмање десет година или смртном казном (Srzentić, Stajić i Lazarević 1986, 319). Квалификовани облици убиства, или тешко убиство, јављали су се у овом законiku у различитим појавним облицима, као што су (čl. 47 st. 2):

- убиство на свиреп или подмукао начин,
- убиство при безобзирном насилничком понашању,
- убиство другог лица, при чему се са умишљајем доведе у опасност живот још неког лица,
- убиство из користољубља, ради извршења или прикривања другог кривичног дела, из крвне или безобзирне освете или из других ниских побуда,
- убиство службеног или војног лица, при вршењу послова државне безбедности и
- убиство службеног или војног лица при вршењу послова јавне безбедности или дужности чувања јавног реда, хватања учиниоца кривичног дела или чувања лица лишеног слободе или убиство лица које на основу закона или другог прописа врши ове послове у остваривању друштвене самозаштите (Вајић 1978, 407).

Интересантно је истаћи да је тадашњи законодавац истом казном кажњавао оно лице које са умишљајем помогне малолетнику да изврши кривично дело квалификованог убиства (Perović 1985, 302). У овом делу законодавац поистовећује радње помагања и радње извршења. За вишеструка убиства, осим убиства на мах, убиство из нехата и убиство детета при порођају, изрицала се казна затвора од најмање десет година или смртна казна, без обзира да ли му се за сва убиства суди применом одредаба о стицају или је за неко убиство већ био осуђен (član 47. st. 6).

У привилегована кривична дела убиства законодавац је предвиђао овим законом следећа: убиство на мах, убиство из нехата и убиство детета при порођају. За убиство извршено на мах кажњавало се затвором од једне до десет година (члан 48), док је за убиство извршено из нехата прописана била казна од шест месеци до пет година (члан 49). Лишавање живота детета од стране мајке за време порођаја или непосредно после порођаја, док траје поремећај изазван порођајем, представља кривично дело чедоморства за које се кажњавало затвором од три месеца до три године (члан 50).

Кривичноправна заштита телесног интегритета уређена је по узору на претходни законик (1951), у члановима 53–59. Регулишући кривична дела тешке, лаке телесне повреде, учествовање у тучи, угрожавање опасним оруђем при тучи или свађи, излагање опасности, напуштање немоћног лица и непружање помоћи, овај нам законик заправо показује као што је већ поменуто, да не одступа од регулативе свога претходника.

Кривични законик од 1977. године је више пута мењан и остао је на снази све до доношења новог кривичног законика из 2005. године. Његове последње измене које су уследиле 2003. године, сматрају се значајним тренутком у развоју кривичног материјалног права, јер је новелама начињен раскид са дугогодишњом правном традицијом. То је заправо момент укидања смртне казне који је заживео управо онда када се Република Србија приступањем Савету Европе 3. априла 2003. године обавезала да ни за једно кривично дело не постоји могућност изрицања смртне казне (Neumayer 2008, 3). За поједине облике тешког убиства уместо смртне казне, новелама је запређена казна затвора од најмање 12 година или четрдесетогодишња казна затвора.

Поред тога, променом друштвеног система није постојала потреба да се штити лице које обавља послове чувања јавног реда, хватања учиниоца кривичног дела или чувања лица лишеног слободе на основу закона или другог прописа у остваривању друштвене самозаштите, које је било прописано Кривичним законом од 1977. године као облик тешког убиства (Jovašević 2002, 104).

ИСТРАЖИВАЊЕ УЧИЊЕНИХ КРИВИЧНИХ ДЕЛА ПРОТИВ ЖИВОТА И ТЕЛА – ПРИЈАВЕ, ОПТУЖБЕ, ОСУДЕ И КАЗНЕ

Кроз призму броја пријава, оптужби, осуда и изречених казни према пунолетним учиниоцима кривичних дела, приказали смо како је уређен систем кривичноправне заштите живота и тела у Србији кроз три деценије (1973–2002), све до момента укидања смртне казне.³ Међутим, неки теоретичари су одавно упозорили да су „живот” без условног отпуста и виртуална доживотна казна (за разлику од формалних или „стварних” смртних казни) у стварности семантички прикривене смртне казне (Villaume 2005, 265).

Систематика истраживања обухвата четири раздобља за која смо табеларно и графички приказали податке добијене из Републичког завода за статистику Републике Србије (РЗС РС).

1. ПЕРИОД 1973–1977

Табела 1. *Пријаве, оптужбе и осуде према пунолетним учиниоцима кривичних дела против живота и тела у периоду од 1973. до 1977. године*

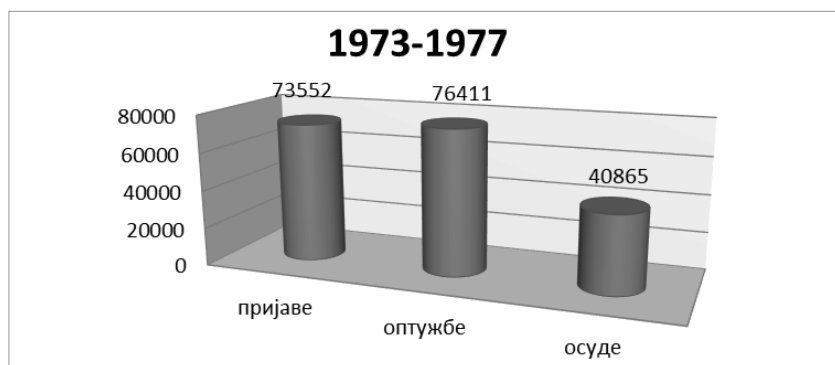
Година	Пријаве	Оптужбе	Осуде
1973	15518	14711	7649
1974	16318	16120	8336
1975	15258	15627	8279
1976	14079	15464	8610
1977	12379	14519	7811
Укупно	73552	76441	40685

Извор: *Republički zavod za statistiku RZS, Republički zavod za statistiku [RZS], n. d.*

У истраживању спроведеном за период од 1973. до 1977. године, уочљив је драстичан пад броја осуда у односу на број пријава. Број осуђених лица је у односу на број пријављених у целокупном периоду мањи за 32867. Наведена разлика биће представљена у Графикону 1.

³ Подаци о пријављеним, оптуженим и осуђеним учиниоцима кривичних дела доступни су тек од 1973. године.

Графикон 1. Однос пријава и осуда према пунолетним учиниоцима кривичних дела против живота и тела за период 1973-1977

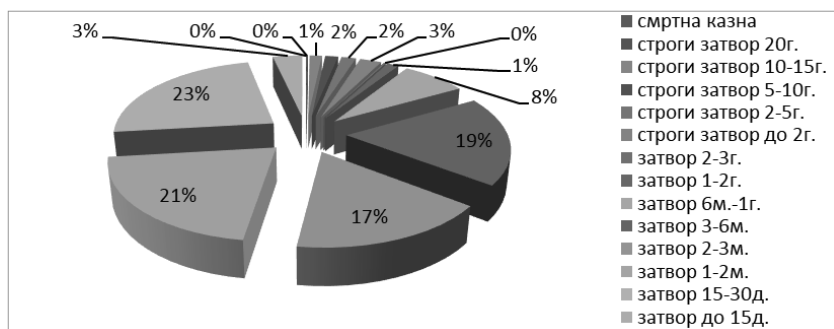

Табела 2. Изречене казне према пунолетним учиниоцима кривичних дела против живота и тела у периоду од 1973. до 1977. године

КАЗНА	1973	1974	1975	1976	1977
Смртна казна	1	1	4	6	3
Строги затвор					
20г.	9	5	9	9	-
10-15г.	77	82	69	89	-
5-10г.	104	74	73	81	-
2-5г.	95	93	79	105	-
до 2г.	134	154	133	130	-
Затвор					
2-3г.	14	7	12	9	8
1-2г.	62	61	43	47	89
6м-1г.	377	373	366	437	102
3-6м.	784	991	1012	1135	111
2-3м.	779	857	849	1013	157
1-2м.	1007	1104	1171	1229	-
15-30д.	1349	1277	1266	1177	-
до 15д.	212	226	201	116	-
Укупно	5004	5302	5287	5613	467

Извор: Republički zavod za statistiku [RZS], n. d.

Најмањи број изречених казни уочава се у 1977. години (467), а највећи у 1976. години (5613). Од укупног броја изречених казни, најчешће је изрицана краткотрајна казна затвора од 15 до 30 дана (23% од укупног броја изречених казни), затим за њом следи такође краткотрајна казна затвора од 1 до 2 месеца (21% од укупног броја изречених казни). Смртна казна је изречена у 15 случајева (0,06%), а у незнатно већем броју казна строгог затвора са различитим распонима (20 година – 0,14%; 10 до 15 година – 1,46%; 5 до 10 година – 1,53%; 2 до 5 година – 1,71%; до 2 године – 2,54%).

2. ПЕРИОД 1978–1987

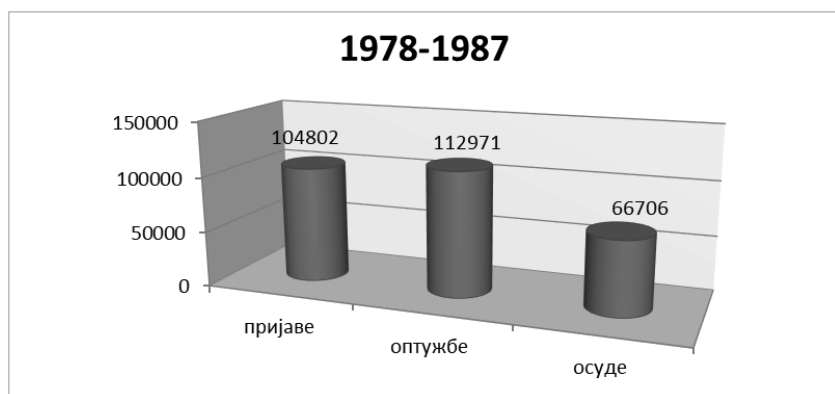
Табела 3. Пријаве, оптужбе и осуде према пунолетним учиниоцима кривичних дела против живота и тела у периоду од 1978. до 1987. године

Година	Пријаве	Оптужбе	Осуде
1978	10961	12736	7001
1979	11143	11723	6509
1980	10207	11370	6704
1981	10307	10603	6065
1982	11046	10740	6342
1983	11506	11576	6883
1984	10773	12038	7154
1985	10177	11413	7091
1986	9643	10606	6476
1987	9039	10166	6481
Укупно	104802	112971	66706

Извор: Републички завод за статистику [РЗС. н.д]

Када упоредимо податке из дате табеле са претходним периодом (1973-1977) уочавамо да је број осуда у односу на број пријава у незнатно мањем паду. У односу на укупан број пријава (104802), укупан броја осуда (66706) мањи је за 38096. Сликосит приказ поменутог односа дат је у Графикону 2.

Графикон 2. *Однос пријава и осуда према пунолетним учиниоцима кривичних дела против живота и тела за период 1978-1987*

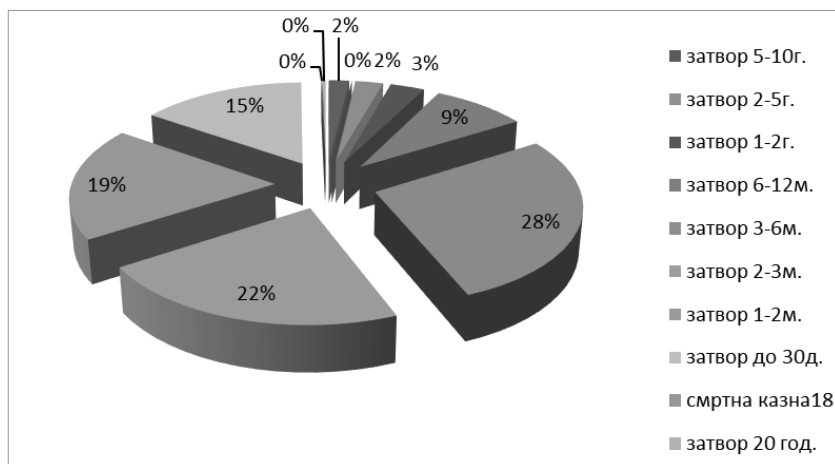

Табела 4. *Казне изречене према пунолетним учиниоцима кр против живота и тела у периоду од 1978. до 1987. године*

КАЗНА	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987
Смртна казна	4	4	/	3	/	1	1	/	2	3
Затвор										
20 год.	13	14	12	5	4	3	12	6	20	14
10-15г.	69	81	64	71	43	58	50	61	73	63
5-10г.	91	86	93	72	64	83	69	70	81	71
2-5г.	91	111	94	97	64	76	83	97	75	77
1-2г.	167	108	97	106	78	114	106	107	97	84
6-12м.	42	338	373	338	287	323	324	335	300	286
3-6м.	923	907	966	918	969	924	973	1019	947	907
2-3м.	707	763	788	737	750	823	740	772	710	686
1-2м.	812	756	766	615	566	651	611	595	511	499
до 30д.	869	706	642	538	459	445	417	399	326	309
Укупно	3788	3874	3895	3500	3284	3501	3386	3461	3142	2999

Извор: Републички завод за статистику [РЗС. н.д]

Тренд благе казнене политике приметан је и у раздобљу од 1978-1987. Најчешће изрицане казне и даље су краткотрајне казне затвора. На првом је месту казна затвора у трајању од 3 до 6 месеци која чини 28% укупно изречених казни затвора, затим казна затвора у трајању од 2 до 3 месеца (22%), потом казна затвора у трајању од 1 до 2 месеца (19%). Удео укупно изречених краткотрајних казни затвора износи 69% у укупном броју изречених. Смртна казна изречена је у 18 случајева, док подацима о строгом затвору не располажемо јер је укинут 1977. године.

3. ПЕРИОД 1988–1997

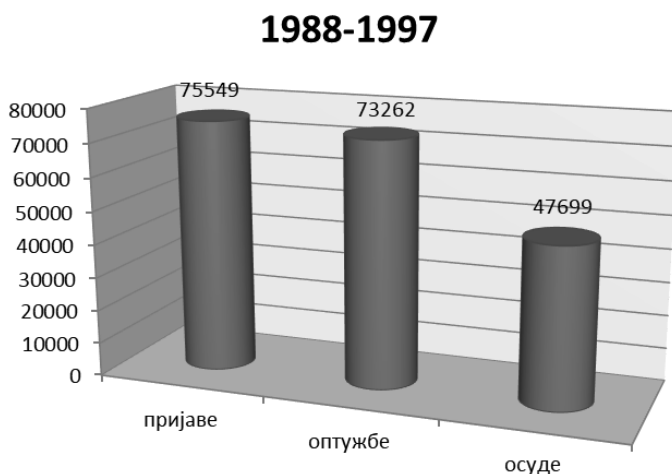
Табела 5. Пријаве, оптужбе и осуде према пунолетним учиниоцима кривичних дела против живота и тела у периоду од 1988. до 1997. године

Година	Пријаве	Оптужбе	Осуде
1988	9758	10072	6326
1989	8440	10301	6654
1990	8093	9061	5808
1991	7079	8562	5644
1992	5941	6341	4172
1993	8434	6057	3917
1994	7059	5150	3330
1995	6824	5750	3819
1996	6713	6134	4018
1997	7208	5834	4011
Укупно	75549	73262	47699

Извор: Republički zavod za statistiku [RZS], n. d.

Пад броја осуда у односу на број пријава у овом периоду износи 27850, што ћемо сликовито представити у Графикону 3.

Графикон 3. Однос пријава и осуда према пунолетним учиниоцима кривичних дела против живота и тела за период 1988-1997

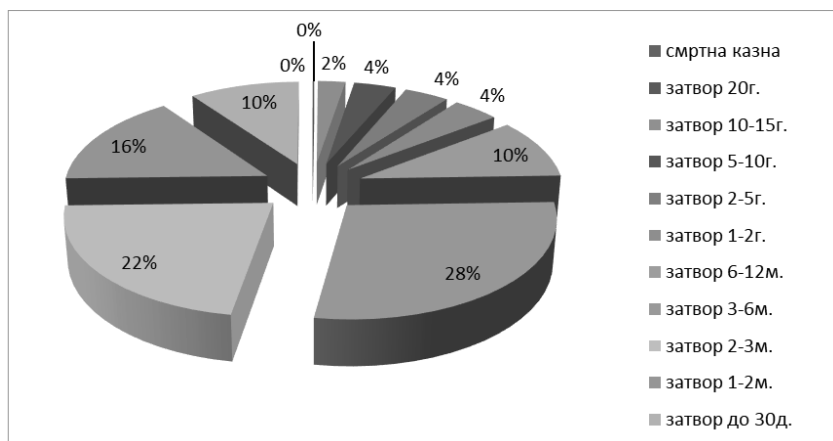

Табела 6. Казне изречене према пунолетним учиниоцима кд против живота и тела у периоду од 1988. до 1997. године

КАЗНА	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Смртна казна	1	/	/	/	/	/	/	/	/	1
Затвор										
20 год.	8	2	5	1	1	1	1	1	/	2
10-15г.	52	57	48	46	25	38	46	33	44	41
5-10г.	68	66	49	72	54	69	70	58	93	59
2-5г.	90	82	58	88	65	63	73	61	56	61
1-2г.	96	101	80	130	42	55	46	60	63	55
6-12м.	316	310	265	246	87	104	80	106	106	87
3-6м.	945	988	912	923	197	212	145	153	192	189
2-3м.	688	754	687	664	167	175	161	168	180	175
1-2м.	475	527	427	473	113	143	149	125	122	129
до 30д.	257	267	250	332	85	107	118	102	115	85
Укупно	2996	3154	2773	2975	836	967	889	867	971	884

Извор: Republički zavod za statistiku [RZS], n. d.

Највећи број казни изречен је у 1989. години (3154), док је најмањи број изречен у 1992. години (836). Приметан је мали удео броја изречених строжијих казни у укупном броју изречених, свега 14%. Број изречених краткотрајних казни затвора чини 86% (казна затвора од 3 до 6 месеци – 28%, казна затвора од 2 до 3 месеца – 22%, казна затвора од 1 до два месеца – 16%, казна затвора од 6 до 12 месеци – 10% и казна затвора до 30 дана – 10%). Најстрожија, смртна казна, је у овом раздобљу изречена у свега 2 случаја.

4. ПЕРИОД 1998–2002

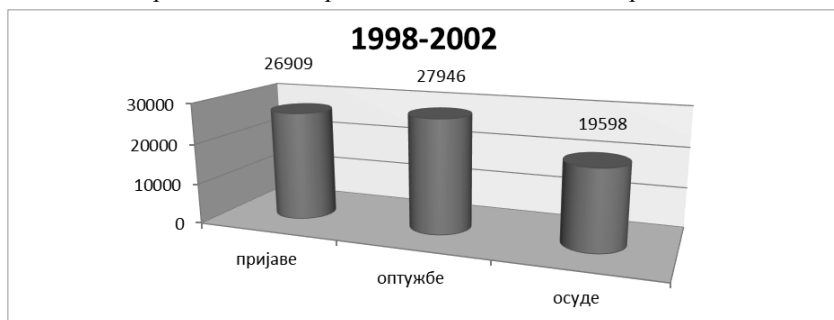
Табела 7. Пријаве, оптужбе и осуде према пунолетним учиниоцима кривичних дела против живота и тела у периоду од 1998. до 2002. године

Година	Пријаве	Оптужбе	Осуде
1998	6398	6415	4410
1999	4275	5404	3796
2000	5174	4986	3520
2001	5637	5405	3857
2002	5425	5736	4015
Укупно	26909	27946	19598

Извор: *Republički zavod za statistiku [RZS], n. d.*

У посматраном периоду свеукупна разлика између броја осуда у односу на број пријава износи 7311. Однос броја осуда према броју пријава за целокупан период сликовито ћемо представити у Графикону 4.

Графикон 4. Однос пријава и осуда према пунолетним учиниоцима кривичних дела против живота и тела за период 1998–2002

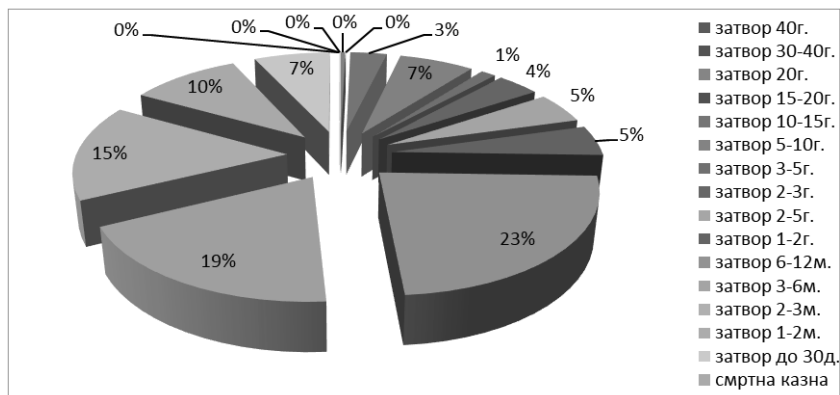

Табела 8. Казне изречене према пунолетним учиниоцима кривичних дела против живота и тела у периоду 1998–2002

КАЗНА	1998	1999	2000	2001	2002
Смртна казна	/	/	/	1	/
Затвор					
40 год.	/	/	/	/	/
30-40 год.	/	/	/	/	/
20 год.	3	2	3	12	/
15-20 год.	/	/	/	/	/
10-15г.	36	40	30	50	/
5-10г.	62	44	46	60	107
3-5 год.	/	/	/	/	64
2-3 год.	/	/	/	/	182
2-5г.	68	49	48	67	/
1-2г.	60	66	40	63	/
6-12м.	112	107	104	118	660
3-6м.	246	208	215	221	/
2-3м.	189	166	174	199	/
1-2м.	127	111	117	113	/
до 30д.	110	77	71	67	/
Укупно	1013	870	848	971	1013

Извор: Republički zavod za statistiku [RZS], n. d.

Карактеристика овога периода јесте да је још увек егзистирала смртна казна (до 2002. године). Изречена је само једна у 2001. години, али није извршена. Оно што даље запажамо јесте да су наспрам строжијих казни, чешће изрицане краткотрајне казне затвора. Међу дуготрајним казнама затвора, какве су казна затвора у трајању од 40 година, казна затвора у трајању од 30-40 година, које нису изречене ни у једном случају, предњачи једино казна затвора у трајању од 20 година, изречена у посматраном периоду у свега 20 случајева. Најчешће изрицана јесте краткотрајна казна затвора од 6 до 12 месеци – у 1101 броју случајева (23%), за њом следи казна затвора од 3 до 6 месеци – изречена у 890 случајева (19%), потом казна затвора од 2 до 3 месеца – изречена у 728 случајева (15%).

ЗАКЉУЧАК

Кривично-правна заштита живота на просторима Србије је у различитим историјским периодима, у најмању руку, била разнолика. У најранијем периоду имамо још увек остатке обичајног права, што потврђује примена различитих облика талиона. С друге стране, на простору средњовековне Србије се релативно рано појављује адаптација писаних текстова из, тада већ културно и цивилизацијски напредне Византије. Кулминација тога је и потпуно осамостаљење Србије и доношење Душановог законика, који на исцрпан начин регулише већину противправних понашања за период средњовековне Србије. Приликом освајања Османлија и за време

владавине територијом Србије, јавља се један правни вакум и недоследност. Прави се разлика између примене закона на Турке и покорено становништво. На Турке, који изврше кривична дела примењује се Шеријатско (верско) право, док се за покорене народе доносе посебни акти, који одражавају потлачени статус. То резултира низом побуна и устанака, а у правном смислу доношење Закона проте Матеје Ненадовића и Карађорђевог Криминалног законика. После успеха ране српске државе, у 20. веку доноси се и усклађује све више закона и правних аката, који прате европске токове. Већ у 21. веку Србија је искусила два правна система, по различитим друштвеним уређењима, али и тада је показана доследност у кривично-правној регулацији кривичних дела против живота. Закључак који се сам намеће, јесте да је Србија у различитим периодима комплементарно доносила различите акте за регулацију противправних дела против живота, те да је у томе пратила европска достигнућа у погледу права на живот, и да је том сегменту свог правног поретка посвећивала посебну пажњу. То нимало не изостаје ни сада. Србија доноси модерне кривичне законике, изменама и допунама прати цивилизацијска достигнућа и међународне акте у том погледу, и свакодневно прати друштвена кретања и појаву нових облика криминалитета против живота, али и друге облике криминалитета. Оно што може да се каже као сугестија је, мноштво кривичних дела против живота, за разлику од историјских начина инкриминације, што се може приписати развоју и правном напретку, али може се и приписати управо примени различитих (са друштвено-правног уређења) правних система, те тешкоћи да се напусти један, као и немогућности да се, у целости, прихвати други правни систем. То је један транзитни период, који сада видимо у свим сегментима нашег друштва, па и у кривично-правној заштити живота. Обимност кривичних дела против живота, води неефикасности правосудних инстанци, практичном несналажењу судских органа, поготово код основних кривично-правних предмета, као што је класификација кривичних дела, те непоштовању рокова и права на суђење у разумном року. То све резултира једним правним вакумом. Србија треба да размотри да своје евентуалне измене и допуне кривичног законодавства базира на инкриминацији мањег, али сврсисходнијег броја кривичних дела против живота, повећање ефикасности судства,

наравно следећи међународне акте који су обавезни у основним тачкама правичности поступка, изрицања и извршења кривичних санкција. То је и порука коју можемо извући и из историјских аката који су били у употреби у Србији.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Bačić, Franjo. 1978. *Krivično pravo, Opći dio*. Zagreb.
- Buturović, Jovan. 1979. „Karakteristike krivičnih dela protiv života i tela u krivičnim zakonima republika i pokrajina.” *Pravni život* 8 (9): 1–22.
- Gagić, Miroslav. 2007. „Od Stalaća do Deligrada kroz vekove” U: *Ražanj i okolina u Austro – turskim ratovima 1683 – 1791*, 149 – 232. Ražanj – Čičevac, dostupno na: <http://www.bibliotekacicevac.rs/wp-content/uploads/2016/10/3-Knjiga-III-deo.pdf>, pregledano 01.08.2019.
- Dubrovački statut 1272, u: Bogišić, Baltazar i Jiriček, Konstantin. 1904. *Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium*, Vol. IX. *Liber statutorum civitatis Ragusii anno 1272 compositus*. Zagreb: JAZU.
- Dušanov zakonik. 2014. Beograd: Škola gusala Sandić, Grafo-med, Bor.
- Živanović, Toma. 1967. *Zakonski izvori krivičnog prava Srbije i istorijski razvoj njegov i njenog krivičnog pravosuđa, od 1804 do 1865*. Beograd: SANU.
- Ignjatović, Čedomir. 1994. „Krivična dela protiv života i tela u nacrtu Krivičnog zakona Republike Srbije.” *Zbornik radova, Nacrt novog Krivičnog zakona Republike Srbije*, Kopaonik, 15–20.
- Jovašević, Dragan. 2002. *Komentar Krivičnog zakona Savezne Republike Jugoslavije*. Beograd: Službeni glasnik.
- Jovašević, Dragan. 2016. „Osnovne karakteristike zakonodavstva Karađorđeve Srbije.” *Godišnjak fakulteta pravnih nauka godina 6, br. 6*: 63–74.
- Jovašević, Dragan. 2006. „Osnovne karakteristike krivičnog zakonodavstva Karađorđeve Srbije.” *Peščanik* 4.

- Казнителный законикъ за княжество Србию, Правительственной печатни, Београд, 1860.
- Konstantinović Vilić, Slobodanka i Kostić, Miomira. 2006. *Izvršenje kazni i drugih krivičnih sankcija u Republici Srbiji*. Niš: SVEN.
- Kraus, Božidar. 1958. „Krivična djela protiv života i tijela.” *Priručnik* br. 4: 322–336.
- Krivični zakon Kraljevine Jugoslavije, „Službene novine” broj 33-XVI od 9. februara 1929. godine.
- Krivični zakon Republike Srbije, „Službeni glasnik SRS“, br. 26/77-1341, 28/77-1566, 43/77-2213, 20/79-1059, 24/84-1233, 39/86-2739, 51/87-2421, 6/89-406, 42/89-1401, 21/90-888 i „Službeni glasnik SRS“, br. 16/90-468, 49/92-1664, 23/93-817, 67/93-3110, 47/94-1465 i 17/95- 529, 44/98 od 08.12, 10/02 od 01.03.
- Krivični zakonik, „Službeni list FNRJ“, br. 13/1951.
- Krivični zakonik, Službeni list FNRJ, br. 106/47.
- Milojević, Miloš. 1880. *Dečanske hrisovulje*. Beograd: Glasnik Srpskog učenog društva, knjiga 12.
- Mirković, Zoran. 2008. *Karađorđev zakonik*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Centar za publikacije.
- Neumayer, Eric. 2008. “Death Penalty Abolition and the Ratification of the Second Optional Protocol.” *International Journal of Human Rights* 12 (1): 3–21.
- Perović, Milorad. 1985. *Krivično pravo SFRJ, Opšti dio*. Nikšić: NIO „Univerzitetska riječ” - Univerzitet „Veljko Vlahović” u Titogradu.
- Petrić, Vera. 1959. „Krivična dela protiv života i tela u sudskoj praksi Srbije za vreme kneza Miloša.” *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu* br. 1: 76–81.
- Radovanović, Miloš. 1975. *Krivično pravo SFRJ, Opšti dio*. Beograd: Savremena administracija.
- Republički zavod za statistiku [RZS], n. d. dostupno na: <https://www.stat.gov.rs/oblasti/pravosudje/punoletni-ucinioci-krivicnih-dela/>
- Ristić, Momčilo. 1975. „Krivična dela protiv života i tela.” *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo* br. 4: 655–668.

- Svedrović, Marijan. 2003. „Novosti kod kaznenih djela protiv života i tijela.” *Zbornik radova, Konačan prijedlog Zakona o izmjenama i dopunama Kaznenog zakona*. 59–71.
- Srzentić, Nikola, Stajić, Aleksandar i Lazarević, Ljubiša. 1997. *Krivično pravo Jugoslavije*. Beograd: Savremena administracija.
- Srzentić, Nikola, Stajić, Aleksandar i Lazarević, Ljubiša. 1986. *Krivično pravo SFRJ, Opšti deo*. Beograd: Savremena administracija.
- Stojanović, Zoran. 2001. „Jugoslovensko krivično zakonodavstvo u funkciji zaštite ljudskih prava.” *Zbornik radova, Jugoslovensko krivično zakonodavstvo i slobode i prava čovjeka i građanina*. 9–19.
- Stojanović, Zoran. 1997. „Pravo na život kao prirodno pravo čoveka.” *Pravni život* br. 9: 3–12.
- Stojanović, Zoran. 1998. „Prirodno pravo na život i krivično pravo.” *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo* br. 1: 3–15.
- Taranovski, Teodor. 1996. *Istorija srpskog prava u Nemanjićkoj državi*. Beograd: Službeni list.
- Villaume, Alfred C. 2005. “Life Without Parole” and “Virtual Life Sentences” *Death Sentences by Any Other Name*, 8 CONT. JUST. REV. 265–266.

Vanda Božić*

*Faculty of Law, Union University, Belgrade
Faculty of Law, University of Business Academy, Novi Sad*

Mirjana Đukić**

Faculty of Law, University of Prishtina, Kosovska Mitrovica

HISTORICAL - LEGAL DEVELOPMENT OF CRIMINAL OFFENSES AGAINST LIFE AND BODY IN THE REPUBLIC OF SERBIA UNTIL THE ABOLITION OF THE DEATH PENALTY

Resume

Considering the historical development of criminal-legal protection of the most important human values, we investigated which acts against life and body have been incriminated in Serbia throughout history. The historical path from the earliest period, when the Talion principle was applied through the remnants of customary law, until the 20th century, shows the development of criminal law protection of life and body in a more modern direction, with a solid number of incriminations. In the following period, Serbia has already experienced two legal systems according to different social systems, and in such circumstances it is difficult to leave one completely and accept the other. In addition to development and legal progress, one of the factors that conditioned the prescribing of a significantly higher number of crimes against life and body in relation to the historical number of incriminations, is certainly the transit period that has left its mark in all social segments. That the overabundance of crimes against life and body leads to inefficiency of judicial instances and practical incompetence of judicial bodies is shown as a result in the statistical part of the research. Namely, there is a big difference between reported and convicted perpetrators of crimes against life and body. There is also a trend of mild penal policy

* E-mail address: vanda.bozic@pravni-fakultet.info.

** E-mail address: mirjana.djukic@pr.ac.rs.

to the extent that the most common sentences were imprisonment from 6 to 12 months, followed by 3 to 6 months. The conclusion is that in no case is the purpose of punishment, special and general prevention achieved. A smaller but more purposeful number of this type of incrimination would certainly give positive effects.

Key words: crimes against life and body, historical development, criminal sanctions, comparative approach, new amendments to the Criminal Code

* Овај рад је примљен 20. јула 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 10. новембра 2021. године.

ОГЛЕДИ И ПРИКАЗИ

УДК 329.4(439)(049.3)

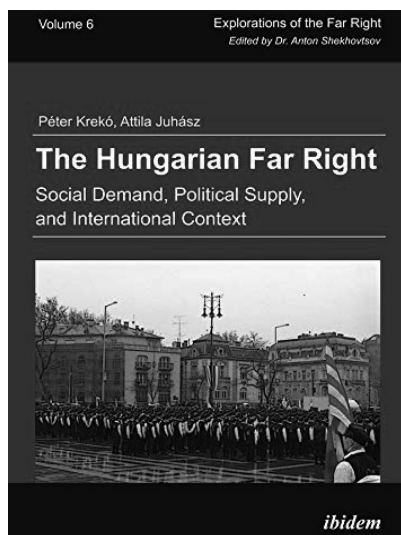
DOI: <https://doi.org/10.22182/spm.7332021.10>

Приказ

Дејан Бурсаћ*

*Институт за политичке
студије, Београд*

УСПОН КРАЈЊЕ ДЕСНИЦЕ У СУСЕДСТВУ**

Peter Kreko, Attila Juhasz. 2017.
*The Hungarian Far Right: Social
Demand, Political Supply, and
International Context*. Stuttgart:
Ibidem-Verlag, p. 267.

** Рад је настао у оквиру научноистраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Студија мађарских политиколога Петера Крека и Атиле Јухаса, објављена као део ширег пројекта истраживања екстремне деснице у Европи, објашњава комплексан и сада већ деценијски феномен одрживог раста десничарских партија у суседној Мађарској, при чему су се актери који припадају овој идеолошкој позицији етаблирали као релативно трајни део партијског система и притом значајно утицали на измену како политичке динамике, тако и реторике целог спектра. Успон ауторитарних, илибералних или једноставно популистичких тенденција у Мађарској тема је бројних академских и медијских текстова последњих година, пре свега због идеолошког заокрета премијера Виктора Орбана и његове партије Фидес, који је феноменолошки занимљив јер је међу првима у Европи у пракси демонстрирао политику која је кршила опште-

прихваћене догме о демократизацији и транзицији: наиме претпоставку да, када једном досегне одређени ниво демократског и економског развоја и нашироко прихвати демократију као „једину игру у граду” и најзад, уђе у Европску унију као круну тог процеса, одређено друштво неће више регресирати у погледу демократског развоја. Мађарски случај, уз још неке актуелне примере у Европи, показао је да је повратни удар итекако могућ, и штавише – да Европска унија као ентитет нема ефикасне механизме да се бори против антилибералних тенденција у својим редовима. Књига о којој говоримо ипак се мање бави Фидесом, иако се великим делом одвија у контексту „Орбанове” Мађарске, већ пре свега анализира успон, стратегију, гласачку подршку и актуелне политике екстремно десне партије Јобик (мађ. *Jobbik Magyarorszáért Mozgalom*, Покрет за бољу Мађарску; при чему је у питању својеврсна игра речи, јер појам *Jobbik* може да значи и „боље” и „десно”), те њихов муњевит успон од самог оснивања.

Креко и Јухас први део своје студије темеље на моделу понуде и потражње, полазећи од премисе да су у

мађарском друштву од пада социјализма постојали не само политички актери на крајњој десници жељни да мобилишу гласаче за своје циљеве, већ и значајна потражња за таквим политикама у једном делу бирачког тела. Разлози за то су бројни: некритички однос према прошлости, нарочито према мађарском учешћу у Првом и Другом светском рату, потискивање и неразумевање узрока тзв. националних траума (пре свега се мисли на губитак становништва и територије запечаћен Тријанонским споразумом), неразрешени међуетнички односи, избегавање одговорности за Холокауст; у комбинацији са хаотичним током првих година транзиције, као и социоекономским моментом трансформације економије ка тржишној у коме је одређени број грађана изгубио пређашње позиције. У већини источноевропских друштава постоји слична комбинација која узрокује радикализацију бирачког тела, углавном у сиромашнијим и руралним подручјима, такође и међу тзв. губитницима транзиције (старији грађани, неквалификовани радници, рурална популација, слабије образовани). Међутим ту долазимо парадокса – према

истраживању Крека и Јухаса, гласачи Јобика углавном могу бити сврстани у групу релативних добитника транзиције. Иако су гласачи претходних итерација екстремно десних странака (током деведесетих година) заиста долазили из руралнијих и мање развијених региона источне Мађарске, са Јобиком се то променило. Њихов типичан гласач је економски активан, млађи, образованији, генерално боље стоји од националног просека. Једина константа је да се углавном ради о мушкарцима. Неки аутори такав резултат у погледу друштвене класе покушавају да објасне тензијом између планиране и достигнуте друштвене позиције, дакле субјективном перцепцијом сопственог друштвеног положаја, и свим фрустрацијама и егзистенцијалним страховима који из тога происходе. У вези са тим, анализира се како специфичан националистички поглед прожима социоекономски статус кроз перципиране претње: одозго, од стране имагинарних елита које желе да униште Мађарску (симболизују их Јевреји, отуд антисемитизам) и паралелно одоздо, од стране маргинализованих група које „на непоштен начин” желе да заузму позиције средње класе

(симболизују их Роми, отуд у програму и наративу Јобика тзв. социјални шовинизам и изражен антициганизам). У питању је, као што видимо, комплексна и не увек кохерентна идеолошка позиција.

Међутим, Креко и Јухас усмеравају студију у другом правцу. Покушавају да минимизују значај социоекономског фактора, питајући се да ли је крајње десна позиција вредносно једнако привлачна појединцима из различитих друштвених класа. Аутори притом настоје да објасне гласачке одлуке кроз ставове бирача, а не кроз социоекономски статус. За ту потребу, осмислили су ДЕРЕКС (енг. *DEREX, Demand for Right-Wing Extremism*, Потражња за десним екстремизмом) као једну врсту новог индекса који у себи сажима низ индикатора базираних на ставовима и вредностима личности, дакле идеолошким и психолошким елементима – а не на класним атрибутима. Модел укључује четири групе вредности, касније разложених на десетине поткатегорија: предрасуде и социјални шовинизам (енг. *Welfare chauvinism*, мисли се на дискриминацију приликом расподеле социјалних трансфера, што је у мађарском контексту посебно усмерено на

ромску популацију); затим десничарске вредности; ставови против естаблишмента; и последња категорија, која укључује страх, неповерење и песимизам. ДЕРЕКС индекс показује значајан раст у периоду 2008–2009. године, када прелази удео од 20% становништва. Ипак, чини се да ово мерило не објашњава популарност Јобика у потпуности, као ни заокрет владајућег Фидеса ка екстремнијој позицији. Наиме, осим поменутих две године, ни у једној другој временској тачки индекс не прелази вредност од 12%, што није у складу са резултатима ових странака. Иако је истина да је Јобик највећи раст остварио између избора за Европски парламент 2009. и парламентарних избора 2010. када је број гласова за само годину дана удвостручен (иако је проценат освојених гласова тек благо порастао, што се објашњава традиционално ниском излазношћу на европским изборима), индекс након тога опада, док популарност Јобика наставља да расте: у каснија два циклуса парламентарних избора (2014. и 2018. године) ова странка пробија границу од милион гласова.

Сами резултати индекса донекле оспоравају претпоставке аутора. Наиме, када

се анализирају појединачни елементи, видљиво је да у периоду највећег раста потражње за крајњом десницом, долази до раста две категорије: антиестаблишмент расположење је огромно, што је у складу са огромним неповерењем и јавним протестима са којима се сусретао социјалистички премијер Ференц Ђурчањ; а расте и категорија страх, неповерење, песимизам, што је свакако изазвано ударом светске економске кризе – наиме управо у периоду 2008–2009. године расте незапосленост, а опадају бруто домаћи производ и просечне зараде. То у пракси значи да се објашњење раста крајње деснице опет враћа на социоекономску димензију, те да је психолошко/идеолошка категорија у крајњој линији само израз социоекономске позиције или страха од губитка исте.

Наредни део студије односи се на генезу крајње десног дела спектра и анализу кретања овог пола од политичке маргине почетком деведесетих година, до актуелне релевантности. Обнову вишепартизма у Мађарској пратило је формирање бројних минорних националистичких и антисемитских организација, а први озбиљнији покушај се везује за МИЕП

(мађ. *MIEP, Magyar Igazság és Élet Pártja*, Мађарска странка права и живота). Ова странка осваја око 250 хиљада гласова у два узастопна изборна циклуса (1998. и 2002. године), међутим други пут не успева да пређе цензус због нешто више укупне излазности. Тај резултат имао је катастрофалне последице на саму унутрашњу организацију странке, будући да су њени лидери нереално форсирали велика очекивања пред изборе и чак најављивали преузимање власти, те је након поражавајућег резултата дошло до дезинтеграције партије. Други разлог је свакако застарели модел организовања и медијске презентације, неподесан за 21. век, коме лидери ове странке нису успели да се прилагоде. Распад МИЕП-а отвара простор за успон Јобика, основаног управо 2002. године као конзервативни студентски покрет, донекле повезан и са тзв. „грађанским кружоцима” које је Виктор Орбан организовао у покушају да припреми шири фронт за поновно преузимање власти, али и делимично да олакша скретање своје некада либералне странке ка националном конзервативизму. Велики замах Јобик у даје талас друштвеног незадовољства изазван неуспесима владе социјалиста и

либерала после 2006. године, а ту се посебно истичу протести који су избили након што је јавности откривен говор премијера Ђурчања са затвореног састанка руководства Мађарске социјалистичке партије у једном одмаралишту на језеру Балатон, где је премијер ласцивним речником изнео признање да је у изборној кампањи лагао о резултатима и плановима владе. На то су се надовезали етнички инциденти, од којих је најпознатији линчовање једног учитеља од стране групе Рома након свађе око саобраћајне незгоде, у једном селу у источној Мађарској. Од тада се Јобик успешно профилише као један од организатора опозиционог незадовољства, али и као отворено ултранационалистичка странка, инсистирајући на константној употреби термина „цигански криминал”. Расту је посебно допринео и развој друштвених мрежа и интернета у датом периоду, што је овој странци углавном млађих људи (и млађе публике) дало природну платформу за развој успешних комуникационих тактика.

Најзад, Јобик је профилирао и од катастрофалног пораза коалиције социјалиста и либерала на изборима 2010. године, након које је,

слично као и у Србији након 2012, дошло до прекомпоновања целокупног партијског система: странке које су се могле дефинисати као леви центар изгубиле су значајну бирачку подршку, а цео тај простор спектра се екстремно фрагментирао. Истраживања показују да значајан део данашњих гласача Јобика (око трећине) представљају уствари некадашњи гласачи Мађарске социјалистичке партије, дакле бивши бирачи лево-либералних странака које су углавном одговорне за спровођење транзиције ка тржишној привреди. Такав заокрет бирача је у складу са трендовима видљивим у више европских земаља (нпр. Немачка, Чешка, Аустрија, Холандија, Француска, Хрватска) где у раније структурираном партијском такмичењу са два доминантна блока долази до попуштања левог центра, те се гласови који су раније традиционално одлазили јакој социјалдемократској партији преливају ка десним популистима или чак екстремним десничарима. Пад левице и симултани раст крајње деснице узрокован је ранијим раскидом левих елита са левичарским социоекономским политикама зарад прихватања неолибералног консензуса и самим

тим раскид са радничком и синдикалном базом (у комбинацији са нестанком традиционалног радништва), затим некомпетенцијом левих партија које су се затекле на власти у време глобалне економске кризе, и најзад, окретањем левице ка идентитетским питањима на којима су десничари успели да профитирају онда када је дошло до перципираних идентитетских претњи (нпр. мигрантска криза) – где је дотадашње традиционално бирачко тело левог центра из нижих друштвених слојева разочарано и на концу мобилисано од стране популиста. У Мађарској је на делу било више симултаних криза које су условиле ова кретања: егзистенцијални страх од губитка социјалног статуса у економској кризи, криза легитимитета власти након 2006. године, криза идентитета са интеграцијом Рома и последичном мигрантском кризом, где Јобик у чак и политички противници признају да су покретали „праве теме” и постављали „права питања” која су други актери сматрали табуом, иако су Јобикова програмска решења у погледу тих питања сматрана у најмању руку неприхватљивим.

Аутори разматрају и занимљиву динамику везе Јобик – Фидес у контексту пре-

компоновања образаца гласачке подршке и партијске сцене уопште. Видљива је флукуација једног дела гласача између ове две странке, а то је омогућила и трансформација Фидеса од либералне странке ка национал-популизму, праћена тактичким приступом заузимања централне позиције у партијском систему, која им омогућава да кокетирају са гласачима других странака, али и да спречавају уједињење опозиције због превеликих програмских разлика између странака које су остале лево и десно од централног дела поља. Притом је Јобик вишеструко користан Орбановом Фидесу: могу да се представљају (и мађарском јавном мњењу и Европи) као брана од екстремних десничара који желе да преузму власт, под изговором да „има и горих”, али могу и да тестирају одређене програмске идеје – наиме Креко и Јухас запажају како Фидес и Јобик често имају сличне програмске ставове, али их потоњи изговарају бруталнијим речником.

Последња трећина књиге посвећена је представљању Јобиковог погледа на свет – идеолошких извора који се ослањају на комбинацију мађарског традиционализма и национализма, па чак и мистике у погледу

митологизације теорије о азијатском пореклу Мађара, затим најразличитијих теорија завере, хришћанског конзервативизма, двоструког концепта непријатеља нације (од горе, Јевреји и од доле, Роми), па до чудног спољно-политичког односа ове странке са Русијом и Ираном. Наиме, у иницијалним фазама настанка, Јобик је отворено промовисао исламске државе као потенцијалне спољно-политичке партнере, што је спремно прихваћено у Ирану (пре свега због одсуства било каквих европских контаката званичног Техерана). У Јобик у је то конципирано као једна врста противљења ционизму, тј. спољнополитички израз антисемитске политике која је важан аспект екстремно-националистичке позиције у Мађарској. Међутим, то их је ухватило неспремне по избијању мигрантске кризе која је са собом нужно донела и талас неповерења или чак отворене мржње према муслиманима, те промена политике ка исламском свету није дошла лако, што је искористио владајући Фидес који се у том периоду позиционирао као кључни заштитник Мађарске од таласа избеглица са Блиског Истока. То доказују и резултати: у периоду између два изборна

циклуса (2014. и 2018. године), када долази до пораста популарности већине десних популистичких странака у Европи управо због ефекта мигрантске кризе, Јобик стагнира у погледу гласова.

Последње поглавље је прескриптивно и излаже укратко могуће политичке стратегије демократског друштва у борби против екстремне деснице, које варирају од прихватања ка маргинализацији. У овом моменту постаје јасно оно што се да наслутити током целе књиге: да аутори имају изражено негативан вредносни став према Јобик у и не либе се да га изнесу, што није необично узевши у обзир предмет истраживања, али чини се да је тиме студија изгубила на објективности. У друге проблеме књиге можемо убројати већ поменуто „танко” објашњење узрока потражње бирачког тела за крајње десном партијском понудом, затим честу репетитивност тема и главних аргумената, а на моменте и слабу унификованост текста, који у појединим деловима личи на зборник тј. ридер, а не на целовиту студију са повезаном методологијом и јасним циљевима истраживања. И поред тога, ради се о несумњиво корисној књи-

зи која обрађује различите аспекте важног и очигледно дугорочног феномена, те она свакако треба да буде део обавезног штива сваком истраживачу не само мађарске политике, већ и трансформације европских партијских система у целини. Јер Јобик се у ових двадесет година свог постојања показао као изузетно отпорна странка, посебно у поређењу са волатилношћу бројних источно-европских крајњих десничара, који би знали да ишчезну са сцене након једног или два иоле успешнија изборна циклуса. Да ли ће Јобик успети да одржи такав резултат?

Ова странка је већ око 2015. године кренула у кампању „смекшавања” екстремних ставова, представљајући се као партија породице и позитивних вредности, те ублажавајући наратив по питањима антисемитизма и евроскептицизма. То је нужно одабило неке милитантније чланове од странке, а такође су, као што смо рекли, изгубили битку од Фидеса у погледу „власништва” над темом мигрантске кризе. Већ од локалних избора 2019. године, Јобик се налази у коалицији са раније „заклетим непријатељима” из редова леве и либералне опозиције, формирајући тако широки

фронт који има за циљ превазилажење лево-десне шизме у опозицији ради смене Орбановог режима. Та тактика је имала успеха на локалним изборима у Будимпешти, па су исте странке најавиле заједнички наступ и за парламентарне изборе 2022. године. Међутим, промена курса и „кокетирање” са идеолошки некомпатибилним странкама свакако може дугорочно да утиче на популарност Јобика, посебно –парадоксално- ако се нађу у ситуацији да врше власт и деле одговорност са некада омраженим „либералним елитама” из редова проевропских социјалиста, либерала и зелених. Нова снага на екстремној десници може лако да преузме разочаране гласаче Јобика у том случају. Назнаке тога видимо од 2018. године, када се потпредседник Јобика Ласло Тороцкаи са неколико функционера одметнуо од странке и основао свој покрет „Наша домовина”. Тороцкаи је српској јавности познат као некадашњи лидер екстремистичке организације „64 жупаније”, којем је својевремено забрањен улаз у Србију; али и као градоначелник села Ашотхалом на самој граници са Србијом, које је било медијски актуелно у време врхунца мигрантске кризе. На

изборима за Европски парламент 2019. године гласови Јобика су се поделили: у односу на претходне европске изборе, када су освојили 340 хиљада гласова, Јобик је сада добио поверење 220 хиљада гласача, док је Наша домовина освојила 114 хиљада гласова. Како било, померање Јобика ка умеренијој политичкој позицији, укрупњавање опозиције, екстремизација владајућег Фидеса и расцеп на крајњој десници заједно чине одличан увод за парламентарне изборе предвиђене за пролеће 2022. године, могуће прве неизвесне још од 2006. године; а студија Петра Крека и Атиле Јухаса може да буде веома корисно штиво у разумевању исхода тих избора, али и будућих трендова мађарске политике.

* Овај рад је примљен 11. августа 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 10. новембра 2021. године.

Петар С. Ђурчић*

*Институт за европске
студије*

У ТРАГАЊУ ЗА ВРЛИНОМ НАЦИОНАЛИЗМА

Hazoni, Joram. 2021. *Vrlina nacionalizma*. Beograd: Clio – Institut za evropske studije, 273 str.

Нације широм света представљају чињеницу историје и тренутне реалности. Ипак, у савременом добу однос према национализму јесте, у најмању руку, амбивалентан. Са једне стране, родољуби и патриоте

неретко исказују дивљење дајући национализму посебно место међу духовним стањима човечанства. Са друге стране, критичари национализма врло често умеју да на разне начине искажу своју антипатију према том феномену сматрајући га морално и духовно наказним и опасним по хуманитет. Како се у историји борба између присталица и критичара заостравала, тако су се с временом појављивала и дела која представљају израз мотивације многих писаца да национализам разумеју, оправдају или оповргну. Један од таквих покушаја представља и књига *Врлина национализма* израелског филозофа и политиколога Јорама Хазонија. Ово дело се пред српском публиком појавило недавно захваљујући преводу Сање и Мише Ђурковића, а у издању Института за европске студије и издавачке куће Клио.

Може ли национализам имати своју врлину? На ово велико питање Хазони током целе књиге читаоцима нуди различите аргументе који иду у прилог његовој тези о потреби постојања национализма. Као Јеврејин, израелски патриота и циониста,

* Имејл-адреса: petar.pero.curcic@gmail.com.

Хазони покушава да реактуелизује потребу постојања националне државе речима да „национализам на ком сам одрастао (Хазони-прим. аут.) представља скуп принципа који подразумевају да је свет најбоље уређен када народи могу сами да одређују правац свог кретања, да негују своје традиције и да следе сопствене интересе без уплитања других”. За израелског аутора нација подразумева „одређени број племена која деле исти језик или религију, и која имају заједничку историју удруживања с циљем заједничке одбране или остварења неких других крупних подухвата”.

Пишући из јеврејске перспективе која је утемељена на традицијама Старог завета, Јорам Хазони отворено слави вишемиленијумску тежњу Јевреја да у борби против разних империја створе слободну нацију на заветној земљи. Међутим, читалац ових редова може се запитати ко су у ствари Хазонијеви „други” који представљају непријатеље национализма. Поред ривалских народа жељних остварења сопствених интереса, аутор је пре свега национализму супротставио империјализам као ривалски концепт. Дефинишући империјализам, Ха-

зони тврди да он „тежи томе да у свету успостави мир и просперитет тако што ће у највећој могућој мери ујединити човечанство у јединствен политички режим”.

Живећи у времену (а посебно на простору) где се у појединим круговима непрестано истичу и славе мирнодопски покушаји сваке врсте, тежња империје да успостави мир може деловати као још један доказ о потреби спутавања и/или коначног укидања наводно реметилачког и рушилачког национализма. Међутим, Јорам Хазони тврди супротно. За аутора, империја својим деловањем насилно спутава слободе и огњем и мачем доноси у суштини неправедан светски мир. Империје са својим центрима намећу правила игре и успостављају поредак субординације који, сегрегацијом већине народа, одговара нацији у центру и њеним најближим савезницима. Пишући о империјама, он се не задржава на одређеној епохи, већ тежи да борбу империја и нација представи као црвену нит људске прошлости.

Будућим читаоцима књиге свакако може бити занимљив Хазонијев став о хришћанском схватању светске и националне владе. Пишући као нехришћанин, Ха-

зони представља две супротстављене концепције слободе у хришћанству. Премда се залагала за универзална верска начела која су била праћена тежњама за универзалном световном владавином, Римокатоличка црква није могла да у себи помири дух општости са духом нације који је успостављен у Старом завету. Због тога, Хазони напомиње да је процес националне еманципације снажно подривао универзалистичке идеје цркве у Риму још у средњем веку када су поједини римокатолички народи попут Француза, Енглеза (до Хенрија VIII), Чеха и Пољака формирали снажан национални идентитет.

Поред старог римокатоличког, опасност национализму представљају, према мишљењу аутора, и либерализам и марксизам. Уз то, Хазони сматра да је последњих деценија империјални поредак Сједињених Држава, базиран на либералним начелима, представљао препреку повратку на стара схватања о слободи националних држава.

Супротно империјализму стоји национализам. Време пуне националне еманципације долази тек, сматра аутор, са реформацијом. Протестантизам је донео повратак Старом завету

и, самим тим, ревитализовао потребу о нужности стварања нових Израиља на западу. Због снажног подражавања јеврејског примера многи протестантски народи створили су снажне националне државе базирајући их на моралном минимуму (десет Божијих заповести као природном закону) и праву на национално самоопредељење. Доминација концепта нације, сматра Хазони, трајала је све до половине XX века када империјализам узвраћа ударац. Тек су излазак Британије из ЕУ и победа сада већ бившег председника Доналда Трампа на председничким изборима 2016. године означили почетак нових идејних струјања на западу.

С пуним правом може се поставити питање које су то компаративне предности национализма у односу на империјални поредак. На првом месту нација је, како је посматра аутор, знатно природнија заједница људи будући да почива на заједничком пореклу, језику, религији, одбрамбеним интересима и везама личне лојалности. Дајући посебну улогу лојалности, Хазони разликује пословну лојалност и лојалност породици. Ове две врсте разликују се по трајности, интензитету, дубини и сврси. Наиме, пре-

дузећа нису трајна ни због појединаца који су слободни у избору радне средине ни због променљиве пословне климе. Супротно предузећу, породица је кључна и трајна јединица трансмисије генерацијског наслеђа (језик, вера, вештине, навике, идеале итд.) које се прилагођава новим покољењима.

Инсистирањем на колективном, Хазони гради тезу о настанку државе из нижих колективитета зарад потребе остваривања заједничке одбране, правде и религије. Славећи поглаваре племена који су стварали државе кроз историју, аутор одбацује стару и широко прихваћену тезу о настанку државе као изразу сагласности појединаца о регулацији општих питања зарад личних интереса. Такође, поред овог начина слободног удруживања племена Хазони истиче да се држава може успоставити и освајањем. Свакако, потреба регулације одбране, религије и правде је израз потребе заједнице да из стања анархије пређе у стање државе. Супротно анархији и империји, нација и национализам представљају оне концепте који најделотворније сажимају идеје слободе, оданости, напретка итд. Чак и када на територији једне земље живе национал-

не мањине, Хазони сматра да оне итекако могу бити функционални део друштва једне земље уколико поштују начела већинске заједнице.

Слободна нација не спутава друге нације да се развијају. Задржавањем различитих политичких поредака, а не њиховим унификавањем у империјалном оквиру, ствара се плодно тло за развој компетитивних друштвених система који могу бити делотворни за свеукупни развој једног народа. На глобалном нивоу, Хазони није присталица изолационизма, већ је заговорник идеје о потреби тражења компромисних решења између независних и суверених нација. Овакав концепт искључује постојање некакве светске (а у суштини империјалне) владе или федерације будући да се њихова владавина не заснива на искуству (као темељу међуљудских односа), већ на универзалним начелима која нису примењива на све људе света. Идеал слободних и независних нација, по аутору, није супротстављен тежњи за остварењем општег мира. Наиме, само слободне нације могу бити гарант светског мира будући да ниједна слободна нација неће желети да успостави поредак међународне домина-

ције остављајући већину света у инфериорном положају.

Премда се књизи *Врлина национализма* могу замерити одређени недостаци (симплификација концепта нације и империје, недостатак детаљне анализе концепта нације код православних народа, неретка оштрина према ривалским концепцијама, политичка ангажованост, фокусирање на старозаветни модел

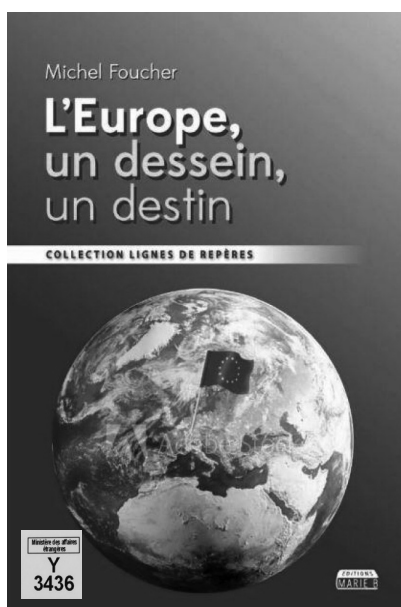
изградње нације и пренебрегавање феномена иредентизма), Хазонијева монографија представља штиво вредно читања зарад бољег упознавања политичких концепција које су супротне од оних тренутно доминантних на западу. Главне тезе ове књиге требало би да подстакну на додатно размишљање о национализму и његовим могућим предностима и манама.

* Овај рад је примљен 3. септембра 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 10. новембра 2021. године.

Јелена Тодоровић Лазих*

*Институт за политичке
студије, Београд*

ЕВРОПА, ЈЕДАН ЦИЉ, ЈЕДНА СУДБИНА*

Foucher, Michele. 2019. *L'Europe, un dessein, un destin*. Paris: Edition Marie B, 126 str.

Аутор књиге *L'Europe, un dessein, un destin*, Мишел Фуше (*Michel Foucher*), по-

знат је као географ и бивши француски дипломата, а поред тога, он је професор примењене геополитике на Колеџу за глобалне студије у Паризу - Collège d'études mondiales (Fondation Maison des Sciences de l'Homme, Paris). Истовремено, Фуше је саветник у Одељењу за предвиђање у оквиру француског Министарства спољних и европских послова. У његовој биографији може се наћи и то да је био директор Института за високе студије националне одбране у периоду 2009-2013. Аутор је бројних књига, укључујући: *L'Europe et l'avenir du monde* - Европа и будућност света (2009), *L'obsession des frontières* - Опсесија границама (2007) и *Le retour des frontières* - Повратак граница (2016). Од 2007. године Фуше је коуредник публикације *L'Etat de l'Union, rapport Schuman sur l'Europe* - Стање Уније, Шуманов извештај о Европи.

У књизи *L'Europe, un dessein, un destin*, Мишел Фуше фокус ставља на актуелни европски пројекат (ЕУ) али посматра и његову позицију и изглед какав би, према његовом мишљењу, требало да буде у перспективи. Тако

* Имејл-адреса: jelena.todoroviclazic@ips.ac.rs.

**Рад је настао у оквиру научноистраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

можемо тврдити да се Фуше залаже се за моћну Унију која треба да има улогу глобалног актера али не само на основу економских перформанси, јер ту улогу већ свакако успешно обавља, него и улогу политичког и стратешког актера.

Фуше сматра да је европски пројекат још од својих почетака посвећен „економској судбини”, стварањем великог заједничког тржишта и валуте, али у одређеној мери и политичкој судбини кроз сукцесивно мењање Оснивачких уговора. Оно што за њега представља проблем јесте да се ЕУ споро намеће као актер на светској сцени. Према његовом мишљењу, разлог лежи у чињеници да Унија није у потпуности свесна који су заправо њени интереси на светској позорници јер би дефинисањем интереса била у стању да развије сопствену стратегију за глобално деловање. Да би се то и остварило, Унија мора узети у обзир нову геополитичку ситуацију у којој је важно неколико фактора: критична суседства укључујући медитеранско суседство, руског суседа на истоку, суседство на Блиском истоку, затим пораст глобалне улоге коју све више имају државе Азије (Кина пре свих) али и критичко пропитивање

глобализације, односно, улоге Сједињених Америчких Држава у том процесу.

Фушеова реченица „Европа мора да дође на свет (venir au monde)” носи двоструко значење. Глагол доћи (venir) у овом изразу може се протумачити као „ићи ка нечему”- Европа мора да иде ка свету али је неопходан и њен „долазак на свет” у буквалном тумачењу израза - као рађање Европе (конкретно, Европске уније као њеног актуелног пројекта) како би постала глобални играч (за Фушеа, то основни услов њеног даљег постојања). Данашњи изазов за Европску унију представља и додавање нове референтне скале оним скалама које већ постоје (француско-немачка, континентална скала, евро-медитеранска), то је оно што Фуше назива глобалном скалом. Није лако размишљати о сарадњи на глобалном нивоу јер су неслагања у овом контексту важнија од договора. Због тога Европска унија мора да дефинише стратешки преглед свих изазова на глобалном нивоу да би знала у којој се мери се слаже са осталим глобалним актерима.

Постнационална, мирна и кооперативна Европа није рођена из некаквог оптимистичног пројекта какав

евро-идеалисти из данашње позиције замишљају у ретроспективи. Оно што је истина, јесте да је од самих почетака, непосредно након краја Другог светског рата, европска конструкција почела да се развија као директан резултат и последица глобалног контекста. Француска је потписала 1957. године Римски споразум о Европским заједницама, подстакнута неким дешавањима у ширем глобалном контексту – стицање независности њених бивших колонија, представљало је окидач за потписивање ова два Оснивачка уговора.

Стратешка аутономија несумњиво треба да буде значајан фактор европске моћи. Без овог капацитета и као и пратећих инструмената одлучивања, Европска унија може остати непотпуна глобална сила. Каква је тренутна позиција Европе између глобалних ривалства, формирања блокова, рушења либералног међународног поретка? У оквирима актуелног светског поретка, немогуће је не бавити се улогом Кине као глобалног актера. У жељи да постане референтна тачка у погледу стандарда, она се такмичи са Сједињеним Америчким Државама и Европом у свим аспектима моћи и ствара алтернативни гло-

бални систем кроз своје развојне банке, војну индустрију, трговину. Какав је утицај ове нове стварности на Европску унију? Као водећа светска трговачка сила, гледано из кинеске перспективе, она истовремено представља тржиште, али и мету. Између куповина и вишеструких улагања у Европу, државе попут Немачке спровеле су законодавне промене како би спречиле преузимање стратешке имовине. Овај облик интервенције ради заштите домаће индустрије, истовремено, прати свест о кинеским циљевима који се реализују на Балкану, посебно на Западном Балкану. Међутим, јасно је да нема заједничког европског одговора на овакву кинеску политику. Паралелно са тим, у Европи долази до буђења геополитичке свести и јачања идеје о стратешкој аутономији у односу на прекоокеанског НАТО савезника који се чврсто држи својих елемената моћи, међу којима Фуше наводи: екстра-територијалност, долар, војни буџет, војне базе и мека моћ. Ово буђење геополитичке свести, према мишљењу Фушеа, подстакло је пропитивање атлантског савеза које је започео Доналд Трамп одмах по доласку на чело Сједињених Америчких Држава 2017. године.

Што се Русије тиче, она је за Фушеа - војна, дипломатска и нуклеарна сила, глобални актер према готово свим параметрима, али ако се посматра као источни сусед Европске уније, Русија је истовремено и држава која је у извесној мери осетљива на санкције које јој она уводи будући да тржиште Уније за Русију представља главни комерцијални излаз, посебно када је реч о извозу гаса. Зато Фуше сматра да је потребно наставити дијалог са Русијом.

Када је реч о критичним суседима Уније који се налазе на простору Магреба и Блиског Истока, Фуше стоји на становишту да су ова суседства изузетно важна за потврду Уније као глобалног актера. Како он тврди, сасвим је јасно да је ЕУ дипломатски „ван игре” на Блиском истоку и додаје да поред тога, Унија чак нема ни политичку тежину на Блиском и Средњем истоку. Међутим, он има неке идеје шта би Унија могла да уради у таквим околностима: ЕУ треба да покуша да наметне идеје о регионалном систему безбедности по узору на Конференцију о европској безбедности и сарадњи (КЕБС) која је 1994. постала Организација за европску безбед-

ност и сарадњу (ОЕБС).

За Фушеа, импровизација представља добар опис онога како се ЕУ понаша данас. За то наводи пример грчке дужничке кризе коју је Ангела Меркел решила, како он каже импровизацијом, уместо, у најмању руку, привременим изbacивањем Грчке из еврзоне. Када помиње Брежит (2016), Фуше истиче да треба имати на уму да то није европски већ британски проблем. Супротно свему што је речено на ту тему, за њега Брежит не представља кризу ЕУ већ стратегију малог дела британских конзервативаца за носталгичним повратком некадашњег царства.

Ако желимо да се бавимо унутрашњим изазовима попут евроскептицизма и популизма који прете Унији, Фуше напомиње да се они тичу само одређених држава, а не свих 27 или 28. Шта је за њега популизам? Уместо идеологије, то је стил који људима објашњава да постоје једноставна решења (референдуми и друштвени медији) за компликоване проблеме. Овај стил подразумева вођење кампања које имају вертикалне непријатеље у виду Европске уније и хоризонталне непријатеље - другост и имигранте. Да би се разумела сва ова питања,

више пажње треба посветити изборним мапама. Евроскептичне странке и покрети су, како на европским, тако и на националним изборима добили завидан проценат гласова (између осталих - Национални фронт, Алтернатива за Немачку, Покрет 5 звезда) тако да то за Фушеа значи да Унија мора ово узети у обзир када буде разматрала у ком смеру треба да иду њене будуће унутрашње реформе.

Фуше је изразио наду да ће у текућем мандату (2019–2024), Европски парламент постати право место расправе. Он сматра да су до сада разне коалиције окупљале европске народњаке, социјалисте, либерале, и за њега, овакав облик приближавања крије одсуство суштинске расправе. Наравно, он не спори да ће бити група које ће нападати и оспоравати европски пројекат али то треба да мотивише проевропљане да добро редифинишу своје циљеве и интересе. Коначно, Фуше тврди да ће бити могуће говорити о ономе што Мишел Барније назива заједничким интересима Европљана.

Књига Европа - један циљ, једна судбина, ако се погледа структура, састоји се од шест делова, односно, уводног дела и пет одвојених целина у оквиру којих

можемо наћи једно или више поглавља. Она на први поглед није обимна (свега 126 страна) али је написана врло јасним и прецизним језиком а обилује и географским картама којима аутор илуструје своје тврдње. Први део под називом Интереси и стратегије обухвата три поглавља. У њему аутор најпре говори о томе зашто заједнички интереси Европљана нису још увек јасно дефинисани и наводи два разлога за то. Први разлог је да је „потчињавање америчком газди постало сасвим нормално у Бриселу мада такође наводи да се последњих година такав однос озбиљно пропитује” (str. 10) док је други разлог у вези са интерном геополитичком димензијом која је често замаскирана а своди се на то који положај, односно, улогу у европском пројекту доделити двома најмоћнијим државама оснивачима – Немачкој и Француској. У првом поглављу које носи наслов Заједнички интереси Европљана, Фуше најпре разматра који су то заједнички интереси Европљана и зашто им је, у политичком смислу, толико тешко да их прецизицио дефинишу. Као пример наводи да се у европској стратегији безбедности из 2003. године, само два пута помиње

синтагма „европски интереси” (str. 11). Потом поставља питања која се надовезују на претходна - који су то интереси актуелног европског пројекта на светској сцени, који на континенталном нивоу а који на нивоу Уније.

У другом поглављу Стратешки интереси Европљана – избор или потреба, Фуше наводи да европски пројекат мора да уђе у трећу етапу свог развоја и да се коначно морају дефинисати интереси који се ретко помињу. Реализација овог пројекта подразумева да се направи листа објективно заједничких интереса које се не исцрпљује у економији и трговини а пре тога неопходно је утврдити европску заједничку спољну политику која би, по мишљењу аутора, била нека врста меке моћи (str. 20). У трећем поглављу, аутор се бави могућим европским али и националним одговорима на повратак равнотеже снага и међународног ревизионизма. Фуше тврди да се на глобалну сцену враћа равнотежа снага и за то наводи примере Турске, Русије и Кине (str. 29–30).

Други део књиге је посвећен односу Европе и критичних суседа. У њему кроз три поглавља, Фуше анализира Медитеран, Русију и проблем наоружавања, односно, разоружавања. У првом

поглављу најпре анализира Медитеран као подручје на коме се налазе критични суседи и пита се да ли је неопходан повратак на француски пројекат. Затим прелази на Русију као источног суседа и при томе, фокус ставља на неколико елемената: односи Русије и ЕУ након украјинске кризе кроз поглед из Москове а затим и кроз поглед из Брисела и Вашингтона, да би на крају поглавље завршио са областима од заједничког интереса за Русију и Европску унију (str. 47–50). Треће поглавље се бави европском одбраном и спољном акцијом кроз постављање дилеме да ли је тренутно у току структурно разоружавање или стратешко наоружавање.

Трећи део књиге посвећен је Европи и изазовима на њеним границама. Фуше поставља неколико питања, међу којима је прво да ли је актуелни европски пројекат Европа Уније или Унија Европе. Такође, аутор тврди да је Европа појам који се мења и да је у географском смислу, Европа последица картографског договора а да сама Европа има дугу историју неслагања и другости (str. 62–63). Када је реч о институционализованом облику Европе, она се креће између Савета Европе и Европске уније.

Трећи део, Фуше завршава поглављем у коме тврди да Европска унија треба да се креће ка Унији Европе која би, по његовом мишљењу, требало да буде још више диференцирана него што је актуелни европски пројекат.

У четвртом делу књиге, Фуше се кроз четири засебна поглавља бави улогом коју Европа има у глобалној равнотежи снага. У првом поглављу под називом Европа – између силе у настанку и етаблираног утицаја, аутор разматра најпре ситуацију источно и западно од Ормуза а потом и ситуацију у свету који почиње на вратима Уније (str. 77–79). У трећем поглављу – Европски систем у свету и реални свет у Европи, Фуше посматра каква је улога великих држава Русије, Кине, САД-а и Немачке али и европског система за спољну акцију, имајући у виду потенцијалне нове кризе широм света. На то се надовезује четврто поглавље у коме се аутор залаже за повратак заједничког европског пројекта, односно, да Унија мора да буду способна да реагује споља.

Пети, последњи део књиге бави се улогом коју ЕУ би требало да има у свету – да престане да буде само референца већ да има стварни утицај на светска дешавања, не само кроз економске пара-

метре посматрано (str. 107). То је, по његовом мишљењу, могуће извести кроз нову европску парадигму, али и кроз дефинисање њених границе, наравно, не запостављајући ни економске перформансе по којима је већ глобални актер. Фуше се у завршном поглављу дотиче и теме новог доба за национализам где он покушава да нам да одређена тумачења кроз дефинисање граница самоодређења али и да нам понуди и неке излазе из криза која нови национализми продукују.

Конечно, Фуше се пита како убедити младе у корисност европског пројекта и даје одговор да их треба подсећати на дуготрајност ове сарадње између националних држава. Треба понављати свакој новој генерацији да им тренутни европски пројекат није дат и да би могли и они да преузму свој део бриге за његов опстанак. На крају, он наглашава да не смемо да заборавимо значај историје и процеса дугог трајања (свега онога што је претходило настанку Економске заједнице која је сукцесивно прерасла у Унију).

* Овај рад је примљен 29. августа 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 10. новембра 2021. године.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

У часопису *Српска политичка мисао* објављују се радови који представљају резултат најновијих теоријских и емпиријских научних истраживања у области политичких наука. Аутори би приликом писања радова требало да се позивају претежно на резултате научних истраживања који су објављени у научним часописима, првенствено у часописима политиколошке тематике.

Радови се објављују на српском језику и ћириличком писму или енглеском, руском и француском језику.

Часопис се објављује четири пута годишње. Прва три броја су на српском језику, а четврти на енглеском језику. Рокови за слање радова су: 1. фебруар, 1. мај и 1. август за издања на српском језику и 1. октобар за издање на енглеском језику.

Исти аутор не може да објави рад у два узастопна броја часописа, без обзира да ли је реч о самосталном или коауторском раду.

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе потписану и скенирану изјаву да рад није претходно објављен, односно да није реч о аутоплагијату или плагијату. Образац изјаве може се преузети са интернет странице часописа: http://www.ips.ac.rs/rs/magazines/srpska-politicka-misao/authors_directions/.

Радове за издања часописа на српском језику слати на имејл-адресу: spm@ips.ac.rs.

Радове за издање часописа на енглеском језику слати на имејл-адресу: spt@ips.ac.rs.

Научни чланак може имати највише 40.000 карактера са размацима, укључујући фусноте. Приликом бројања карактера изоставити списак референци. Изузетно, монографска студија може бити већег обима у складу са одредбама *Правилника о поступку, начину вредновања и квантитативном исказивању научноистраживачких резултата истраживања*.

Осврт може имати највише 15.000 карактера са размацима.

Приказ књиге може имати највише 10.000 карактера са размацима.

Приликом провере броја карактера користити опцију *Review/Word Count/Character (with spaces)* уз активирану опцију *Include textboxes, footnotes and endnotes*.

НАЧИН ЦИТИРАЊА

Часопис *Српска политичка мисао* користи делимично модификовани Чикаго стил цитирања (17. издање приручника *Chicago Manual of Style*), што подразумева навођење библиографске парентезе (заграде) по систему аутор–датум у тексту, као и списак референци са пуним библиографским подацима након текста рада.

Податке у библиографској парентези и списку референци навести на језику и писму на коме је референца објављена.

У наставку се налазе правила и примери навођења библиографских података у списку референци и у тексту. За сваку врсту референце прво је дато правило навођења, а затим пример навођења у списку референци и библиографској парентези.

Библиографска парентеза се по правилу наводи на крају реченице, пре интерпункцијског знака, и садржи презиме аутора, годину објављивања и одговарајући број страна, према следећем примеру: (Суботић 2010, 15–17).

Монографија

Један аутор

Презиме, име. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Суботић, Момчило. 2010. *Политичка мисао србистике*. Београд: Институт за политичке студије.

(Суботић 2010)

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.

(Mearsheimer 2001)

Два или три аутора

Презиме, име, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Стојановић, Ђорђе, и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе*. Београд: Институт за политичке студије.

(Стојановић и Ђурић 2012)

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

(Pollitt, Birchall, and Putman 1998)

Четири и више аутора

Презиме, име, име и презиме, име и презиме, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Милисављевић, Бојан, Саша Варинац, Александра Литричин, Андријана Јовановић, и Бранимир Благојевић. 2017. *Коментар Закона о јавно-приватном партнерству и концесијама: према стању законодавства од 7. јануара 2017. године*. Београд: Службени гласник; Правни факултет.

(Милисављевић и др. 2017)

Уредник/приређивач/преводицац уместо аутора

Након навођења имена, ставити зарез, па након тога одговарајућу скраћеницу на језику и писму референце, нпр. „ур.“, „прев.“ „прir.“, „ed.“, „eds.“

Kaltwasser, Cristobal Rovira, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostigoy, eds. 2017. *The Oxford Handbook of Populism*. New York: Oxford University Press.

(Kaltwasser et al. 2017)

Поглавље у зборнику

Презиме, име. Година издања. „Наслов поглавља.” У *Наслов*, ур. име презиме, број страна на којима се налази поглавље. Место издања: издавач.

Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике.” У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије.

(Степић 2015)

Lošonc, Alpar. 2019. “Discursive dependence of politics with the confrontation between republicanism and neoliberalism.” In *Dis-course and Politics*, eds. Dejana M. Vukasović and Petar Matić,

23-46. Belgrade: Institute for Political Studies.
(Lošonc 2019)

Чланак у научном часопису

Чланак у редовном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Наслов часописа* волумен (број): број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Ђурић, Живојин, и Миша Стојадиновић. 2018. „Држава и неолиберални модели урушавања националних политичких институција.” *Српска политичка мисао* 62 (4): 41–57. doi: 10.22182/spm.6242018.2.

(Ђурић и Стојадиновић 2018, 46–48)

Ellwood, David W. 2018. “Will Brexit Make or Break Great Britain?” *Serbian Political Thought* 18 (2): 5–14. doi: 10.22182/spt.18212018.1.

(Ellwood 2018, 11)

Чланак у посебном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” У „Наслов посебног броја”, ур. име презиме уредника, напомена о посебном издању, *Наслов часописа*: број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме.” У „Постмодернизација српске науке: политика постмодерне / политика после постмодерне”, ур. Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић, посебно издање, *Српска политичка мисао*: 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1.

(Стојановић 2016, 27)

Енциклопедије и речници

Наведен је аутор/уредник

Презиме, име, име и презиме, ур. Година издања. *Наслов*. Том. Место издања: издавач.

Jerkov, Aleksandar, ur. 2010. *Velika opšta ilustrovaná enciklopedija Larrouse: dopunjeno srpsko izdanje*. Tom V (S–Ž). Beograd: Mono i Manjana.

(Jerkov 2010)

Није наведен аутор/уредник

Наслов. Година издања. Место издања: издавач.

Webster's Dictionary of English Usage. 1989. Springfield, Massachusetts: Merriam-Webster Inc.

(*Webster's Dictionary of English Usage* 1989)

Докторска дисертација

Презиме, име. Година издања. „Наслов докторске дисертације.”
Докторска дисертација. Назив универзитета: назив факултета.

Бурсаћ, Дејан. 2019. „Утицај идеологије политичких партија на јавну потрошњу у бившим социјалистичким државама.”
Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Факултет политичких наука.

(Бурсаћ 2019, 145–147)

Wallace, Desmond D. 2019. “The diffusion of representation.”
PhD diss. University of Iowa.

(Wallace 2019, 27, 81–83)

Чланак у дневним новинама или периодичним часописима

Наведен је аутор

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Назив новине или часописа* годиште: број стране на којој се налази чланак.

Авакумовић, Маријана. 2019. „Платни разреди – 2021. године.”
Политика, 8. децембар: 9.

(Авакумовић 2019)

Није наведен аутор

Назив новине или часописа. Година издања. „Наслов чланка.”
Годиште: број стране на којој се налази чланак.

New York Times. 2002. "In Texas, Ad Heats Up Race for Governor." July 30, 2002.

(*New York Times* 2002)

Референца са корпоративним аутором

Назив аутора [акроним, по потреби]. Година издања. *Наслов издања*. Место издања: издавач.

Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС]. 2018. *Водич за коришћење ЕУ фондова у Србији*. Београд: Министарство за европске интеграције Републике Србије.

(Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС] 2018) – *прво навођење*

(МЕИРС 2018) – *свако следеће навођење*

International Organization for Standardization [ISO]. 2019. *Moving from ISO 9001:2008 to ISO 9001:2015*. Geneva: International Organization for Standardization.

(International Organization for Standardization [ISO] 2019) – *прво навођење*

(ISO 2019) – *свако следеће навођење*

Репринт издања

Презиме, име. [Година првог издања] Година репринт издања. *Наслов*. Место првог издања: издавач првог издања. Напомена „Репринт“ на језику и писму референце, место издања репринт издања: издавач. Напомена одакле су цитати у тексту преузети.

Михалцић, Стеван. [1937] 1992. *Барања: од најстаријих времена до данас*, треће издање. Нови Сад: Фототипско издање. Репринт, Београд: Библиотека града Београда. Цитати се односе на фототипско издање.

(Михалцић [1937] 1992)

Посебни случајеви навођења референци

Навођење другог и сваког следећег издања

Презиме, име. Година издања. *Наслов*, напомена о издању. Место издања: издавач.

Гаћиновић, Радослав. 2018. *Млада Босна*, друго допуњено и измењено издање. Београд: Evro Book.

Више референци истог аутора

- 1) *Исти аутор, различите године* – Ређати према години издања, почевши од најраније.

Степић, Миломир. 2012. „Србија као регионална држава: реинтеграциони геополитички приступ.” *Национални интерес* 14 (2): 9–39. doi: 10.22182/ni.1422012.1.

Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике.” У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије.

- 2) *Исти аутор, иста година* – Ређати према азбучном или абецедном редоследу почетног слова назива референце. Поред године објављивања ставити почетна слова азбуке или абецеде која се користе и у библиографској парентези.

Гаћиновић, Радослав. 2018а. „Војна неутралност и будућност Србије.” *Политика националне безбедности* 14 (1): 23–38. doi: 10.22182/pnb.1412018.2.

Гаћиновић, Радослав. 2018б. *Млада Босна*, друго допуњено и измењено издање. Београд: Evro Book.

(Гаћиновић 2018а, 25), (Гаћиновић 2018б)

- 3) *Исти аутор као самостални аутор и као коаутор* – Прво навести референце у којима је самостални аутор, а затим оне у којима је коаутор.

Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме.” У „Постмодернизација српске науке: политика постмодерне / политика после постмодерне”, ур. Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић, посебно издање, *Српска политичка мисао*: 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1.

Стојановић, Ђорђе, и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе*. Београд: Институт за политичке студије.

- 4) *Исти аутор као први коаутор у више различитих референци* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу презимена другог коаутора.

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

Pollitt Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

Посебни случајеви навођења библиографске парентезе

Изузеци од навођења библиографске парентезе на крају реченице

- 1) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице* – Годину издања ставити у заграду након навођења презимена, а број стране на крају реченице у заграду. За референцу на латиници или страном језику у загради навести и презиме аутора.

„Према мишљењу Суботића (2010), ...” (30).

„Бокслер (Bochsler 2018) у својој књизи тврди...”

- 2) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице пре цитата из референце* – Након навођења презимена, у библиографској парентези навести годину и број стране, а затим навести цитат.

Као што Суботић (2010, 45) наводи: „...”

Миршајмер (Mearsheimer 2001, 57) изричито тврди: „...”

- 3) *Навођење исте референце више пута у једном пасусу* – Ако се наводи иста страна или опсег страна, унети библиографску парентезу приликом последњег навођења или на крају пасуса пре интерпункцијског знака. Ако се наводе различите стране, референцу навести приликом првог позивања на одређену страну, а затим до краја пасуса у заграду стављати само различите бројеве страна.

Не користити „исто”, „*ibid*”, или „*op. cit.*” за вишеструко навођење референце.

Навођење израза „видети”, „упоредити” и сл.

Изразе унети у библиографску парентезу.

(видети Кнежевић 2014, 153)

(Степић 2015; упоредити Кнежевић 2014)

Секундарна референца

У библиографској парентези прво навести презиме аутора, годину и број стране примарне референце, затим „цитирано у:” и презиме аутора, годину и број стране секундарне референце. У списку референци навести само секундарну референцу.

„Том приликом неолиберализам се од стране највећег броја његових протагониста најчешће одређује као политика слободног тржишта која охрабрује приватне фирме и побољшава избор потрошачима, разарајући при том ’неспособну, бирократску и паразитску владу која никада не може урадити ништа добро, без обзира на њене добре намере’” (Chomsky 1999, 7 цитирано у: Ђурић и Стојадиновић 2018, 47).

Ђурић, Живојин, и Миша Стојадиновић. 2018. „Држава и неолиберални модели урушавања националних политичких институција.” *Српска политичка мисао* 62 (4): 41–57. doi:10.22182/spm.6242018.2.

Иста библиографска парентеза, више референци

1) *Различити аутори* – Референце одвојити тачком и зарезом.

(Степић 2015, 61; Кнежевић 2014, 158)

2) *Исти аутор, различите године* – Навести презиме аутора, а затим године издања различитих референци по редоследу од најраније до најновије и одвојити их зарезом, односно тачком и зарезом када се наводи број страна.

(Степић 2012, 2015) или (Степић 2012, 30; 2015, 69)

3) *Различити аутори, исто презиме* – Иницијал имена. Презиме аутора. Година издања.

(Д. Суботић 2010, 97), (М. Суботић 2010, 302)

Суботић, Драган. 2010. „Нови јавни менаџмент у политичком систему Србије.” *Политичка ревија* 23 (1): 91–114. doi: 10.22182/pr.2312010.5.

Суботић, Момчило. 2010. „Војводина у политичком систему Србије.” *Политичка ревија* 23 (1): 289–310. doi: 10.22182/pr.2312010.15.

Правни акти

У библиографској парентези навести члан, став и тачку или параграф коришћењем скраћеница „чл.“, „ст.“, „тач.“, „Art.“ „para.“ и сл.

Устави и закони

Назив акта [акроним, по потреби], „Назив службеног гласила” и број, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Устав Републике Србије, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 98/06.

(Устав Републике Србије 2006, чл. 33)

Закон о основама система образовања и васпитања [ЗОСОВ], „Службени гласник Републике Србије”, бр. 88/2017, 27/2018 – др. закон, 10/2019 и 27/2018 – др. закон.

(ЗОСОВ 2019, чл. 17, ст. 4)

Закон о наслеђивању [ZN], „Narodne novine“, br. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, i 33/15 i 14/19.

(ZN 2019, čl. 3)

An Act to make provision for and in connection with offences relating to offensive weapons [Offensive Weapons Act], 16th May 2019, www.legislation.gov.uk/ukpga/2019/17/pdfs/ukpga_20190017_en.pdf, последњи приступ 20. децембра 2019.

(Offensive Weapons Act 2019)

Одлуке државних органа и институција

Назив органа [акроним или скраћени назив], Назив акта и број предмета, датум доношења акта, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Заштитник грађана Републике Србије [Заштитник грађана], Мишљење бр. 15–3314/12, 22. октобар 2012, https://www.osobe-sainvaliditetom.rs/attachments/083_misljenje%20ZG%20DZ.pdf, последњи приступ 20. децембра 2019.

(Заштитник грађана, 15–3314/12)

U.S. Department of the Treasury [USDT], Treasury Directive No. 13–02, July 20, 1988, <https://www.treasury.gov/about/role-of-treasury/orders-directives/Pages/td13-02.aspx>, last accessed 20 December 2019.

(USDT, 13–02)

Законодавни акти Европске уније

Назив акта, подаци из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-lex*: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Regulation (EU) No 182/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 February 2011 laying down the rules and general principles concerning mechanisms for control by Member States of the Commission's exercise of implementing powers, OJ L 55, 28.2.2011, p. 13–18.

(Regulation 182/2011, Art. 3)

Међународни уговори

Оснивачки уговори Европске уније

Назив уговора или консолидоване верзије [акроним], подаци о коришћеној верзији уговора из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-lex*: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Treaty on European Union [TEU], OJ C 191, 29.7.1992, p. 1–112.
(TEU 1992, Art. J.1)

Consolidated version of the Treaty on European Union [TEU], OJ C 115, 9.5.2008, p. 13–45.
(TEU 2008, Art. 11)

Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union [TFEU], OJ C 202, 7.6.2016, p. 1–388.
(TFEU 2016, Art. 144)

Остали међународни уговори

Назив уговора [акроним или скраћени назив], датум закључивања, регистрација у Уједињеним нацијама – UNTS број, регистрациони број са сајта *United Nations Treaty Collection*: <https://treaties.un.org>.

Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization [Marrakesh Agreement], 15 April 1994, UNTS 1867, I-31874.
(Marrakesh Agreement 1994)

Convention on Cluster Munitions [CCM], 30 May 2008, UNTS 2688, I-47713.
(CCM 2008)

Treaty of Peace between the State of Israel and the Hashemite Kingdom of Jordan [Israel Jordan Peace Treaty], 26 October 1994, UNTS 2042, I-35325.

(Israel Jordan Peace Treaty 1994)

Одлуке међународних организација

Назив међународне организације и надлежног органа [акроним], број одлуке, Назив одлуке, датум усвајања.

United Nations Security Council [UNSC], S/RES/1244 (1999), Resolution 1244 (1999) Adopted by the Security Council at its 4011th meeting, on 10 June 1999.

(UNSC, S/RES/1244)

Parliamentary Assembly of the Council of Europe [PACE], Doc. 14326, Observation of the presidential election in Serbia (2 April 2017), 29 May 2017.

(PACE, Doc. 14326, para. 12)

Судска пракса

Судска пракса у Републици Србији

Врста акта и назив суда [акроним суда], број предмета са датумом доношења, назив и број службеног гласника или друге публикације у коме је пресуда објављена – ако је доступно.

Одлука Уставног суда Републике Србије [УСПС], IУа-2/2009 од 13. јуна 2012. године, „Службени гласник РС”, бр. 68/2012.

(Одлука УСПС, IУа-2/2009)

Решење Апелационог суда у Новом Саду [АСНС], Ржр–1/16 од 27. априла 2016. године.

(Решење АСНС, Ржр–1/16)

Судска пракса Међународног суда правде

Назив суда [акроним суда], *Назив случаја*, врста одлуке са датумом доношења, назив и број гласила у коме је пресуда објављена, број стране.

International Court of Justice [ICJ], *Application of the Interim Accord of 13 September 1995 (the Former Yugoslav Republic of Macedonia v. Greece)*, Judgment of 5 December 2011, I.C.J. Reports 2011, p. 644.

(ICJ Judgment, 2011)

International Court of Justice [ICJ], *Accordance with the International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo*, Advisory Opinion of 22 July 2010, I.C.J. Reports, p. 403.

(ICJ Advisory Opinion, 2010)

Судска пракса Суда правде Европске уније

Назив случаја, број случаја, врста случаја са датумом доношења, Европска идентификациона ознака судске праксе (ECLI).

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Judgment of the Court (Grand Chamber) of 22 January 2014, ECLI:EU:C:2014:18.

(*United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union*, C-270/12) или (CJEU, C-270/12)

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Opinion of Advocate General Jääskinen delivered on 12 September 2013, ECLI:EU:C:2013:562.

(Opinion of AG Jääskinen, C-270/12)

Судска пракса Европског суда за људска права

Назив случаја, број представке, врста случаја са датумом доношења, Европска идентификациона ознака судске праксе (ECLI).

Pronina v. Ukraine, No. 63566/00, Judgment of the Court (Second Section) on Merits and Just Satisfaction of 18 July 2006, ECLI:CE:ECHR:2006:0718JUD006356600.

(*Pronina v. Ukraine*, 63566/00, par. 20) или

(ECHR, 63566/00, par. 20)

Судска пракса других међународних судова и трибунала

Назив суда [акроним суда], *Назив случаја*, број случаја, врста случаја са датумом доношења.

International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991 [ICTY], *Prosecutor v. Dusko Tadic*, Case No. IT-94-1-A-AR77, Appeal

Judgement on Allegations of Contempt Against Prior Counsel,
Milan Vujan, Judgment of 27 February 2001.

(*Prosecutor v. Dusko Tadic*, IT-94-1-A-AR77) или
(ICTY, IT-94-1-A-AR77)

Архивски извори

Назив установе [акроним или скраћени назив], назив или број фонда [акроним или скраћени назив], кутија, фасцикла (уколико постоји), сигнатура, „Назив документа” (ако нема назива, дати краatak опис одговарањем на питања: ко? коме? шта?), место и датум документа или н.д. ако није наведен датум.

Архив Србије [АС], МИД, К-Т, ф. 2, r93/1894, „Извештај Министарства иностраних дела о постављању конзула”, Београд, 19. април 1888.

(АС, МИД, К-Т, ф. 2)

(АС, МИД, ф. 2) – *ако је позната само фасцикла, а не и кутија*

Dalhousie University Archives [DUA], Philip Girard fonds [PG], B-11, f. 3, MS-2-757.2006-024, “List of written judgements by Laskin,” n.d.

(DUA, PG, B-11, f. 3)

Извори са интернета

Презиме, име или назив корпоративног аутора [акроним]. Година објављивања или н.д. – ако не може да се утврди година објављивања. „Наслов секције или стране унутар сајта.” *Назив сајта*. Датум креирања, модификовања или последњег приступа страници, ако не може да се утврди на основу извора. Интернет адреса.

Bilefsky, Dan, and Ian Austen. 2019. “Trudeau Re-election Reveals Intensified Divisions in Canada.” *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/10/22/world/canada/trudeau-re-elected.html>.

(Bilefsky and Austen 2019)

Институт за политичке студије [ИПС]. н.д. „Предавање др Фридриха Ромига.” *Институт за политичке студије*.

Последњи приступ 10. октобар 2018. <http://www.ips.ac.rs/rs/news/predavanje-dr-fridriha-romiga/>.

(Институт за политичке студије [ИПС], н.д.) – *прво навођење*
(ИПС, н.д.) – *свако следеће навођење*

Танјуг. 2019. „Европска свемирска агенција повећава фондове.” 28. новембар 2019. <http://www.tanjug.rs/full-view1.aspx?izb=522182>.

(Танјуг 2019)

ФОРМАТИРАЊЕ ТЕКСТА

Опште смернице о обради текста

Текст рада обрадити у програму *Word*, на следећи начин:

величина странице: A4;

маргине: *Normal* 2,54 cm;

текст писати курентом (обичним словима), осим ако није другачије предвиђено;

проред између редова у тексту: 1,5;

проред између редова у фуснотама: 1;

величина слова у наслову: 14 pt;

величина слова у поднасловима: 12 pt;

величина слова у тексту: 12 pt;

величина слова у фуснотама: 10 pt;

величина слова за табеле, графиконе и слике: 10 pt;

увлачење првог реда пасуса: 1,27 cm (опција: *Paragraph/Special/First line*);

поравнање текста: *Justify*;

боја текста: *Automatic*;

нумерација страна: арапски бројеви у доњем десном углу;

не преламати речи ручно уношењем цртица за наставак речи у наредном реду;

сачувати рад у формату .doc.

Примена правописних правила

Радове ускладити са *Правописом српског језика* у издању Матице српске из 2010. године или из каснијих издања.

Посебну пажњу обратити на следеће:

Приликом првог навођења **транскрибованих страних имена и израза** у облој загради поред навести и њихове облике на изворном језику у курзиву (*italic*), нпр: Франкфуртер алгемајне цајтунг (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*), Џон Ролс (*John Rawls*), Алексеј Тупољев (*Алексей Туполев*).

Поједине **општепознате стране изразе** писати само на изворном језику у курзиву, нпр. *de iure, de facto, a priori, a posteriori, sui generis* итд.

Реченицу не почињати акронимом, скраћеницом или бројем.

Текст у фуснотама увек завршавати тачком.

За навођење израза или **цитирања на српском језику** користити наводнике који су својствени српском језику према важећем правопису („ ”), а за навођење или **цитирање на енглеском или другом страном језику** користити наводнике који су својствени том језику (“ ”, « »).

Угластом заградом [] означавати: 1) сопствени текст који се умеће у туђи текст; или 2) текст који се умеће у текст који је већ омеђен облом заградом.

Црту писати са размаком пре и после или без размака, никако са размаком само пре или само после. Између бројева, укључујући бројеве страна, користити примакнуту црту (–), а не цртицу (-).

За **наглашавање појединих речи** не користити подебљана слова (**bold**), нити подвучена слова (underline) већ искључиво курзив (*italic*) или наводнике и полунаводнике (‘ ’ на српском језику или ‘ ’ на енглеском језику).

Форматирање научног чланка

Научни чланак форматирати на следећи начин:

Име и презиме првог аутора*

* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора.

Установа запослења
Име и презиме другог аутора

Установа запослења

НАСЛОВ РАДА**

** Фуснота: по потреби, навести један од следећих (или сличних) података: 1) назив и број пројекта у оквиру кога је чланак написан; 2) да је рад претходно изложен на научном скупу у виду усменог саопштења под истим или сличним називом; или 3) да је истраживање које је представљено у раду спроведено за потребе израде докторске дисертације аутора.

Сажетак

Сажетак, обима од 100 до 250 речи, садржи предмет, циљ, коришћени теоријско-методолошки приступ, резултате и закључке рада.

Кључне речи: Испод текста сажетка навести од пет до десет кључних речи. Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

У тексту је могуће користити највише три нивоа поднаслова. **Поднаслов** навести без нумерације, на следећи начин:

ПОДНАСЛОВ ПРВОГ НИВОА

Поднаслов другог нивоа

Поднаслов трећег нивоа

Табеле, графиконе и слике уносити на следећи начин:

- изнад табеле/графикана/слике центрирано написати: Табела/Графикон/Слика, редни број и назив;
- испод табеле/графикана/слике навести извор на следећи начин: 1) уколико су табела/графикон/слика преузети, написати *Извор:* и навести референцу на исти начин као што се наводи у библиографској парентези; 2) уколико нису преузети, написати *Извор:* Обрада аутора.

Референце наводити у тексту према Начину цитирања.

Фусноте користити искључиво за давање напомена или ширих објашњења.

РЕФЕРЕНЦЕ

Списак референци навести након текста рада, а пре резимеа, на следећи начин:

- прво навести референце на ћирилици по азбучном реду;
- затим навести референце на латиници и страним језицима по абecedном реду;
- прву линију сваке референце поравнати на левој маргини, а остале увући за 1,27 cm, користећи опцију *Paragraph/Special/Hanging*;
- све референце наводити заједно, без издвојених делова за правне акте или архивску грађу;
- референце не нумерисати;
- наводити искључиво оне референце које су коришћене у тексту.

Након списка референци навести име и презиме аутора, наслов рада и резиме на енглеском језику на следећи начин:

First Author*

* In the footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended.

Affiliation

Second Author

Affiliation

TITLE

Resume

Резиме, обима до 1/10 дужине чланка, садржи резултате и закључке рада који су образложени опширније него у сажетку.

Keywords: Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

Уколико је **рад написан на страном језику**, након списка референци, име и презиме аутора, наслов, резиме и кључне речи навести на српском језику.

Форматирање осврта

Осврт форматирати на исти начин као научни чланак, без навођења сажетка, кључних речи и резимеа.

Форматирање приказа

Приказ књиге форматирати на следећи начин:

Текст поделити у **две колоне**.

Име и презиме аутора*

* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора.

Установа запослења

НАСЛОВ ПРИКАЗА

Испод наслова **поставити слику предње корице**;

Испод слике предње корице навести податке о књизи према следећем правилу:

Име и презиме. Година издања. *Наслов*.

Место издања: издавач, број страна.

Текст приказа обрадити у складу са општим смерницама о обради текста.

AUTHOR GUIDELINES

Academic journal *Serbian Political Thought* welcomes articles reporting the latest results of both theoretical and empirical research in all fields of political science. Authors should refer mainly to the results of research published in academic journals, primarily in political science journals.

The papers are published in Serbian (Cyrillic), English, Russian or French in the Serbian issues, and in English in the English issue of the journal.

The journal is published four times a year. The first three issues are published in Serbian, and the fourth issue is published in English. The deadlines for submitting the manuscripts for the Serbian issues are: February 1st, May 1st and August 1st, and the deadline for the English issue is October 1st.

Two consecutive issues cannot contain articles written by the same author, whether single-authored or co-authored.

Authors are obliged to submit a signed and scanned Statement alongside with the manuscript, declaring their manuscript hadn't previously been published, i.e. it's not plagiarism or auto-plagiarism. The Statement form can be downloaded from the web page of the journal: http://www.ips.ac.rs/en/magazines/politicka-misao/authors_directions/.

Manuscripts for the Serbian issues of the journal should be sent to the following e-mail address: spm@ips.ac.rs.

Manuscripts for the English issue of the journal should be sent to the following e-mail address: spt@ips.ac.rs.

Research article can have up to 40,000 characters with spaces, including footnotes. When counting the characters leave out the reference list.

Review can have up to 15,000 characters with spaces.

Book review can have up to 10,000 characters with spaces.

When counting the characters, use the option Review/Word Count/Character (with spaces) and check the box Include textboxes, footnotes and endnotes.

CITING AND REFERENCING

Academic journal *Serbian Political Thought* adopts a modified version of Chicago citation style (17th edition of the *Chicago Manual of Style*), the author–date system of in-text parenthetical citation, with the list of references with full bibliographic information being placed at the end of the paper.

The bibliographic data in both the parenthetical citation and reference list should be cited in the original language of the source. The English translation of the reference title should be enclosed in square brackets after the original title. The references originally written in Cyrillic script should be transliterated into Latin script.

Below are the rules and examples of citing the bibliographic information in the reference list and in the text. For each type of source, a citation rule is given first, followed by an example of citation in the reference list and bibliographic parenthesis.

The bibliographic parenthesis, as a rule, is set off at the end of the sentence, before the punctuation mark. It contains the author's surname, the year of publication and page numbers pointing to a specifically contextual page or range of pages, as in the following example: (Mearsheimer 2001, 15–17).

Books

Books with one author

Surname, Name. Year of publication. *Title*. Place of publication: Publisher.

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.

(Mearsheimer 2001)

Books with two or three authors

Surname, Name, and Name Surname. Year of publication. *Title*. Place of publication: Publisher.

Brady, Henry E., and David Collier. 2010. *Rethinking Social Inquiry: Diverse Tools, Shared Standards*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.

(Brady and Collier 2010)

Pollitt, Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

(Pollitt, Birchall and Putman 1998)

Books with four or more authors

Surname, Name, Name and Surname, Name and Surname, and Name and Surname. Year of publication. *Title*. Place of publication: Publisher.

Pollitt, Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

(Pollitt et al. 2005)

Editor(s) or translator(s) in place of the author(s)

Surname, Name, Name and Surname, ed. Year of publication. *Title*. Place of publication: Publisher.

Kaltwasser, Cristobal Rovira, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostigoy, eds. 2017. *The Oxford Handbook of Populism*. New York: Oxford University Press.

(Kaltwasser et al. 2017)

Chapter in an edited book

Surname, Name. Year of publication. "Title of the chapter." In *Title*, ed. Name Surname, pages range. Place of publication: Publisher.

Lošonc, Alpar. 2019. "Discursive dependence of politics with the confrontation between republicanism and neoliberalism." In *Discourse and Politics*, eds. Dejana M. Vukasović and Petar Matić, 23-46. Belgrade: Institute for Political Studies.

(Lošonc 2019)

Journal Articles

Regular issue

Surname, Name. Year of publication. "Title of the article." *Journal* Volume, if available (issue): page range. DOI.

Ellwood, David W. 2018. "Will Brexit Make or Break Great Britain?" *Serbian Political Thought* 18 (2): 5-14. doi: 10.22182/spt.18212018.1.

(Ellwood 2018)

Special issue

Surname, Name. Year of publication. "Title of the article." In "Title of the special issue", ed. Name Surname, Special issue, *Journal*: page range. DOI.

Chin, Warren. 2019. "Technology, war and the state: past, present and future." In "Re-visioning war and the state in the twenty-first century." Special issue, *International Affairs* 95 (4): 765–783. doi: 10.1093/ia/iiz106.

(Chin 2019)

Encyclopedias and dictionaries

When the author/editor is known

Surname, Name, Name Surname, ed. Year of publication. *Title*. Vol. Place of publication: Publisher.

Badie, Bertrand, Dirk Berg-Schlosser, and Leonardo Morlino, eds. 2011. *International Encyclopedia of Political Science*. Vol. 1. Los Angeles: Sage Publications.

(Badie, Berg-Schlosser and Morlino 2011)

When the author/editor is unknown

Title. Year of publication. Place of publication: Publisher.

Webster's Dictionary of English Usage. 1989. Springfield, Massachusetts: Merriam-Webster Inc.

(*Webster's Dictionary of English Usage* 1989)

PhD dissertation

Surname, Name. Year of publication. "Title of the dissertation." PhD diss. University.

Munger, Frank J. 1955. "Two-Party Politics in the State of Indiana." PhD diss. Harvard University.

(Munger 1955, 17–19)

Newspapers and magazines

Signed articles

Surname, Name. Year of publication. "Title of the article." *Newspaper/Magazine* Date: page range.

Clark, Phil. 2018. "Rwanda's Recovery: When Remembrance is Official Policy." *Foreign Affairs*, January/February 2018: 35–41.

(Clark 2018)

Unsigned articles

Title of the newspaper/magazine. Year of publication. "Title of the article." Date: page range.

New York Times. 2002. "In Texas, Ad Heats Up Race for Governor." July 30, 2002.

(*New York Times* 2002)

Corporate author

Name of the corporate author [acronym if needed]. Year of publication. *Title of the publication*. Place of publication: Publisher.

International Organization for Standardization [ISO]. 2019. *Moving from ISO 9001:2008 to ISO 9001:2015*. Geneva: International Organization for Standardization.

(International Organization for Standardization [ISO] 2019) – *The first in-text citation*

(ISO 2019) – *Second and all subsequent citations*

Special cases of referencing

Citing edition other than the first

Surname, Name. Year of publication. *Title*, edition number. Place of publication: Publisher.

Bull, Hedley. 2012. *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, 4th edition. New York: Columbia University Press.

(Bull 2012)

Multiple sources of the same author

- 1) *Multiple sources by the same author* should be arranged chronologically by year of publication in ascending order.

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.

Mearsheimer, John J. 2010. "The Gathering Storm: China's Challenge to US Power in Asia." *The Chinese Journal of International Politics* 3 (4): 381–396. doi: 10.1093/cjip/poq016.

- 2) *Multiple sources by the same author from the same year* should be alphabetized by title, with lowercase letters attached to the year. Those letters should be used in parenthetical citation as well.

Walt, Stephen M. 2018a. *The Hell of Good Intentions: America's Foreign Policy Elite and the Decline of U.S. Primacy*. New York: Farrar, Straus and Giroux.

(Walt 2018a)

Walt, Stephen M. 2018b. "Rising Powers and the Risk of War: A Realist View of Sino-American Relations." In *Will China's Rise be Peaceful: Security, Stability and Legitimacy*, ed. Asle Toje. 13–32. New York: Oxford University Press.

(Walt 2018b)

- 3) *Single-authored sources precede multiauthored sources beginning with the same surname* or written by the same person.

Pollitt, Christopher. 2001. "Clarifying convergence. Striking similarities and durable differences in public management reform." *Public Management Review* 3 (4): 471–492. doi: 10.1080/14616670110071847.

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

- 4) *Multiauthored sources with the same name and surname* of the first author should continue to be alphabetized by the second author's surname.

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

Pollitt Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

Special cases of parenthetical citation

Exceptions to the rule of placing the parenthetical citation at the end of a sentence

- 1) If the *author is mentioned in the text*, even if used in a possessive form, the year must follow in parenthesis, and page numbers should be put in the brackets at the end of the sentence.

For the assessment, see Kaltwasser *et al.* (2017) ... (112).

According to Ellwood (2018) ... (7).

- 2) When *quoting directly*, if the name of the author precedes the quotation, the year and page numbers must follow in parenthesis.

Mearsheimer (2001, 28) claims that: “...”

- 3) When *using the same source multiple times in one paragraph*, the parenthetical citation should be placed either after the last reference (or at the end of the paragraph, preceding the final period) if the same page (or page range) is cited more than once, or at the first reference, while the subsequent citations should only include page numbers.

Do not use *ibid* or *op. cit.* with repeated citations.

Using brief phrases such as “see”, “compare” etc.

Those phrases should be enclosed within the parenthesis.

(see Ellwood 2018)

Using secondary source

When using a secondary source, the original source should be cited in parenthesis, followed by “quoted in” and the secondary source. The reference list should only include the secondary source.

“Its authority was greatly expanded by the constitutional revision of 1988, and the Court of Arbitration can now be regarded as a ‘genuine constitutional court’” (De Winter and Dumont 2009, 109 cited in: Lijphart 2012, 39–40).

Lijphart, Arend. 2012. *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*, 2nd edition. New Haven & London: Yale University Press.

Multiple sources within the same parentheses

- 1) When *multiple sources* are cited, they should be separated by semicolons.

(Mearsheimer 2001, 34; Ellwood 2018, 7)

- 2) When *multiple sources by the same author*, but published in different years are cited, the name of the author is cited only the first time. The different years are separated by commas or by semicolon where page numbers are cited.

(Mearsheimer 2001, 2010) or (Mearsheimer 2001, 15–17; 2010, 390)

- 3) When *different authors share the same surname*, include the first initial in the parenthesis.

(M. Chiti 2004, 40), (E. Chiti 2004, 223)

Chiti, Edoardo. 2004. “Administrative Proceedings Involving European Agencies.” *Law and Contemporary Problems* 68 (1): 219–236.

Chiti, Mario. 2004. “Forms of European Administrative Action.” *Law and Contemporary Problems* 68 (1): 37–57.

Legal and Public Documents

Sections, articles or paragraphs can be cited in the parentheses. They should be appropriately abbreviated.

Constitutions and laws

The title of the legislative act [acronym if needed], “Official Gazette of the state” and the number of the official gazette, or the webpage and the date of last access.

The Constitution of the Republic of Serbia, “Official Gazette of the Republic of Serbia”, No. 98/06.

(The Constitution of the Republic of Serbia, Art. 33)

The Law on Foreign Affairs [LFA], “Official Gazette of the Republic of Serbia”, No. 116/2007, 126/2007, and 41/2009.

(LFA 2009, Art. 17)

Succession Act [SA], “Official Gazette of the Republic of Croatia”, No. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, and 33/15 and 14/19.

(SA 2019, Art. 3)

An Act to make provision for and in connection with offences relating to offensive weapons [Offensive Weapons Act], 16th May 2019, www.legislation.gov.uk/ukpga/2019/17/pdfs/ukpga_20190017_en.pdf, last accessed 20 December 2019.

(Offensive Weapons Act 2019)

Government decisions and decisions of the institutions

The name of the government body or institution [acronym or abbreviation], the title and number of the decision, date of the decision passing, or the webpage and the date of the last access.

Protector of Citizens of the Republic of Serbia [Protector of Citizens], Opinion No. 19–3635/11, 11 January 2012, https://www.ombudsman.org.rs/attachments/064_2104_Opinion%20HJC.pdf, last accessed 20 December 2019.

(Protector of Citizens, 19–3635/11)

U.S. Department of the Treasury [USDT], Treasury Directive No. 13–02, July 20, 1988, <https://www.treasury.gov/about/role-of-treasury/orders-directives/Pages/td13-02.aspx>, last accessed 20 December 2019.

(USDT, 13–02)

Legislative acts of the European Union

The title of the legislative act, the number of the official gazette, the publication date and the number of the page in the same format as on the *EUR-lex* website: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Regulation (EU) No 182/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 February 2011 laying down the rules and general principles concerning mechanisms for control by Member States of the Commission’s exercise of implementing powers, OJ L 55, 28.2.2011, p. 13–18.

(Regulation 182/2011, Art. 3)

Treaties

European Union founding treaties

Title of the treaty or title of the consolidated version of the treaty [acronym], information on the treaty retrieved from the official gazette in the same format as on the *EUR-lex* website: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Treaty on European Union [TEU], OJ C 191, 29.7.1992, p. 1–112.

(TEU 1992, Art. J.1)

Consolidated version of the Treaty on European Union [TEU], OJ C 115, 9.5.2008, p. 13–45.

(TEU 2008, Art. 11)

Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union [TFEU], OJ C 202, 7.6.2016, p. 1–388.

(TFEU 2016, Art. 144)

Other treaties

Title of the treaty [acronym or abbreviation], date of conclusion, UNTS volume number and registration number on the *United Nations Treaty Collection* website: <https://treaties.un.org>.

Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization [Marrakesh Agreement], 15 April 1994, UNTS 1867, I-31874.

(Marrakesh Agreement 1994)

International Covenant on Civil and Political Rights [ICCPR], 19 December 1966, UNTS 999, I-14668.

(ICCPR 1966)

Treaty of Peace between the State of Israel and the Hashemite Kingdom of Jordan [Israel Jordan Peace Treaty], 26 October 1994, UNTS 2042, I-35325.

(Israel Jordan Peace Treaty 1994)

Decisions of international organizations

The name of the international organization and its body [acronym], the decision number, the title of the decision, the date of the decision passing.

United Nations Security Council [UNSC], S/RES/1244 (1999), Resolution 1244 (1999) Adopted by the Security Council at its 4011th meeting, on 10 June 1999.

(UNSC, S/RES/1244)

Parliamentary Assembly of the Council of Europe [PACE], Doc. 14326, Observation of the presidential election in Serbia (2 April 2017), 29 May 2017.

(PACE, Doc. 14326, para. 12)

Case law

Case law of the courts in the Republic of Serbia

The type of the act and the name of the court [acronym of the court], the case number with the date of the decision passing, the name and number of the official gazette where the decision is published – if available.

Decision of the Constitutional Court of the Republic of Serbia [CCRS], IUa-2/2009 of 13 June 2012, “Official gazette of the Republic of Serbia”, No. 68/2012.

(Decision of CCRS, IUa-2/2009)

Decision of the Appellate Court in Novi Sad [ACNS], Rzr–1/16 of 27 April 2016.

(Decision of ACNS, Rzr–1/16)

Case law of the International Court of Justice

The name of the court [acronym], *the case title*, type of the decision with the date of the decision passing, the name and number of I.C.J. Reports issue where the decision is published, page number.

International Court of Justice [ICJ], *Application of the Interim Accord of 13 September 1995 (the Former Yugoslav Republic of Macedonia v. Greece)*, Judgment of 5 December 2011, I.C.J. Reports 2011, p. 644.

(ICJ Judgment 2011)

International Court of Justice [ICJ], *Accordance with the International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo*, Advisory Opinion of 22 July 2010, I.C.J. Reports, p. 403.

(ICJ Advisory Opinion 2010)

Case law of the Court of Justice of the European Union

The case title, the case number, type of the case with the date of the decision passing, ECLI.

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Judgment of the Court (Grand Chamber) of 22 January 2014, ECLI:EU:C:2014:18.

(*United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union*, C-270/12) or (CJEU, C-270/12)

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Opinion of Advocate General Jääskinen delivered on 12 September 2013, ECLI:EU:C:2013:562.

(Opinion of AG Jääskinen, C-270/12)

Case law of the European Court of Human Rights

The case title, number of the application, type of the case with the date of the judgment passing, ECLI.

Pronina v. Ukraine, No. 63566/00, Judgment of the Court (Second Section) on Merits and Just Satisfaction of 18 July 2006, ECLI:CE:ECHR:2006:0718JUD006356600.

(*Pronina v. Ukraine* 63566/00, par. 20) or (ECHR, 63566/00, par. 20)

Case law of other international courts and tribunals

The name of the court [acronym], the case number, *the case title*, type of the decision with the date passing.

International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991 [ICTY], Case No. IT-94-1-A-AR77, *Prosecutor v. Dusko Tadic*. Appeal Judgement on Allegations of Contempt Against Prior Counsel, Milan Vujin. Judgment of 27 February 2001.

(*Prosecutor v. Dusko Tadic*, IT-94-1-A-AR77) or (ICTY, IT-94-1-A-AR77)

Archive sources

Name of the repository [acronym], title or number of the fond [acronym], box number, folder number – if available, reference code, “title of the document” – or, if it is not available, provide a short description by answering the questions who? whom? what?, place and date – or n.d. if no date is provided.

Arhiv Srbije [AS], MID, K-T, f. 2, r93/1894, “Izveštaj Ministarstva inostranih dela o postavljanju konzula”, Beograd, 19. april 1888.

(AS, MID, K-T, f. 2)

(AS, MID, f. 2) – *When the folder number is known only*

Dalhousie University Archives [DUA], Philip Girard fonds [PG], B-11, f. 3, MS-2-757.2006-024, “List of written judgements by Laskin,” n.d.

(DUA, PG, B-11, f. 3)

Web sources

Surname, Name or name of the corporate author [acronym]. Year of publication or n.d. – if the year of publication cannot be determined. “The name of the web page.” *The name of the web site*. Date of creation, modification or the last access to the web page, if the date cannot be determined from the source. URL.

Bilefsky, Dan, and Ian Austen. 2019. “Trudeau Re-election Reveals Intensified Divisions in Canada.” *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/10/22/world/canada/trudeau-re-elected.html>.

(Bilefsky and Austen 2019)

Institute for Political Studies [IPS]. n.d. “The 5th International Economic Forum on Reform, Transition and Growth.” *Institute for Political Studies*. Last accessed 7 December 7 2019. <http://www.ips.ac.rs/en/news/the-5th-international-economic-forum-on-reform-transition-and-growth/>.

(Institute for Political Studies [IPS], n.d.) – *First in-text citation*

(IPS, n.d.) – *Second and every subsequent citation*

Associated Press [AP]. 2019. “AP to present VoteCast results at AAPOR pooling conference.” May 14, 2019. <https://www.ap.org/press-releases/2019/ap-to-present-votecast-results-at-aapor-polling-conference>.

(AP 2019)

TEXT FORMATTING

General guidelines in writing the manuscript

The manuscript should be written in Word, in the following manner:

Paper size: A4;

Margins: Normal 2.54 cm;

Use roman font (plain letters) to write the text, unless specified otherwise;

Line spacing: 1.5;

Footnote line spacing: 1;

Title font size: 14 pt;

Subtitles font size: 12 pt;

Text font size: 12 pt;

Footnote font size: 10 pt;

Tables, charts and figures font size: 10 pt;

Use Paragraph/Special/First line at 1.27 cm;

Text alignment: Justify;

Font color: Automatic;

Page numbering: Arabian numerals in lower right corner;

Do not break the words manually by inserting hyphens;

Save the manuscript in the .doc format.

Research article manuscript preparation

The manuscript should be prepared in the following manner:

Name and surname of the first author*

* In the footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended.

Affiliation

Name and surname of the second author

Affiliation

TITLE OF THE PAPER**

** In the footnote: Optionally, include one of the following (or similar) information: 1) name and number of the project on which the paper was written; 2) the previous presentation of the paper on a scientific conference as an oral presentation under the same or similar name; or 3) the research presented in the paper was conducted while writing the PhD dissertation of the author.

Abstract

Abstract, within 100–250 words range, contains the subject, aim, theoretical and methodological approach, results and conclusions of the paper.

Keywords: Below the abstract, five to ten **key words** should be written. Key words should be written in roman font and separated by commas.

The paper can have maximum of three levels of subtitles. **Subtitles** should not be numbered. They should be used in the following manner:

FIRST LEVEL SUBTITLE

Second level subtitle

Third level subtitle

Tables, charts and figures should be inserted in the following manner:

- Above the table/chart/figure, center the name of Table, Chart or Figure, an Arabic numeral, and the title in roman font;

- Below the table/chart/figure, the source should be cited in the following manner: 1) if the table/chart/figure is taken from another source, write down *Source*: and include the parenthetical citation information of the source; or 2) if the table/chart/figure is not taken from another source, write down *Source*: Processed by the author.

Use in-text references according to Citing and referencing.

Use the footnotes solely to provide remarks or broader explanations.

REFERENCES

References should be listed after the text of the paper, prior to the Resume in the following manner:

- the first line of each reference should be left intended, and the remaining lines should be placed as hanging by 1.27 cm using the option Paragraph/Special/Hanging;
- all the references should be listed together, without separating legal acts of archives;
- the references should not be numbered;
- list only the references used in the text.

After the reference list, write the name and surname of the author, the title of the paper and resume in Serbian in the following manner:

Име и презиме првог аутора*

* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора.

Име и презиме другог аутора

НАСЛОВ

Резиме

Resume (Резиме) up to 1/10 length of the paper contains the results and conclusions of the paper which are presented in greater scope than in the abstract.

Keywords (Кључне речи): Key words should be written in roman font and separated by commas.

Authors who are not native Serbian speakers should contact the Editorial staff for assistance in translating the manuscript elements into Serbian.

Review preparation

A review should be prepared in the same manner as the research article, but leaving out abstract, keywords and resume.

Book review preparation

Book review should be prepared in the following manner:

Split the text into **two columns**.

*Name and surname of the
author**

* In the footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended.

Affiliation

TITLE OF THE BOOK REVIEW

Below the title **place the image
of the front cover**;

Below the image of the front cover list the book details according to the following rule:

Name and surname of the author. Year of publication.

Title of the book. Place of publication: Publisher, total number of pages.

The text of the book review should be prepared following the guidelines of the research article preparation.

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Улога рецензента је да допринесе очувању високог квалитета нашег часописа. Рецензије су анонимне у оба смера. Рок за рецензирање је седам дана од пријема рада. Садржај рецензије је поверљив, те се не сме откривати особама које нису у уредништву часописа. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију. **Приликом рецензије рукописа, рецензент треба да попуни рецензентски лист у прилогу.**

Име, презиме и звање аутора текста:

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима и зборницима (посебно часописи и зборници из политикологије).

Научни и друштвени допринос рада. Општи коментар о квалитету рада:

Ваша сугестија аутору за побољшање квалитета рада, ако је потребно:

Молимо Вас да одаберете једну од препорука за категоризацију рада:

1. Оригинални научни рад
2. Прегледни рад
3. Научна критика, полемика и осврти

Молимо Вас да одаберете једну од препорука о публикавању овог рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Додатни коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада

Име, презиме и научно звање рецензента:

CIP - Каталогизација у публикацији

Народна библиотека Србије, Београд

32

СРПСКА политичка мисао = Serbian Political Thought / главни и одговорни уредник Живојин Ђурић. - [Штампано изд.]. - Vol. 1, бр. 1/4 (1994)- . - Београд : Институт за политичке студије, 1994- (Београд, Бирограф). - 23 cm

Тромесечно. - Од 2019. прва три броја излазе на срп., а сваки четврти на енгл. језику. - Преузео је: Serbian Political Thought = ISSN 1450-5460. – Друго издање на другом медијуму: Српска политичка мисао (CD-ROM) = ISSN 1452-3108

ISSN 0354-5989 = Српска политичка мисао

COBISS.SR-ID 102782215